

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**DİNÎ LİDER TİPLERİ ÜZERİNE
SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan

Emir CEVİROV

BURSA 2013

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

DİNÎ LİDER TİPLERİ ÜZERİNE
SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan
Emir CEVİROV

Danışman
Doç. Dr. Vejdi BİLGİN

BURSA 2013

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı'nda
700921004 numaralı Emir CEVİROV'un hazırladığı "Dinî Lider Tipleri Üzerine
Sosyolojik Bir Araştırma" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı,
29.7/2013 günü 16⁰⁰ - 17³⁰ saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara
alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
.....BAŞARILI.....(başarılı/başarısız) olduğuna
.....OYBİRLİĞİ.....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Vejdi BİLGİN
Uludağ Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Kemal ATAMAN
Uludağ Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. İlhami ÖZÜGÖRÜ

...../...../2013

ÖZET

Yazar : Emir CEVİROV
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Din Sosyolojisi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : VIII+87
Mezuniyet Tarihi : /.... /2013
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Vejdi BİLGİN

DİNÎ LİDER TİPLERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

Bu tez çalışmasında dinî liderlerin işlevleri ortaya konmuş ve tipoloji yapılmıştır. Öncelikle genel olarak toplumda zuhur eden liderlik olgusu ve bu bağlamda gösterdiği eğilim ve fonksiyonlar tanımlanmış, takipçileriyle olan ilişkilerinde liderin tutumu ve misyonu araştırılarak, lider ve liderlik hakkında ortaya çıkan teorilerle birlikte liderlik kavramı ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Daha sonra dinî lider kavramını daha iyi anlamak için, çeşitli dinî geleneklerdeki din adamlığı konusuna yer verilmiş; farklı dinî geleneklerde, din adamının fonksiyonları ve hiyerarşisi açıklanmıştır. Araştırmanın asıl amacı sosyolojik açıdan bir dinî lider tipolojisi kurmak olup, bu bağlamda dinî lider kavramı tanımlanarak, farklı dinî lider tipleri oluşturulmuş ve İslâm dünyasındaki çeşitli dinî lider tiplerine yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Liderlik, din adamı, dinî lider, dinî lider tipolojisi

ABSTRACT

Author : Emir CEVIROV
University : Uludağ University
Department : Philosophy and Religious Studies
Discipline : Sociology of Religion
Characteristic of the Thesis : Master's thesis
Number of Pages : VIII+87
Graduation Date : / /2013
Supervisor : Vejdi BİLGİN, Ph. D., Associate Professor

A SOCIOLOGICAL RESEARCH ON TYPES OF RELIGIOUS LEADER

In this research we examined religious leader models and their basic functions in the society. The emergence of leadership, basic functions and duties of leaders, their attitude towards followers, their mission in a given society and theories about leadership are the main topics examined throughout our research. For a better understanding of the term of 'leadership' we also examined religious titles (posts), functions and hierarchy of clerics in different religious traditions.

The basic aim of the research is the 'model of religious leader' through sociology. After defining 'religious leader' as a sociological term we made out different religious leader models and examined different religious leader models in Muslim world. Throughout the research religious leadership was studied as a phenomenon and religious leader stereotype as a subject.

Keywords: Leadership, clergy, religious leaders, typology of religious leaders

ÖNSÖZ

Liderlik sosyal yapının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilir. Küçük gruplardan büyük organizasyonlara, hatta toplumun bütününe kadar sosyal yapının her kademesinde liderlere rastlanır. Lider bir taraftan topluma yön verirken, diğer taraftan da toplum liderinin vasıflarını belirlemektedir. Bu açıdan liderlik başlı başına incelenmesi gereken bir konudur. Toplumda pek çok alanda lider söz konusu olduğu gibi, dinî liderler de vardır. Dinî geleneklerde ortaya çıkan dinî lider tiplerini sosyolojik bir incelemeyle açıklamaya çalışmak, hem liderlik kavramını, hem de İslâm geleneğinde ortaya çıkan dini lider algısını daha ayrıntılı tanınmasına ve anlaşılmasına vesile olacaktır. Dinî lider tipleri üzerine yapılan çalışmalar kısıtlı olduğu için, bu çalışmada dinî lider tipolojisi oluşturulmakla birlikte, dini liderlerin fonksiyonları ve İslâm dünyasında kendilerini değişik şekillerle gösteren dinî liderler de tanıtılmaya çalışılmıştır.

Çalışma giriş, sonuç ve değerlendirme dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde lider ve liderlik kavramlarına yer verilerek, liderin ortaya çıkışı, toplumla olan ilişkisi ve bir liderin uyguladığı fonksiyonlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca liderlik hakkında ortaya çıkan teoriler de incelenmiştir. İkinci bölümde ise farklı dinî geleneklerde din adamı sıfatı açıklanarak, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm geleneğindeki din adamı sıfatı hiyerarşik bir yapıyla geniş bir şekilde açıklanmıştır. Böylece farklı dinî geleneklerdeki din adamı anlayışı ve ayırımı da gösterilmiştir. Üçüncü bölümde ise, dinî lider tipleri sosyolojik açıdan incelenmiştir. Dinî lider tipleri açıklanarak, toplumda yarattıkları etki ve üstlendikleri roller açıklanmış, bizim coğrafyamızla ilgili olarak İslâm dünyasında adını duyuran bir takım dinî liderlere de yer verilmiştir.

Bu çalışmanın her safhasında benden yardımını ve desteğini esirgemeyen, değerli zamanından bana vakit ayırarak çalışmanın gidişatına yön vermeme sağlayan, kendisinden çok faydalandığım saygıdeğer hocam Doç. Dr. Vejdi BİLGİN'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca manevi destekleriyle yanımda olan Samir VİLDİÇ, Nehri AYDİNÇE ve Furkan KARTAL'a teşekkürlerimi arz ederim.

Emir CEVİROV

Bursa - 2013

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
A- ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
B- ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	1
C- PROBLEM VE ALT PROBLEMLER	2
D- METODOLOJİ	3
E- KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A-LİDER VE LİDERLİK KAVRAMLARI	5
B-GELENEKSEL LİDERLİK TEORİLERİ	10
1- Özellikler Teorisi	10
2-Davranışsal Teori	11
3- Durumsal Teoriler	16
C-LİDERLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI VE FONKSİYONLARI	17
1-Liderin Fonksiyonu Olarak Planlama	20
2-Liderin Fonksiyonu Olarak İcraat	20
3-Liderin Fonksiyonu Olarak Güç Kullanma (Zorlama)	20
4-Liderin Fonksiyonu Olarak Ödüllendirme Ve Cezalandırma	21
5-Liderin Fonksiyonu Olarak Örneklik	21
6-Liderin Fonksiyonu Olarak Sorumluluk Yüklenme	22

İKİNCİ BÖLÜM

FARKLI DİNİ GELENEKLERDE DİN ADAMLIĞI

A- DİN ADAMI VE RUHBANLIK KAVRAMLARI	23
B- FARKLI DİNİ GELENEKLERDE DİN ADAMLIĞI	26
C- YAHUDİ GELENEĞİNDE DİN ADAMLIĞI VE RUHBANLIK	31
1-İlgili Kavramlar: Levi, Kohen, Haham, Hazan, Rabi, Sofer, Essenî	32
2- Yahudilikte Din Adamlığının Tarihsel Gelişimi	34
a- Din Adamının Önemi ve Görevleri	36

b- Din Adamlarının Kutsallığı _____	36
D- HİRİSTİYAN GELENEĞİNDE DİN ADAMLIĞI VE RUHBANLIK _____	38
1- İlgili Kavramlar: Papa, Patrik, Kardinal, Piskopos, Rahip _____	39
2- Din Adamlığının Tarihsel Gelişimi ve Rahiplik Sınıfının Oluşması _____	41
3- Din Adamının Teolojik Konumunun Kaynağı _____	44
E- İSLAM GELENEĞİNE GÖRE DİN ADAMLIĞI _____	45
1- İslam'a Göre Din Adamı Sıfatı _____	45
2- İslâm Toplumunda Resmî Dini Örgütlenme _____	46
3- İslam Toplumunda Gayri Resmi Dinî Örgütlenme _____	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ LİDER TİPOLOJİSİ VE GÜNÜMÜZ İSLÂM DÜNYASINDA DİNİ LİDERLİK

A-DİNÎ LİDER: TANIMI VE ÖZELLİKLERİ _____	52
B-DİNÎ LİDERLİĞİN İÇKİN BİR ÖZELLİĞİ: KARİZMA _____	55
C-GENEL ANLAMDA DİNÎ LİDER TİPLERİ _____	56
1-Din Kurucuları _____	57
2-Din İçindeki Liderler _____	60
D- TAKİPÇİLERİYLE İLİŞKİSİ AÇISINDAN DİNİ LİDER TİPLERİ _____	61
1- Otoriter Dini Lider _____	62
2-Demokratik Dini Lider _____	63
3-Serbestliğe Dayalı Dini Lider _____	63
4-Dönüşümcü Dini Lider _____	65
5-Etkileşimci Dini Lider _____	68
E- BİLGİ DONANIMINA GÖRE DİNÎ LİDER TİPLERİ _____	70
1- Entelektüel Dini Lider _____	71
2- Akademik Lider _____	72
3- Geleneksel Dini Lider _____	74
F-POLİTİK DURUŞUNA GÖRE DİNÎ LİDER TİPLERİ _____	75
1- Açık Politik Duruşa Sahip (Siyasi) Dini Liderler _____	75
2- Politik Duruşları Gizli Dinî Liderler (Dinî Grup Liderleri) _____	77
SONUÇ _____	79
KAYNAKÇA _____	81
ÖZGEÇMİŞ _____	87

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
a.y.	: Aynı yer
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İSAM	: İslam Araştırma Merkezi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: Basım tarihi yok
Yay.	: Yayınları, yayınevi
y.y.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

A- ARAŞTIRMANIN KONUSU

Lider ve liderlik kavramlarının ortaya çıkışı hem tarihçilerin hem sosyologların ilgisini çekmiştir. Çünkü lider olgusunun toplum ile büyük bir bağlantısı vardır. Tarihçiler liderin geçmişini ve yaptıklarını incelerken, sosyologlar ise liderin toplumda yarattığı değişimi araştırmakta ve takip etmektedir. Toplumda değişime sebep olan her hareket ve faaliyet incelenmeye değer bir konudur. Söz konusu toplum ve bireyler olduğunda ise sosyologlar araştırma ve açıklama getirme eğilimindedir. Dolayısıyla liderin ortaya çıkışıyla toplumda yarattığı etkileri incelemek sosyoloji açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü toplum tarafından yaratılan bir lider daha sonra aynı toplumu ve daha büyük bir kitleyi yönetmektedir. İlkel toplumlar incelendiğinde liderliğin o zamandan beri süregelen bir olgu olduğu görülmektedir. En ilkel toplumlar bile bir şef tarafından yönetilmişlerdir. Yani liderlik konusu toplumların gidişatını belirleyen bir unsur haline gelmiştir.

Çalışmamızın temel konusu dinî lider tiplerini tanıma ve açıklama çabasıdır. Çünkü lider bir toplumu yönetir ve onun gelişmesini sağlar. Liderlik hakkında yapılan araştırmalara bakıldığında çeşitli lider tiplerini görmek mümkündür. Fakat dinî lider tipleri üzerine yapılan geniş çaplı araştırmalar pek bulunmamaktadır. Nitekim dinlerin anlayışına göre dinî lider anlayışı da değişmektedir. Mesela Hıristiyanlarda dinî lider kutsallık arz etmektedir. İslâm'da ise dinî liderlere kutsallık atfedilmez. İlkel dinlerde din adamlarına hem kutsallık atfedilir, hem de tanrının bir parçası veya tezahürü olarak algılanırdı. Dolayısıyla değişik toplumların anlayışlarına göre ortaya çıkan dinî lider tiplerini incelemek ve açıklamak dinî liderlere olan bakışı değiştirecektir. Netice itibarıyla peygamberler en büyük dinî liderlerdir. Fakat her toplumun anlayışına göre peygamber algısı farklıdır. Bu örnekten yola çıkarak dinî liderlerin ortaya çıkışı ve fonksiyonları, takipçileriyle olan ilişkilerinde kullandıkları modeller ve bu bağlamda ortaya konulacak tipoloji çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır.

B- ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Liderlik konusu geçmişte yarattığı değişimlerle günümüzdeki toplumları da etkilemektedir. Çünkü liderler binalar gibidir, yıkılsalar bile parçaları kalır. Liderlerden geriye kalan düşünceler bile toplumların gidişatını değiştirmektedir. Dolayısıyla bu açıdan liderler büyük önem arz etmektedir. Öncelikle dinî liderlerin, toplumların üzerinde yarattıkları değişim ve etkiledikleri takipçiler kitlesini

incelemek ve sebebini sorgulamak sosyoloji açısından önemlidir. Çünkü bir dinî lider toplumun durumuna göre davranış ve tip değişikliğinde bulunmaktadır. Bu araştırmada dinî lider tiplerinin aynı olan bir düşünceyi farklı yönetim ve anlatım tarzlarıyla nasıl etki ettikleri incelenecektir.

Çalışmanın amacı, liderlik hakkındaki teorileri anlatarak liderliğin işlevlerini açıklamaktır. Liderlikten yola çıkarak dinî liderlik sentezi yapıp İslam dünyasında farklı tiplerle karşımıza çıkan dinî liderlerin veya öncülerin oluşturdukları modelleri incelemektir. Dolayısıyla tezin özel amacı dinî liderler hakkında yapılan tipolojileri inceleyerek, sosyolojik bir bakış açısıyla farklı bir dinî lider tipolojisi oluşturmaktır.

İslâm toplumlarını anlamak, onları yöneten veya onların farklı fikirlerle dünyaya bakmayı sağlayan dinî liderleri tanımaktan geçer. Bir toplumun değişimini anlamlı hale getirebilmek için, toplumdaki değişimi yaratan şahsiyetlerin yönetim tarzını ve düşünce yapısını incelemek gerekir. Genel olarak bir dinî lider hangi yönetim tarzıyla veya hangi tipe bürünerek toplumdaki insanları etkilemiş ve takipçiler kitlesinin çoğalmasında sağlamıştır, sorusu incelenmeye değer bir problemidir. Dolayısıyla farklı toplumlarda geniş bir takipçi kitlesi oluşturan dinî lider tiplerini tanımak ve anlamak önemlidir. Dinî liderler takipçilerine hedeflerini hatırlatarak bir toplumun değişimine yol açmaktadır. Aynı zamanda dinî lideri lider yapan, onu takip eden kitledir. Takipçi sayısı ne kadar fazla ve bilinçli ise, değişim o ölçüde büyük ve devamlı olur. Kısacası bu değişimler dinî liderin önemini arttırarak daha derin incelemelere olanak sağlamaktadır.

C- PROBLEM VE ALT PROBLEMLER

Bu araştırmada ele alınacak temel problemi şu şekilde ifade edebiliriz:

Liderlik konusundaki modern teoriler, dinî liderlerin özelliklerini anlamada ve bir dinî lider tipolojisi yapmada kullanılabilir mi?

Bu ana problem çerçevesinde incelenecek alt problemler ise şu şekilde sıralanabilir:

Lider ve liderlik kavramlarının ortaya çıkışını ve gelişimini açıklamaya çalışan genel teoriler nelerdir?

Liderlerin özellikleri takipçi kitlesini nasıl etkilemektedir?

Farklı dinî geleneklerde din adamı algısı nasıldır?

Farklı dinî lider tiplerinin ortaya çıkışı ve toplumdaki etkileri nasıl açıklanabilir?

Dinî lider tipleri üzerine yapılan tipoloji bütün dinleri kapsamakta mıdır?

Günümüz İslâm dünyasında boy gösteren farklı dinî lider tipleri var mıdır?

D- METODOLOJİ

Araştırmamız literatür incelemesine dayanmaktadır. Bu noktada öncelikle lider ve liderlik hakkında yapılan çalışmalara başvurulmuştur. Konuyla ilgili teorileri inceleyen kaynaklardan istifade edilmiş, devamında din adamı hakkında bilgi edinmek amacıyla farklı dini geleneklerdeki din adamlarının işlevleri ve hiyerarşisini inceleyen kaynaklardan faydalanılmıştır. Son bölümde ise araştırmamız güncel ve içinde yaşadığımız coğrafyaya kaydırılmış; bu çerçevede yakın dönemin dini-siyasi tarihini ve bu tarih içinde yer alan dinî oluşumlara yer veren araştırmalardan istifade edilerek bir tipoloji ortaya konmaya çalışılmıştır.

E- KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Bu çalışma kaleme alınırken bazı temel kaynaklar aydınlatıcı olmuştur. Özellikle çalışmanın birinci bölümünde Uğur Zel'in *Kişilik ve Liderlik* adlı eseri lider davranışı ve kişilik ilişkisi üzerine ayrıntılı bilgi vererek liderlik teorilerini tanımlanmasına yardımcı olmuştur. John C. Maxwell'in *Liderlik Nitelikleri* adlı eserinde liderlerin özellikleri konusunda faydalanılmıştır. İlhan Erdoğan'ın *İşletmelerde Davranış* başlıklı eseri liderlerin davranışları üzerinde durmaktadır. Erol Eren'in *Yönetim ve Organizasyon* adlı eserinden liderin yönetim ve organizasyon şekilleri konusunda faydalanılmıştır. Ayrıca R. Likert'in *The Human Organization* adlı eseri liderlik teorileri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu kaynaklar iktisadi örgütlerdeki liderlik üzerinde yoğunlaşmaktadırlar.

Çalışmanın ikinci bölümünde yararlandığım temel kaynaklar arasında yer alan İbrahim İbrahim H. Karşlı'nın *Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı* ve Joseph Kitagawa'nın *Priesthood in the History of Religions* adlı eserleri genel olarak dinlerdeki din adamı imajını ve tiplerini ele almaktadırlar. Ayrıca çalışmamız dinler tarihini ilgilendiren bir konu olduğu için çoğunlukla dinler tarihi kaynaklarından yararlandık. Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük'ün *Dinler Tarihi* ile Ekrem Sarıkçıoğlu'nun *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi* eserleri de farklı dini geleneklerdeki din adamları konusunda faydalandığımız başlıca kaynaklardır. Ayrıca Gustav Mensching'in *Din Sosyolojisi* adlı eseri ruhbanlık anlayışı hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermemizde yararlı olmuştur.

Dinî lider tipolojisi üzerinde yapılmış özel bir araştırmaya rastlayamadık. Ancak üçüncü bölümde Joachim Wach'ın *Din Sosyolojisi* isimli eserindeki tipolojiye yer verdik. Ayrıca konu hakkındaki temel kaynaklardan biri olan ve araştırmamızda sık sık başvurduğumuz James Macgregor Burns'un *Leadership* isimli eserindeki

lider tipolojisini bir dinî lider tipolojisi yapmakta kullandık. İslam dünyasındaki dinî liderlik konusunda ise Salih el-Verdani'nin *Mısır'da İslâmi Akımlar*, Alev Erkilet Başer'in *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslâmi Hareketler*, Hulusi Şentürk'ün *İslâmcılık; Türkiye'de İslâmi Oluşumlar ve Siyaset* isimli araştırmalarından faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A-LİDER VE LİDERLİK KAVRAMLARI

İnsanlar, gerek sosyal varlıklar oldukları için gerekse de bir arada yaşamının avantajları olması nedeniyle topluluklar halinde yaşama eğilimindedir. Liderlik, insanların bir arada yaşamaları sonucunda toplulukların yönetilmesi ihtiyacından doğmuştur. Bu hem toplumun yönetilmesi gereğinin hem de toplumun üyelerinden birisinin toplumu yönetmek istemesinin bir sonucudur. Bu sebeple toplumun tamamen özgür olma isteğinin olmadığını söyleyebiliriz. Yani toplum birisi tarafından yönetilmek istemektedir.¹

Yukarıdaki nedenle liderlik; tarihçiler, felsefeciler, psikologlar, sosyologlar, politikacılar ve araştırmacılar tarafından ilgi görmektedir. Antik Yunan filozoflarından başlayarak günümüze kadar iyi bir liderin nasıl olması gerektiği sorusunun cevabı aranmıştır. Sosyal bilimlerin liderlik üzerine en azla araştırma yapılan alanlardan biri olması bu ilginin bir sonucudur. Yani liderlik konusu, araştırıldıkça genişleyen ve kendiliğinden yenilikler getiren bir olgudur.

Bir kavramı anlamaya çalışmak için tanımını yapmak temel bir zorunluluktur. Fakat liderlik kavramının bilimsel ve bütünsel bir tanımının yapılması liderliğin karmaşık bir fenomen olmasından dolayı oldukça zordur. Çünkü lider, bulunduğu topluma ve konuma göre sürekli değişen bir özelliğe sahiptir.

Etimolojik olarak, liderlik etmek (to lead), lider (leader) ve liderlik (leadership) kelimelerinin Anglo-Sakson kökü “yol” ya da “yön” anlamına gelen “lead”dir. Lider kelimesinin İskandinavça (leadar), Almanca (leither), Flemenkce (leider) yazılışları İngilizce yazılışları ile benzerdir. Lider kelimesinin Yunancada karşılığı ‘hegemon’dur. Romalılarda lider anlamına gelen kelime ise ‘dux’ kelimesidir. Bu kelimeler de ‘yol’ ya da ‘seyahat’ anlamına gelmektedir.²

¹ Zel, Uğur, **Kişilik ve Liderlik**, Nobel Yay., 3.Baskı, Ankara,2001, s. 108.

² Aldair, J., **Kışkırtıcı Liderlik**, Çev. Pelin Ozaner, Alteo Yay., İstanbul, 2005, s. 66.

Lider kelimesi, ilk olarak Samuel Johnson tarafından 1755 yılında hazırlanan İngilizce sözlükte “kaptan, kumandan, önden giden kimse” olarak tanımlanmıştır. Liderlik kelimesi ise ilk olarak 1828 yılında Webster Amerikan Sözlüğü’nde yer almış, “liderin durumu, koşulları” olarak tanımlanmıştır.³

Lider (leader) kelimesinin Türkçe karşılığı ‘önder’ kelimesidir. Fakat lider kelimesinin dilimize yerleştiği ve bu nedenle yapılan çalışmalarda önder kelimesinin çok tercih edilmediği gözlenmektedir.

Liderliğin literatürde birçok tanımı bulunmaktadır. Bu tanımlar; grup sürecinin odağı, kişilik, bağlılığı sağlama sanatı, etkileme sanatı, davranış, ikna şekli, bir güç ilişkisi, amaçlara ulaşmada araç, karşılıklı etkileşimin sonucu, farklılaşmış rol, faaliyetin bütünü gibi liderliğe farklı bakış açılarına dayanmaktadır. Bütün bu bakış açılarını harmanlayıp yapılan bir tanıma göre, liderlik; belirli ortamlarda takipçileri belirli amaçlara doğru birleştiren ve harekete geçiren rol davranışı; yapılması gerektiğine inanılan şeyi başkasına istekle yaptırabilme yeteneğidir.⁴

Liderlik, diğer insanların göremediği şeyleri görmek ya da hissedebilmektir. Aynı şeyin yapılmasında değişik yollar arayarak uygulamaktır. Liderlik, sadece kendisinin değil, insanların çevresini görmelerini sağlamaktır. Lider, toplumda belirsizliğini koruyan şeyleri başarıyla çözebilen ve uygulayabilen kişidir.⁵ Liderlik insanları ortak bir amaç için yönlendirme kapasitesi ve isteğidir. Karakter bunun için kendine güveni sağlar.⁶ Liderlik, en az çatışma, en güçlü işbirliği ile insanları başarıya ulaştırma yeteneğidir. Ayrıca, lideri çalışanlara ve kurallara yön çizen, çalışanları çalışmak konusunda heyecanlandıran, isteklendiren kişi olarak da tanımlayabiliriz.⁷ Belirli durum veya koşullar altında amaca ulaşmak için başkalarının davranış ve eylemlerini etkileme sanatı şeklinde de tanımlanan liderlik, bir bütün olarak yönetsel uğraşın yalnızca bir fakat en önemli yönünü meydana getirir. Yani liderlik, liderin yaptığı şeylerle ilgili bir süreçtir. Lider, kendi istediklerini diğer insanlara yaptıran biri değil; kendi istediklerini onların da

³ Rost, C., Joseph, **Leadership for the Twenty-First Century**, Praeger Publishers, New York, 1993, s. 35.

⁴ Zel, *a.g.e.*, s. 93.

⁵ Kaya, Çetin, **Liderler Liderliğe Giden Yollar**, Beta Yay., İstanbul, 2002, s.16-18.

⁶ Maxwell, C. John, **Liderlik Nitelikleri**, Çev. İbrahim Şener, Beyaz Yay., 3.Baskı, İstanbul, 2006, s. 53.

⁷ Akdemir, Ali, **Vizyon Yönetimi**, Avrupa İnsan Hakları Merkezi Yay., İstanbul, 1998, s. 52.

istemelerini sağlayan kişidir.⁸ Liderlerin bir kısmı kuralları benimserken, bir kısmı kuralları yıkar ve hatta yeni kurallar inşa ederler.⁹

Lider ile takipçilerinin sayısı ve aralarındaki ilişki bakımından üç tarz liderlikten bahsedebiliriz:

Doğrudan liderlik; yüz yüze yapılan liderliktir. Bu tarz liderlikte liderler, her zaman astlarının yanında olurlar ve onların ihtiyaç duydukları durumlarda hemen müdahale edebilirler. Doğrudan liderliğin etki alanı, kendilerinden doğrudan sorumlu oldukları astlarının sayılarının beş-on kişiden, birkaç yüz kişiye kadar değiştiği aralıktadır. Görevleri, kurumsal ve stratejik liderlere göre daha belirgin ve az karmaşıktır.

Kurumsal liderlik; birkaç yüz ilâ birkaç bin arası insana hitap eder. Bunu astları aracılığıyla dolaylı şekilde gerçekleştirir.

Stratejik liderlik; büyük kurumlardan sorumlu olup, astlarının mevcudu birkaç bin ilâ yüz binlerce kişi arasında değişir. Kurum dışındaki olaylardan etkilenen ve onları etkileyen son derece karmaşık sorunlarla uğraşılan, belirsizliği yüksek bir ortamda çalışırlar.¹⁰

Aslında insanlar rahatlık dönemlerinde liderlere pek ihtiyaç duymamaktadırlar. Fakat sıkıntılı dönemlerinde bir liderin doğuşu için bekleme ve arayış içerisindedirler. Bu durumda, aynı toplumun insanlarını bir araya getirerek aynı düşünceyle bir hedefe bağlı kalmalarını sağlayan ve sıkıntılarına çözümler bulan kişiye lider vasfı verilmektedir. Bu açıdan lideri toplum üyelerini bir araya toplayan ve onları ortak amaçlara yönelten insan olarak tanımlamak mümkündür. Liderin ortaya çıkması için amacının, belirli bir grubunun olması ve grup üyelerinin liderlik özelliklerine sahip bir kişiyi izlemesi gerekir.¹¹ Dolayısıyla büyük bir takipçi kitlesine sahip olabilmek için mükemmel bir iletişim yeteneği geliştirmek mutlaka gereklidir. Lider, başkalarını harekete geçirmek için bilgi ve fikirlerini paylaşmak

⁸ Genç, Nurullah, **Yönetim ve Organizasyon: Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar**, Seçkin Yay., Ankara, 2004, s. 152.

⁹ de Vries, Manfred Kets, **Liderliğin Gizemi**, Çev. Zülfü Dicleli, Mess Yay., İstanbul, 2007, ss. 234-235.

¹⁰ Maxwell, a.g.e., s.37.

¹¹ Erdoğan, İlhan, **İşletmelerde Davranış**, İ.Ü. İşletme Fakültesi Yay., İstanbul, 1991, s. 330.

zorundadır. Eğer bir lider mesajını açık bir şekilde başkalarına aktarıp onları motive edemiyorsa, bir mesaja sahip olmasının hiçbir önemi yoktur.¹²

Lider; toplum üyeleri tarafından hissedilen ancak açıklığa kavuşmamış olan ortak düşünce ve arzuları benimsenebilir bir amaç biçiminde ortaya koyan ve grup üyelerinin potansiyel güçlerini bu amaç etrafında faaliyete getiren kimsedir.¹³ Liderlerin geleceğe olan sezgileri güçlü olduğu için, toplumun beklentileri doğrultusunda alternatif düşünceler ve yönlendirmeler yaparlar. Böylece insanlar hedeflerine ulaşabilsin diye, onlara yol çizer, onları kontrol ederek sahip oldukları özellikleri onlara göstermiş olur. İyi bir lider, takipçilerinin kendisinden duymak istediklerini değil, bilmesi gerekenleri söylemesi için teşvik eder.¹⁴

Başka bir tanım ise lideri; başkalarını belirli bir amaç doğrultusunda davranmaya sevk eden kişi olarak tanımlamıştır.¹⁵ Lider geleceği etkili bir şekilde görebilen, bireylerin, grupların ve kitlelerin istek, ideal ve inançlarını sezebilen ve onların davranışlarını amaçlarına doğru yönlendirebilen kişidir. Liderle ilgili bu açıklama daha çok liderlerin gelecekle ilgili öngörülerini üzerinde durmaktadır. Liderlerin kontrol ve koordine fonksiyonunu esas alan bir başka tanımda ise liderler, grup üyelerini saptanan amaçlar doğrultusunda başarılı kılmaya yönlendiren, onların çalışmalarını koordine ve kontrol eden, bu çabaları gerçekleştirmek için gerekli özellik ve yeteneklere sahip olan kişidir şeklinde tanımlanmıştır. Gördüğümüz üzere, liderler hakkında çeşitli tanımlar yapılmıştır ve hepsinin doğruluk payı vardır. İlk başta liderliğin tanımını yapmak zordur demiştik, fakat tanımlardaki esas zorluk liderin toplumdaki konumu ve yaptığı etkiye göre çeşitlilik ve farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır.¹⁶

Sonuç olarak lider, toplumun ortak hedeflerini kavramış ve geleceğe yönelik güçlü sezgileri olan, toplumu belirli bir amaç için bir araya getirip onlardaki potansiyeli harekete geçirme yeteneğine sahip olan kişi şeklinde tanımlanabilir.

Lider ve liderlik konusunda şu üç hususu özellikle belirtmek gerekir:

¹² Maxwell, a.g.e., s.29.

¹³ Eren, Erol, **Yönetim ve Organizasyon**, 3.Baskı, Beta Yay., İstanbul, 1996, s. 365.

¹⁴ Maxwell, a.g.e., s. 85.

¹⁵ Koçel, Tamer, **İşletme Yöneticiliği**, Arıkan Yay, İstanbul, 2005, s. 583.

¹⁶ Erdoğan, a.g.e., s. 331.

Birincisi, liderliğin sadece formel organizasyonlara has bir süreç olmadığını açıkça görülmektedir. Yani belirli bir grubun belirli bir kişinin arkasından belirli amaçları gerçekleştirmek üzere gitmesi ile liderlik süreci oluşur. Bu tür sürece formel organizasyonlarda rastlanabileceği gibi, mahallelerde oluşan çete faaliyetlerinde, çocukların kendi aralarındaki oyunlarında, devlet yönetiminde de rastlanır. Yani liderlik her türlü ortamlarda faaliyet gösterebilir.¹⁷

İkinci husus, liderliğin oluşması için liderin resmi yetkilerle donatılması da şart değildir. Hiçbir resmi yetkisi olmadığı halde büyük bir grubu peşinde sürükleyen liderler olabileceği gibi, çok geniş yetkilere sahip olduğu halde bunları kullanamayan dolayısıyla grubu peşinden sürükleyemeyen liderler de olabilir. Bir liderin başarılı olabilmesi için resmi yetkilerin şart koşulması gerekmediğini açıkça görebiliyoruz.¹⁸

Üçüncü olarak belirtilmesi gereken husus, lider ile yöneticinin eş anlamlı olmadığıdır. Yöneticilik rolü olmayan liderler olduğu gibi, liderlik niteliklerine sahip olmayan yöneticiler de olabilir. Ancak ideal olanı, yöneticilerin aynı zamanda liderlik niteliklerine de sahip olmaları ve liderlerin yaptıkları işleri yapmalarınıdır.¹⁹ Özet olarak liderlikten bahsedebilmek için üç unsurun bir arada bulunması gerekmektedir;

1-Sahip oldukları bireysel yetenek, kişilik özellikleri, davranış, karar ve talimatlarıyla başkalarını harekete geçirebilen liderler.

2-Ortak amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesi için bir araya gelen takipçiler topluluğu.

3-Lider ve liderliğin meşruluğunu ortaya koyan güç.²⁰

Yani liderlik, grup veya organizasyon süreci olarak görülmeli ve bu süreç bireylerin grupta sergiledikleri rol davranışlarının gözlemlenmesi bağlamında değerlendirilmelidir. Liderlik, bir organizasyondaki grubun üyelerini genel amaçla ulaşma yolunda etkileyen ve onların davranışlarını koordine eden bir liderin varlığı durumunda ortaya çıkar. Liderliği, liderin kişisel özelliklerine ve durumsal gereklere (takipçiler, amaçlar, önderin kişisel özellikleri, ortam koşulları) uygun davranışına

¹⁷ Erdoğan, a.g.e., s. 332.

¹⁸ Erdoğan, a.g.e., s. 332.

¹⁹ Erdoğan, a.g.e., s. 332.

²⁰ Maxwell, a.g.e., s. 145.

bağlayan tanımlamalar olmakla beraber bu tanımların çoğu liderin takipçilerine veya yardımcılarına bir çaba sarf ederek etki etme sürecinin varlığına işaret etmektedir.²¹

Liderlik tarihin her devrinde hiyerarşik bir doğası olan insanın gelecekte de liderden vazgeçemeyeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. İnsan her zaman kişisel olarak gerçekleştirilemeyeceği ihtiyaç ve çıkarların benzer ihtiyaç ve çıkarların baskısı altında bulunan insanlarla bir araya gelip bir grup oluşturarak gerçekleştirmeye çalışmaktadır.²² (Cemaatleşmeler, partiler, farklı hedefleri olan gruplar, örgütler v.s. gibi.)

B-GELENEKSEL LİDERLİK TEORİLERİ

Liderliği daha iyi anlamak ve anlamlandırmak adına yapılan çalışmalara ve araştırmalara baktığımızda elde edilen teoriler, liderlik anlayışına daha geniş ve farklı bir bakış açısıyla bakmamızı sağlayacaklardır.

Geleneksel liderlik modelleri; özellikler teorisi, davranışsal teori, durumsal teori olmak üzere üç ana başlık altında irdelenmektedir.

1- Özellikler Teorisi

Kişisel yetenek ve isteklere dayalı bir teori olarak özellikler teorisi, liderlik konusunda yapılan araştırmalar liderlerin kendileri üzerinde odaklanmayla başlamıştır. Özellikler teorisi, bir kişiyi lider yapan özelliklerin neler olduğu veya bazı kişilerin niçin etkin bir lider konumuna gelirken, diğer kişilerin bundan mahrum olmalarını kişisellikten kaynaklanan farklılıklarla açıklama fikrine dayanır.²³

Bu yaklaşımda lider değişkenine önem verilmekte, lider üzerinde durulmakta ve lider özelliklerinin süreci etkileyen en önemli faktör olarak kabul edilmektedir. Her liderin taşıdığı bireysel özellikler dikkate alındığında, liderlerin sahip olması gereken özellikler listesinin artarak devam ettiği görülmektedir. Konuyla ilgilenen

²¹ Arslantürk, Hamit, “Karşılıklı Amaç Bağlılığı, Lider-Üye Etkileşimi ve Liderin Gücünün Takım Etkinliği Üzerine Etkileri,” **Toplum Bilimleri Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 7, Ankara, 2010, s. 149.

²² Eren, Erol, **Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi**, 11.Baskı, Beta Yay, İstanbul, 2008, s. 431.

²³ Keçecioğlu, Tamer, **Liderlik ve Liderler**, Kalder Yay., İstanbul, 1998, s.26.

birçok araştırmacı liderlerin bulunduğu toplumdaki diğer bireylerden farklı olması gerekliliğini ölçü olarak lideri ve liderlik tarzlarını belirlemeye çalışmışlardır.²⁴

Çalışmalarda yaş, boy, zeka düzeyi, akademik başarı, yargılama yeteneği gibi birtakım liderlik faktörleri sınanmış, aynı zamanda bu faktörlerin tümü başarılı liderleri önceden tahmin etmeye çalışmada temel oluşturmuştur. Bu çalışmaların sonucunda ortaya çıkan en belirgin durum, bazı özelliklerin gerçekten liderlere özgü olduğudur. Ancak araştırma bulgularının liderlik kavramını tek başına açıklamakta yeterli olmadığı da ortaya çıkmıştır.²⁵ Yani genel olarak, bütün liderlerin ortak özellikleri vardır ve değişen her lideri farklı kılan özellikler mevcuttur. Teorinin zayıf olan diğer bir noktası ise bütün etkin liderlerin aynı özelliklere sahip olmadıkları belirlenmiş, toplumdaki bazı bireylerin de etkin lider özellikleri taşımasına rağmen lider olarak ortaya çıkmadıkları görülmüştür.²⁶ Lider özelliklerine sahip olmak önemli, fakat özellikleri yansıtabilmek de lider olmanın en etkili yollarından biridir. Büyük bir liderin, vizyonunu gerçekleştirme cesareti, konumundan değil, tutkudan kaynaklanmaktadır.²⁷

Bu zayıf yönlerinin olmasına rağmen özellikler teorisini tamamen reddetmek mümkün değildir. Çünkü bazı lider doğasına özgü özelliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Zekâ, yüksek motivasyon, kişiler arası ilişkiler, ileriye görebilme, kendine güven, iş başarma yeteneği gibi bazı özelliklere sıkça rastlanmaktadır. Lider bu özellikleri istemeden yansıtabilir. Fakat bu özelliklere sahip olup da yansıtamayan ve liderlik vasfını alamayanlar, özellikler teorisine eleştirel bir gözle bakmamızı sağlamaktadır. Dolayısıyla, lider yeteneklerine sahip olmak yeterli değildir, onlara sahip olma ve gösterebilme becerisi de gereklidir. Lider özel yeteneklerini dış dünyaya sunduğunda kendisine fark edilme olanağı tanır. Toplum bu vesile ile lideri fark eder ve seçer. Özelliklerini göstererek lider varlığını göstermiş olur.

2-Davranışsal Teori

Uzun bir süre klasik yönetim teorisi organizasyonun yapısı ve işleyişiyle ilgili tek teori olmuştur. Fakat zamanla bu teori zayıf kalarak, “Neo- Klasik Teori”

²⁴ Dereli, Toker, **Örgütsel Davranış**, Menteş Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul, 1995, s.189.

²⁵ Zel, a.g.e., s. 97.

²⁶ Zel, a.g.e., s. 102.

²⁷ Maxwell, a.g.e., s. 161.

yaklaşımının doğmasına sebep olmuştur. Böylece bu yeni yaklaşım yeni fikirler ortaya atarak davranışsal teoriye açıklık getirmiştir.²⁸

Liderlik sürecini açıklamaya çalışan bu modelin temeli, liderleri başarılı ve etkin kılan hususun, liderin özelliklerinden ziyade, liderin liderlik yaparken gösterdiği davranışlara dayanmaktadır. Liderin astlarla iletişim şekli, yetki devrini yapıp yapmadığı gibi davranışlar liderin etkinliğini belirlemektedir. Neoklasikçiler, insani ilişkileri dikkate alarak örgütün biçimsel yapısının yanında sosyal yapısının da bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Ancak örgütü oluşturan varlıkları, kendi başına birer varlık olma düşüncesinden kurtulamadıkları için güdüleme konusuna gereğinden fazla ağırlık vermeleri yetersiz kalmalarına yol açmıştır.²⁹

Davranışsal teorinin gelişim sürecini daha iyi anlamak için yapılan çeşitli çalışmalar görmekteyiz.

aa- Ohio-State Üniversitesi Liderlik Çalışmaları

Ohio liderlik araştırmaları, liderde görülen belli davranış kalıplarının ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır. 1945'te başlayan araştırmalar sonucunda 1800'e yakın liderlik davranış biçimi ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmada, liderin davranışları "yapıyı harekete geçirme", liderin kendi görevi ya da grubun görevleri ile ilgili olarak işi ve amaçları tanımlamaya, şekillendirmeye ve harekete geçirmeye yönelmiş faaliyetleri kapsar. Anlayış bireyi önemseme, kişiler arası ilişkilerde karşılıklı güven, ikili iletişim, astların fikirlerine saygı ve onların duyguları ile ilgilenme faaliyetlerini kapsar.³⁰

Bu çalışmaların sonucunda, yapıyı kurma ve anlayış gösterme olarak iki bağımsız boyut tanımlanmıştır. Yapıyı kurma; yetki, görev ve sorumlulukları tanımlama, örgütleme, kadrolama, iletişim kanallarını oluşturma vb. davranışları kapsamaktadır. Anlayış gösterme ise güven, karşılıklı saygı, arkadaşlık, destek ve takipçilerinin çeşitli gereksinimlerine ilgi gösterme davranışlarını kapsamaktadır.³¹

²⁸ Can, Halil, **Organizasyon ve Yönetim**, Siyasal Kitabevi, 7.Baskı, Ankara, 2005, s. 51.

²⁹ Koçel, a.g.e., ss.142-143.

³⁰ Zel, a.g.e., s. 125.

³¹ Dereli, a.g.e., s. 196.

Bu araştırmalar sonucu elde edilen bulgulara göre hem anlayış gösterme, hem de toplumu yönetme yardımcılarının etkinliğinde önemli rol oynamaktadır. Anlayış gösterme derecesi düşük olan liderlerin toplumu yönetmede başarılı olamadığını, benzer biçimde anlayış gösterme derecesi yüksek olan liderlerin de toplumu yönetmede zorluk çektiğini ifade etmek gerekir. Diğer taraftan anlayış göstermede orta düzeyde olan bir liderin, yapıyı kurmada bu özelliğinin daha önemli olduğu belirtilmektedir.³²

Diğer bir deyişle iki tarz da birbirinden bağımsızdır. Anlayış gösterme tarzını benimseyen liderin, daha fazla tatmin olan yardımcılarla işbirliği yaptığı ve faaliyet sürecinde daha fazla kaldığı belirlenmiştir. Ancak belirlenen hedeflere uygun performans göstergesi açısından bakıldığında ise, hem toplumu yönetme hem de anlayış gösterme tarzını benimseyen liderlerin daha yüksek performans gösteren liderler olduğu belirlenmiştir. Ohio niversitesi'nin yaptığı araştırmalar sonucunda, eğer lider katılımcı ise, yapıyı harekete geçiren (initiating structure) bir liderse, grubu veya toplumu başarıyla idare eder. Bu nedenle en etkili liderler faaliyetlerin içinde yer alan, katılımcı (demokratik) olan liderlerdir. Tam anlamıyla başarılı olmak isteyen lider her iki boyuta da sahip olmaya çalışmalıdır. Böylece takipçiler hem Őikayet etmez, hem güçlü olurlar ve bu etken onları başarıya götürür.³³

ab- Blake ve Mouton'un Yönetim Tarzı Modeli

Daha çok bir grubu geliştirme programlarında kullanılan bu model lider davranışlarını, gelişmeye yönelik olma ve kişiler arası ilişkilere yönelik olmak üzere iki boyutta inceler. Her boyutu dokuz bölüme ayrılmıştır ve 81 çeşit lider tipinin ortaya çıkması sağlanmıştır.³⁴

Bu modele göre liderler için öncelikli olan verimlilik değil, kişiler arası ilişkilerdir. Lider öncelikle bireylerin moralini yükseltip hedefin amacını sağlamlaştırır. Bunun içindir ki lider, üyelerin faaliyetlerine karışmadan onların görevlerini planlamalarına, düzenlemelerine yardım ederek onlara duygusal ve mantıksal destek sağlar. Lider, astların ihtiyaçlarını dikkate alır. Bu modelin en

³² Zel, a.g.e., ss. 126-128.

³³ Erdoğan, a.g.e., ss. 337-340.

³⁴ Koçel, a.g.e., s. 336.

önemli yararı, liderlerin sergiledikleri davranışların kavram olarak tanımlanmasına imkân sağlamasıdır. Bu çalışmanın en büyük faydası belki de liderlerin yapmış oldukları davranışların bu modeldeki yerini görerek kendilerinde var olan eksik ve yanlış tarafları gerekli eğitim ve geliştirme programları ile düzeltme imkânına kavuşmuş olmalarıdır.³⁵ Buradaki model liderlerin kendilerini düzeltmeye ve geliştirmeye açık olduklarını gösterir.

ac- Mc Gregor'un X ve Y Teorileri

Douglas Mc Gregor klasik yönetim düşüncesinin insan yapısı hakkındaki varsayımlarını "X teorisi" adı altında toplamıştır. Daha sonra bu teoriyi eleştirerek yerine "Y teorisi" adını verdiği insani ilişkiler teorisinin ilkelerini ortaya atmıştır.³⁶

"X" teorisine göre; normal koşullarda insanlar tembel, çalışmak istemeyen, sorumluluktan kaçan, yenilik ve değişimlere karşı olan bencil bir yapıdadır. Mc Gregor, bu varsayımlardaki özelliklere insanların doğuştan sahip olmadıklarını, klasik yönetim düşüncesine dayalı felsefe ve uygulamaların bu davranışlara yol açtığını belirtmiştir. "Y" teorisinde ise; "X" teorisinin aksine, insanların tembel olmadıklarını, tersine çalışmanın bir oyun kadar doğal olduğunu, insanların sıkı denetlenmesinin toplumun amaçlarına ulaşmada tek yol olmadığını, insanların normal koşullarda sorumluluk sahibi olduklarını ve topluma bağlılığın insanların benliğinin doyurulması, onlara değer verildiğini gösteren bir ödüllendirmeye bağlı olduğundan bahsetmektedir.³⁷ Yani insan takdir edilmeyi seven bir varlık olduğu için, doğası itibariyle takdir edildiğinde görevleri daha bir güven ve istekle yerine getirir.

Liderlik uygulaması açısından bakıldığında "X" teorisini uygulayan liderler, işin zamanında ve eksiksiz olarak tamamlanmasını sağlayacak şekilde otoriter ve müdahaleci bir tavır ortaya koyarken, "Y" teorisini uygulayan liderler ise, kişilerin tam kapasitede faaliyet göstermelerine uygun ortamı sağlayacak demokratik ve katılımcı bir davranış sergilerler.³⁸

³⁵ Zel, a.g.e, s. 134..

³⁶ Eren, **Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi**, s.26.

³⁷ Birdal, İlker ve Nilgün Aydemir, **Yönetim Teorileri**, Sistem Yay., İstanbul, 1992, ss. 23-24.

³⁸ Eren, **Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi**, ss. 26-28.

Söz konusu teori liderin ortaya çıkmasını sağlayan çevre ve koşullara ağırlık vermediklerini görürüz. Dolayısıyla bu, teorinin zayıf tarafını oluşturmaktadır. Çünkü davranışsal teoriler genellikle demokratik liderlik davranışının etkin olduğunu varsaymışlardır. Oysa değişik koşullarda işe ve üretime ağırlık veren liderlik davranışları da, en azından kişilere ağırlık veren lider davranışı kadar etkin olabilir.³⁹ Yani liderlerin tarzlarına bağımsız yaklaşmak gerekir. Çeşitli problemler olduğu gibi, problemlere çeşitli çözümler bulan ve farklı özelliklere sahip liderler görmekteyiz.

ad- Likert'in Sistem 4 Yaklaşımı

Rensis Likert, Douglas Mc Gregor'un yaklaşımını geliştirerek, etkin olan organizasyonlarla etkin olmayan organizasyonları birbirinden ayıran yapısal ve davranışsal faktörlerin neler olduğunu incelemiştir. Bu araştırmada bir taraftan liderin davranışı, durum değişkenleri ve ara değişkenler ile diğer taraftaki yardımcıların verim ve faaliyet tatmini arasındaki bağımlılığı göstermektedir.⁴⁰

Lider ve astların etkileşimini ve işbirliğini daha iyi anlamak için geliştirilen bu modelde liderlik davranışları dört grupta toplanmıştır. Bunlar:⁴¹

- 1- Liderler astlarına güvenmez, kararları kendileri alırlar ve çalışma ortamının korku ve ceza uygulamalarının hâkim olmasını sağlar.
- 2- Kararlar yine üst yönetim tarafından alınır. Daha önce alınan kararların istikametinde bazı rutin işler için kararlar alt kademe tarafında alınabilir. Astları motive edebilmek amacıyla ödül ve ceza yöntemi vardır.
- 3- Lider amaçları saptamadan ve karar vermeden önce astlarına danışır. Astlarına tam güven olmasa da önemli ölçüde güven vardır. Astların fikirlerini alır ve onlardan yararlanmaya çalışır.
- 4- Bu sistemde astlar amaçların belirlenmesi ve uygulanmasında kararlara tam olarak katılırlar ve kendilerini tam serbest hissederler. Lider daima astların fikirlerini alır. Lider ve astlar arasındaki ilişki en üst seviyedir ve tamamen güvene dayanır.

³⁹ Koçel, a.g.e., s. 338.

⁴⁰ Likert, R., *The Human Organization*, McGraw Book Company, New York, 1961, ss. 4-10.

⁴¹ Likert, a.g.e., ss. 11-14. Bkz. Zel, a.g.e., ss. 130-131.

Likert'e göre, yönetim sistemi sistem 4 modelindeki unsurlara göre inşa edilmelidir. Likert insani organizasyonu oluşturmak için organizasyon kültüründe; yatay iletişim, katılımcı yönetim, takdir ve ödüllendirme ve güvenin bulunması gerektiğini savunmuştur.⁴²

Kısacası, Lider ile yardımcıların dayanışma içerisinde bulunmaları söz konusudur. Burada organize edilen faaliyetlerin daha düzgün yürümesi için işbirliğinin yapıldığını görüyoruz.

3- Durumsal Teoriler

Durumsal liderlik teorileri "koşullar" değişkenini ele alarak liderlik sürecini açıklar. Teoriye göre, farklı koşullarda gösterilecek liderlik davranışı farklı olmalıdır. Hatırlanacağı gibi, davranışsal liderlik teorisi her koşulda katılımcı liderliğin daha iyi sonuçlar vereceğini öne sürmekteydi. Oysa durumsal liderlik teorileri her koşulda "o koşula uygun" liderlik tarzının etkili olacağını savunmaktadır.⁴³

Özellikler ve davranışsal liderlik teorileri üzerine yapılan çalışmalarda birçok sorunla karşılaşmıştır. Özellikler teorisinde yapılan kişisel özellikler ölçümü ve başarılı olan liderlerin aynı özelliklere sahip olmamasıdır. Davranışsal liderlik teorisinde ise yapılan araştırmaların ortaya çıkardığı göreve ve insana yönelik iki temel liderlik biçimlerinden insana yönelik liderlik biçiminin daha etkili olduğu söylenirken bazı durumlarda bunun aksi olarak göreve yönelik liderlik biçiminin daha etkili olduğu gözlemlenmiştir. Bundan dolayı, durumsallık teorisi her iki davranış çeşidinin de belirli şartlarda aynı derecede etkin olabileceğini, bu nedenle belirli durumlarda hangi şartların önemli olduğunu belirlemeye ve bu şartlara uygun liderlik tarzının ne olabileceğini araştırmaya ağırlık vermiştir.⁴⁴

Modelde, liderin güç ve yetki alanı ile alt kademelerde çalışanların yetki ve sorumluluk alanı birlikte analiz edilmiştir. Buna göre, liderin karar, güç ve yetki alanları genişledikçe alt kademedeki çalışanların yetki ve sorumluluk alanları zayıflar. Her bir liderlik tarzı belli özelliklere sahip koşullara uygundur. Bundan

⁴² Likert, a.g.e., ss. 15-24. Bkz. Zel, a.g.e., s. 132.

⁴³ Zel, a.g.e., ss. 139.

⁴⁴ Can, a.g.e., s. 58.

dolayı, liderlik tarzını seçmeden önce, lider kendinin ve astlarının özellik ve niteliklerini ve durumun gereklerini dikkatle incelemelidir.⁴⁵

Diğer bir deyişle, durumsallık teorisi, en uygun lider tarzının ortama göre değişkenlik gösterdiği, bu değişkenliklerin gerçekleştirilecek işin niteliği, lider ile astların arasındaki ilişkiler ve liderin mevkisine dayanan otoritesinin derecesinin liderin davranışını etkilediğini savunmuştur. Meselâ, kriz ekonomilerinde otokratik bir lidere gerek duyulurken, ekonomik gelişmelerin hızlandığı teknolojik ve sosyo-ekonomik değişimlerin arttığı siyasal ve hukuksal bakımdan istikrarın hüküm sürdüğü devirlerde liderlik biçimi daha çok katılmalı ve danışmalı bir nitelik arz etmektedir. Yani liderlik biçimi durumlara göre değişiklik göstermektedir.⁴⁶

C-LİDERLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI VE FONKSİYONLARI

Araştırmacılar, liderliğin tanımını daha çok kişisel perspektiflerine ve önem verdikleri olgulara göre yapmışlardır. Ancak farklı tanımların birleştiği ortak noktalar genelde aynıdır. Ortak payda durumundaki kriterler, belli bir amacın olması, belli bir grup insanın olması ve bu grubu yönlendirebilecek bir liderin bulunmasıdır.⁴⁷

Yani liderin ortaya çıkması için, ilk önce onu takip edecek bir zümrenin ve uygun şartları taşıyan bir zeminin oluşması gerekir. Dolayısıyla, liderin ortaya çıktığını onu takip eden bir grubun varlığından anlayabiliriz.

Liderlere ihtiyaç duyulduğunda toplumda yer alan bütün bireyler aday olurlar. Lider olmaya aday olan bireyler ise toplum tarafından taşıdıkları olağanüstü yeteneklerinden dolayı seçilirler, toplum lidere ihtiyaç duyduğu için bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde liderini seçmektedir. Her şeye rağmen liderin meydana çıkışı tesadüfi değildir. Toplum genişledikçe lidere daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Çünkü lider sıkıntıda olan toplumu toparlayacak iç ve dış tehditlere karşı koruyacak ve yol gösterecektir. Lider adayının cesaret, maharet, bilgi, kendini her türlü olayda titizce kontrol etme gibi özelliklerinin toplumca idrak edilmesiyle liderlik yolunda büyük mesafe kat edecektir. Lider olma yolculuğu liderin kendi yaşam öyküsünü

⁴⁵ Can, a.g.e., ss. 59-60.

⁴⁶ Eren, **Yönetim ve Organizasyon**, s.362.

⁴⁷ Zel, a.g.e., s. 109.

anlamasıyla başlar. Gerçek lider öyküsünü kendisini pasif gözlemci değil, deneyiminden öğrenen biri olarak görmesine imkan veren şekillerde çerçeveslendirir. Aynı zamanda ısrarlı ve çoğu kez de cesaretle kendini keşfederek öz farkındalık geliştirmek için çok çalışır. Gerçek lider toplumu sorunsuz yönetebilmek için, sağlam temeller arar ve bütünlüklü bir liderlik yaşamı sürdürmesine yardımcı olması için resmi ve gayri resmi ağırları da kullanır.

Toplumu planlama, organize etme ve kadrolama işlerinden sonra, sıra bu yapıyı harekete geçirmeye, bir başka deyişle düğmeye basmaya gelir ki, bu hareketi sağlamaya yönelik faaliyetlere “yöneltme” adı verilir. İşte bu noktada belirli şartlar altında, belirli kişisel veya grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere, bir kimsenin başkalarının faaliyetlerini etkilemesi ve yönlendirmesi süreci olarak tanımlanan liderlik kavramı karşımıza çıkmaktadır. Astlarını etkileyerek örgütsel hedeflere ulaşma konusunda işbirliklerini sağlamak için yöneticilerin liderlik özelliklerine sahip olmaları gerekmektedir. Lider, kendi istediklerini diğer insanlara yaptıran biri değil, kendi istediklerini onların da istemelerini sağlayan kişi olduğu için toplumu önderi olmaktadır. Çünkü lider, her zaman mükemmellik düzeyine ulaşmayı hedefler ve sürekli gelişim çabası içindedir.⁴⁸

Toplumun belirlediği hedeflere ulaşmak için her türlü özelliğe sahip ve en önemlisi yönlendirme işini yapan kişiye lider denmektedir. Birey kendi arzu ve ihtiyaçlarından bir kısmını gerçekleştirmek, kişisel hedeflerine erişebilmek için bir topluma ihtiyaç duyar ve bir birlik halinde hareket etme zorunluluğunu hisseder. Yalnız insan zayıftır, güçsüzdür, cesaretsizdir, arzu ve enerjileri azalmış, korkudan yetenekleri büzülmüş durumdadır. Toplumu oluşturacak insanların bireysel çıkarlarını somut olarak belirlemek güç ise bu takdirde onların milli duygularına, müşterek olan sosyal, ahlaksal ve dinsel değerlere hitap etmek gerekecektir. Şu halde belirli amaç ve hedeflere yönelmiş insan gruplarının oluşturulması ve harekete geçirilmesi her insanda kolay kolay bulunmayan ayrı bir beceri ve ikna etme yeteneklerini gerektirmektedir. Liderliğin ortaya çıkışı toplumun gerek dâhili, gerek harici tehdit veya tehlikeler altında bulunmasıyla gerçekleşir. Böylece lider seçilir ve toplum lidere itaat eder. Seçilen liderin toplumu yönetmesi hem uzun hem kısa sürebilir. Uzun sürmesi liderin istikrarlı bir şekilde toplumu yönettiğine işarettir, kısa

⁴⁸ Genç, a.g.e., s. 152.

sürmesi ise liderin istikrarsız olduğu anlamına gelir. Liderin amaçlarına ulaşmak için duygularını yönlendirebilmesi gerekmektedir. Duygularını gerektiği gibi kontrol eden bir lider mutlaka başarılı olacaktır. Liderde istikrarsızlık başladığında ise yeni liderle ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumda toplum, istikrarsızlık gösteren eski liderlerin ellerinden rollerini alarak etkisini azaltır veya tamamen yok eder. Böylece yeni liderler meydana çıkmaktadır. Toplumun canlı ve dinamik olması için her zaman yeni ve daha etkileyici liderlere ihtiyacı vardır. Yeni çıkan liderlerin yerine getirmeleri gereken görevler vardır, bu görevlerin yerine getirilmesi için de üstlenmeleri ve yapmaları gereken rolleri toplum belirler.⁴⁹

Liderin toplum üzerindeki etkilerini ve işlevlerini daha iyi anlamak için liderin gücünden bahsetmemiz gerekir. Güç, diğer insanların yapmak istemediklerini onlara yaptırabilme ya da bu konudaki direnişlerin üstesinden gelebilme kapasitesi olarak tanımlanır. Güç-etki yaklaşımı konusunda yapılmış çalışmaların büyük çoğunluğu liderin gücünü, liderin sahip olduğu güç miktarı, bu gücün türü ve bu gücün liderce nasıl uygulandığı ile özdeşleştirirler. Güç ve liderlik kavramları şüphesiz birbiriyle ilişkili olup ancak birbirlerinden farklıdır. Güç, denetim olarak izah edilirken; liderlik ortak hedefleri gerçekleştirmede katkıda bulunmak için diğerlerini (takipçiler) etkileme süreci şeklinde tanımlanır. Bu sebepten dolayı, güçlü kişiler mutlaka lider olmazlar ancak, liderlik güce işaret eder ve güce ihtiyaç duyar.⁵⁰

Kişi, gücü bilgisinden, yeteneklerinden, itibarından ve mesleki güvenilirliğinden elde edebilir. Bunun yanında, insanlar uzmanlaşmış bilgiye sahip olduklarında ve diğerleri işlerini yaparlarken bu bilgiye ihtiyaç duyduklarında bilgi sahibi kişi, güce de sahip olur. Kişilerin çalışma faaliyetleri gücün önemli bir kaynağıdır. Faaliyetler başarılı olunca güçte de artış söz konusu olur. Karizma özelliği de güce güç katar. Dolayısıyla lider sahip olduğu güç sebebiyle bireyler üzerinde etkide bulunur. Bu açıdan güç önemli bir etkidir. Güç ne kadar fazla olursa düzen o kadar sağlam olur. Her liderin hedefi yıkılmaz bir güce sahip olmaktır. Dolayısıyla güçlü liderler duyduklarının yarısına inanırlar. Güçsüz liderler inandıkları şeyin yarısını bilirler.⁵¹

⁴⁹ Edoğan, a.g.e., s.314.

⁵⁰ Arslantürk, a.g.m., s. 152.

⁵¹ Maxwell, a.g.e., s. 53.

Lider ortaya çıktıktan sonra ondan beklenen bazı işlevler vardır. Bunları ana başlıklar olarak planlama, icraat, güç kullanma, ödül ve ceza verme, örnek olma gibi başlıklar altında inceleyebiliriz:

1-Liderin Fonksiyonu Olarak Planlama

Toplumun varmak istediği hedeflere ulaşmak için kullanılması gereken vasıtalar ve fikirler olabilir. Bunları plânlama görevini lider üstlenir. Baştan sona doğru bütün tedbirleri ve geleceğe ait uzun vadeli çareler tayin eder. Bütün bunları tek başına yapar ve plânın tek kurucusu ve koruyucusudur. Yalnızca lider plânın bütünü bilmektedir, toplumun bundan haberi olmaz veya kısmen haberdar edilir.⁵²

2-Liderin Fonksiyonu Olarak İcraat

Hangi toplumda olursa olsun liderlerin en açık rolü, topluma ait olan faaliyetleri yönlendirmesidir. Liderin toplumda cereyan eden bütün olaylara karışmasa da nezaret etmesi onun değişmeyen sorumluluklarından birisidir. Liderin bu durumda göstereceği ve gerçekleştireceği tepkiler değişik olabilir. Liderin yapması zorunlu olan işler vardır, bunları bizzat kendisi yapmaz da başkasına devrederse, toplumda düzensizlik ve karmaşıklıklar ortaya çıkar. Eğer lider bütün işleri bizzat yürütmeye kalkarsa bu takdirde işlerin yürümesini engeller. Bunun çözümü, liderin gözetimi altında çalışan kişiler tayin etmek, tayin edilen bireyler bir görevi yerine getirirken onlara yol göstermek ve çözülmesi güç olan olaylarda kolektif çalışmayı organize etmektir.⁵³

3-Liderin Fonksiyonu Olarak Güç Kullanma (Zorlama)

Zorlayıcı güç korkuya dayanmaktadır. Liderlerin takipçilerini bazı haklardan mahrum etmekten fiziki güç uygulamaya kadar her şey bu güç kapsamında değerlendirilebilir. Bu tür müeyyidelere dayanan gücün manevi ve psikolojik yönü zayıftır. Bu tür yaptırımlar grup içinde veya dışında bulunan kişilerce de bir tepki olarak yapılabilir. Örneğin verilen görevi yapmama, işleri yavaşlatma, emri bilerek

⁵² Krech, David ve diğ., **Cemiyet İçinde Fert**, Çev. Mümtaz Turhan, M.E.B. Yay., İstanbul, 1971, s. 250.

⁵³ Krech, a.g.e., ss. 249-250.

hatalı yorumlama gibi araçlarla lidere karşı gelebilirler ve böylece yapılmasını istedikleri birçok arzularını üstlerine kabul ettirebilirler. Zorlayıcı güç kullanımı, üyelerde huzursuzluk yaratarak örgüt içinde motivasyon eksikliğine, çatışmalara ve verim düşüklüğüne sebep olacağından genellikle kullanımından kaçınmak gerekmektedir.⁵⁴

4-Liderin Fonksiyonu Olarak Ödüllendirme Ve Cezalandırma

Liderin mükâfat ve ceza verme yetkisi çok önemlidir. Toplum buna bizzat şahit olduğu için liderin tepkisini çekecek davranışlarda bulunmamaktadır. Bu sayede lider toplumu kontrol etme fırsatına sahiptir. Ödül ve cezalar harici ve dâhili meseleler için geçerlidir. Liderin belirlediği sınırlar çerçevesinde ilerlemeyen ve tamamen farklı bir yolu seçen bireylerin görevleri küçülür veya görevlerine son verilir. Aşırı disiplin hallerinde ise birey ihraç veya idam edilir.⁵⁵

Eğer lider başkalarını ödüllendirebiliyorsa, ödüllendirme kaynaklarına sahipse, bunu bir güç aracı olarak kullanabilir. Ödüllendirme, çeşitli şekillerde (övme, maddi kazanç, rütbe ve sorumluluk verme vb.) olabilir. Eğer lider astları hakkında bu konularda karar verebiliyorsa, grup üyelerini etkilemek için önemli bir kaynağa sahip demektir. Genel olarak bir liderin denetimindeki ödüller ne kadar çok ve bu ödüllerin astlar için önemi ne kadar fazla ise, liderin ödüllendirme gücü de o kadar fazla olmaktadır. Etkili bir lider, takipçileri için değerli olan şeyleri keşfedebilecek niteliktedir. Ödül gücü yalnızca maddi beklentilere bağlı değildir. Sözlü olarak takdir, grup içinde onurlandırma gibi davranışlar da liderin ödül gücünü oluşturur.⁵⁶

5-Liderin Fonksiyonu Olarak Örneklik

Toplumun gözünde lider, davranış bakımından fertlere model vazifesi görmektedir, böylece onlara nasıl olmaları ve ne yapmaları gerektiğine dair somut örnekler temin eder. Birliğin önünde cesaretle muharebeye giren askeri bir lider bu nevi bir örnek teşkil eder. Cemaatindeki fertlere aşlamak istediği dini faziletlere dair

⁵⁴ Erdoğan, a.g.e., s. 359.

⁵⁵ Krech, ag.e., s. 251.

⁵⁶ Eraslan, Levent, "Liderlik Olgusunun Tarihsel Evrimi, Temel Kavramlar ve Yeni Liderlik Paradigmasının Analizi," **Milli Eğitim Dergisi**, Sayı: 162, 2004. Bkz. Krech, ag.e., s. 251-252.

hiç olmazsa halk huzurunda nefsinde misaller veren dini bir lider de aynı şekilde hareket etmiş olur.⁵⁷

6-Liderin Fonksiyonu Olarak Sorumluluk Yüklenme

Büyük ölçeklerdeki başarı sorumluluğu kabul etmeyi gerektirir. Farklı toplumları idare eden, bütün büyük ve başarılı liderlerin sahip olduğu bir nitelik, sorumluluk alma yeteneğidir. Bir lider her şeyden vazgeçebilir sorumluluk hariç.⁵⁸

Toplumdaki bazı fertlerin karar verme yetkisini lidere bırakması gibi çok önemli bir harekettir. Fertleri şahsi kararlar almak mesuliyetinden ve kaçınmak istediği hareketlerden kurtarmak gibi önemli bir rolü lider üstlenmektedir. Lider ferdin bağlılık ve sadakatine karşılık olmak üzere onu şahsi kararlar alma zaruretinden kurtarmaktadır. Fert, bu durumda uğraşması gereken karışıklıkları kendi başına gidereceğine inandığı lidere güvenerek bütün kararları ona bırakmaktadır. Fertlerin kritik mesuliyetlerini liderlerine bırakmalarına “*özgürlükten kaçma*” olarak da tanımlanabilir. Fromm insanlardaki kritik sorumlulukları liderlerine bırakmak olayını “*özgürlükten kaçma*” adlı kitabında ikna edici bir şekilde belirtmektedir⁵⁹

Güçlük ve engellerle karşılaşmış, hayal kırıklığına uğramış, ümitleri suya düşmüş toplumun hedefinde lider vardır. Başarısızlık hallerinde lider yüklendiği mesuliyetler nispetinde hücumlara maruz kalacağını da bilmektedir. Başarı geldiğinde lider ön plânda olduğu gibi başarısızlıklar cereyan ettiğinde de lider bunları üstlenerek kendisini feda eder, böylece emri altında rol üstlenen kişileri de korumuş olur.⁶⁰

Dolayısıyla bir liderin bir grubu veya bir toplumu yönetmede ortaya çıkardığı fonksiyonların bir kısmını görerek, liderlerin toplumu ne şekilde idare ettiğini ifade etmiş olduk. Yani gerçek bir lider, toplumu yönetmede en uygun fonksiyon şeklini seçip, fonksiyonları doğru durumlarda kullanandır.

⁵⁷ Krech, a.g.e., s. 252.

⁵⁸ Maxwell, a.g.e., s. 123.

⁵⁹ Bkz. Fromm, Erich, **Özgürlükten Kaçış**, Çev. Selçuk Budak, 2. bs., Öteki Yayınevi, Ankara, 1994, s. 182 vd.

⁶⁰ Erdoğan, a.g.e., s.359.

İKİNCİ BÖLÜM

FARKLI DİNÎ GELENEKLERDE DİN ADAMLIĞI

Dinler tarihi açısından düşündüğümüzde “lider” kavramı oldukça yeni olduğu için dinî literatürde doğrudan kullanılmaz. Ancak içerik ve işlev açısından bakıldığında başta “peygamber” olmak üzere pek çok dini kavramın “lider”i de ifade ettiği açıktır. Toplumca tanınmış din bilginleri, tarikat kurucuları da birer dini lider olduğu gibi, dini hiyerarşide en alt düzeyde olan din adamları dahi kendi muhitlerinde birer lider olarak kabul edilmişlerdir. Bu yüzden sosyolojik çalışmalarda doğal lider dendiği zaman, bir mahalle papazı ve imamı da bu kapsama alınmaktadır. Ancak en düşük statüden en yüksek statüye kadar dinî liderin durumunu kavrayabilmek, her şeyden önce onların kendi doktrinleri ve dini hiyerarşileri içindeki yerini kavramakla mümkün olacaktır. Zira toplum dini lidere aynı zamanda kendi doktrinindeki ve dini hiyerarşisindeki konuma göre değer vermektedir. Dolayısıyla bu bölümde çeşitli dini geleneklerdeki din adamlığı konusu ele alınacaktır.

A- DİN ADAMI VE RUHBANLIK KAVRAMLARI

“Din adamı” ifadesi için İngilizcede “priest” kelimesi kullanılmaktadır. Bu kavram, önceleri Kilise yönetimi üyesi anlamına gelirken daha sonra değişime uğrayarak ayinleri idare eden kişi manasını kazanmıştır. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta kullanılan din adamı kavramı daha sonra İslam çevresinde de ilgi görmeye başlamıştır. Genel olarak ilgi görmese de entelektüel ve akademik çevrede daha fazla kullanılmaktadır. Günümüzde “din adamı” kavramı, resmi olsun veya olmasın dini ayin ve ritüelleri yöneten, mesleği dinle ilgili olan veya din konusunda uzmanlaşmış bilgin manalarına gelmektedir. Dolayısıyla, din adamlığı (priesthood) ifadesinin daha iyi anlaşılması için birden fazla tanıma ihtiyaç vardır. Çünkü bu ifade sadece Hıristiyanlıkta değil birçok dinde de kullanılmıştır. Yahudilik, Hinduizm, Budizm vb. gibi dinlerde aynı anlamda kullanıldığını göreceğiz.¹

¹ Karşı, İbrahim H., **Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı**, T.D.V. Yay., Ankara, 2010, s. 26-27.

Din adamı kavramı hakkında aşağıda yapacağımız tanımlar birbirine ne kadar benzese de arada farklılıkların olduğunu görme açısından önemlidir. Bu tanımları şöyle sıralayabiliriz:

1- Din adamı, fizik ile metafizik dünya arasında iletişimi sağlayan kimsedir. Din işlerini yönetir, tabiatüstü güçlerden yararlanarak tanrılarla iletişim kurar. Tanrılara insanların isteklerini, insanlara da Tanrılarının isteklerini ileten kişidir. Yani toplumun önünde kutsal güçleri, Tanrılarının önünde toplumu temsil eder.²

2- Din adamının sıradan insanlardan olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılırdı. Durum böyle olunca kutsal olan görevleri yapma şerefi ona aitti. Kurban kesmek ve diğer bütün kutsal işleri onun eşliğinde yapılırdı. Din adamı olmadan yapılan kutsal işleri ölüm cezasıyla sonuçlanabiliyordu. Din adamı kutsal metinleri ve ilahi şeyleri yorumlayan kimsedir.³

3- Din adamlarının önemli bir özelliği ruhani eğilimlere sahip olmalarıdır. Bu anlayış ruhun kalıcı, bedenine ise geçici olduğuna inancını ön plana koymaktadırlar. Bunlar manastırlarda ve diğer ibadet yerlerinde görev yapan, münzevi hayatı tercih eden, inzivaya çekilerek, hayatlarını Tanrıya adanarak ömürlerini böyle geçiren kimselerdir.⁴

Ruhbanlık kavramına gelince, Arapça râhib kelimesinin çoğulu olan ruhbân, rahbe ve rahbaniyye kökünden gelir. Rahbe “korkup çekinme, derin dinî endişelerden dolayı ıstırap çekme”, rahbaniyye “yoğun bir dinî kaygı ve korku ile kendini ibadete verme” anlamındadır; rahib de Allah’tan korkan ve uzlet halinde ibadet eden kişiyi ifade eder.⁵ İstılâhi manada ruhbanîyyet; korku sebebiyle dünyaya sırt çevirmek, nefsin zaaflarından dolayı ormanlara ve dağlara çekilmek, kadınlardan kaçınmak, aile birliği kurmamak veya eş vazifesinden uzak durmak, dünyadan bütün alakasını kesmek anlamlarına gelir ki bu kelime Yunanca ‘monacho’, Fransızca ‘moine(rahip)’ tabirinden gelme ‘monachism’e karşılık gelmektedir.⁶

² Balta, Paul, **World Religions (Past and Present)**, Çev. John Fletcher, Moonlight Publishing, London, 1991, s. 40.

³ Balta, a.g.e., s. 40.

⁴ Karşlı, a.g.e., s. 29.

⁵ Gürkan, Salime Leyla, “Ruhban,” **DİA**, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2008, c. 35, (ss. 204-205), s. 204.

⁶ Okiç, M. Tayyib, **İslâmiyette Kadın Öğretimi**, D.İ.B. Yay., Ankara 1978, ss. 27-28.

Ruhban sınıfı terimi ise, din devriminden önce beş küçük tarikatten birinin üyesi olan rahiplere (piskopos, papaz, ya da diyakoz) dayanan, atanmış dinsel liderler için kullanılan genel bir terimdir. Hıristiyan geleneğinde papazlığa atanma bir statü doğurur, ama bu kendiliğinden bir rol ya da meslek anlamına gelmez. Yine de son zamanlarda, ruhban sınıfının, diğer mesleklerle karşılaştırıldığında (yüksek) prestij ile (düşük) gelir arasında bir farklılık sergilemekle birlikte profesyonelleştiğini söyleyebiliriz.⁷

Birçok dini gelenekte, tapınak merkezli dini bürokrasiye ilave olarak zahit ve keşişler de manevi hayatın ve kutsallığın taşıyıcılarıdır. Bir insan doğumla veya kutsamayla tapınaktaki dini hiyerarşide görev alabilir. Keşişe gelince o, serbest karar ve fedakârlıkla, benliğini kutsal uğruna kurban etmekle amacına erişir. Aslında bunlar, başlangıçta birbirine bağlı dini ve ruhsal eğilimlerdi. Ancak, daha sonraları, kendilerini riyazet ve zühde adanmış kimselerin artmasıyla keşişlik, kendine has farklı gelişmeler göstermiştir. Yani Hıristiyanlıkta ruhbanlığı bu şekilde bir ayırıma tâbi tutmak mümkündür. Bunlardan birincisi, Kilise daha sonra ayrıntılı olarak göreceğimiz merkezli dini hiyerarşidir. Ancak bunlardan farklı olarak, toplumdan kendini soyutlayan, bekârlığı tercih eden, iffeti, alçak gönüllülüğü, fedakârlığı ve ibadeti bir hayat tarzı haline getiren güçlü bir keşişlik hayatı da var olmuştur. Bunlar özellikle üçüncü asırdan itibaren Hıristiyanlıkta geliştiği görülmektedir. Söz konusu bu temayül, manastır keşişliğidir.⁸ Pir, şeyh, kâhin anlamına gelen ‘keşiş’ dünya ile ilişkilerini kesip manastırda yaşayan din adamına denmektedir. Batı dillerinde keşiş ve keşişlikle ilgili kelimeler (monasticism, monk) ‘ıssız; yalnız yaşayan’ anlamlarındaki Grekçe ‘monos’ kelimesinden türetilmiş; ‘monesterion ve monastikos’ manastır keşişliğini, ‘monakhos’ erkek keşişi, ‘monastria’ kadın keşişi ifade etmek için kullanılmıştır. ‘Monachos’ terimi Thomas İncili’nde (apokrif) tek başına olan, dini sebeplerle evlenmeyen anlamında kullanılmıştır.⁹

Genel olarak baktığımızda ise rahip veya keşiş, her ikisi de birbirleriyle bağlantılıdır. Farklı sistemlerle sahip olmakla birlikte hedefleri aynıdır. Sadece keşişlerin daha disiplinli, dünyadan arınılmış bir zühd hayat felsefesi mevcuttur.

⁷ Marshal, Gordon, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s.627.

⁸ Karşı, a.g.e., s. 241-242.

⁹ Gündüz, Şinasi, “Keşiş,” **DİA**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2002, c. 25, (ss. 322-324), s. 322

Dolayısıyla her iki ruhban grubunun da dini hiyerarşinin gelişmesinde büyük katkıları olmuştur diyebiliriz.

Ruhbanlık dünyevi yaşam ile dinsel yaşam arasında aracılık işlevini yerine getiren kurum olarak da kabul edilmiştir. En gelişmiş biçimiyle ruhbanlık, genellikle merkezi bir otoritenin bulunduğu, belirgin öğretileri ve kesinleşmiş ayinleriyle örgütlenmiş bir kültü olan geniş toplumlarda görülür. Bundan, gelişmiş her dinde bir ruhbanlık kurumu bulunması sonucu çıkarılamaz. Nitekim dinsel yetkinin herhangi bir kurban ayiniyle ilişkilendirilmediği İslâm dini, ruhbanlığın bulunmadığı dinlere bir örnek olarak gösterilebilir. Budist öğretisi de kurban ayinlerine ve ruhbanlığa yer vermez ama yine de uygulamada özellikle Mahayana mezhebinde keşişlerin (*bhikkhu*) rahiplerden pek farklı olduğu söylenemez.¹⁰

B- FARKLI DİNİ GELENEKLERDE DİN ADAMLIĞI

Eski medeniyetlerin birçoğunun anlayışına göre ilk dini lider kraldır. Kral sadece tanrıların dinini temsil eden insan değil, tanrılardan biri olarak da kabul ediliyordu. Mısır, Roma, Çin, Eski Yunan medeniyetlerinde anlayış böyleydi. Kadim geleneklere göre, din adamları Tanrılar tarafından atanıyordu.¹¹

Dinler tarihi araştırmacılarına göre insan, korktuğu bir takım ruhlardan korunmak için, ilk defa “şamanlar”ı aracı olarak devreye sokmuştur. Bunların “iyi” ve “kötü” ruhlarla temasa geçtiğine inanılıyordu. “iyi ruh”lardan gelen hayrı çekebilecek, “kötü ruh”lardan kaynaklanan şerri de etkisiz hale getirebilecek üstün bir yaratılışa sahip oldukları kabul ediliyordu. Çünkü ilkel kabilelerde, dini ayin ve törenlerle meşgul olan rahipler ve sihirbaz hekimler vardı. Bunlardan başka, çoğu zaman kendinden geçerek ruhlar âlemine aracılık yapmaya yetenekli sayılanlara da “şaman” adını almışlardır. Şaman, mana’ya sahip olduğu için ruhlara hâkim olabilirdi.¹²

Eski Türklerde ayin ve törenleri yürüten, ruhlarla teması olduğuna inanılan “kam” denilen kimseler vardı. Kamlar, otorite sahibi kimselerdi. Tanrılar ve insanlar ve ruhlar arasında aracılık yapma yeteneğine sahiptiler. İnsanlar hastalık, ölüm ve buna benzer sıkıntıların geçmesi için kamların dualarına başvururlardı. Kamın, ayin

¹⁰ Ana Britannica, “Ruhbanlık”, Ana Yayıncılık, İstanbul 1990, c. 26, ss. 384-385.

¹¹ Kitagawa, Joseph, *Priesthood in the History of Religions*, New York, 1975, ss. 45-47.

¹² Tümer, Günay ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Berikan Yay., Ankara, 2010, ss. 69-71.

esnasında kendinden geçtiği, ruhlar ya da tanrılardan gaybi bilgiler aldığına inanılırdı. Yine bu kimsenin kahinlik yoluyla insanın içinden geçenleri bildiği kabul edilirdi.¹³

Hinduizm’de din adamı sınıfını oluşturanlar, Brahmanlardır. Brahmanların görevi, kutsal kurban ayinlerini yönetmektir. Aynı zamanda, kutsal bilgilerin (Veda’ların) muhafızdırlar. Dini ayinleri icara, onların irsî hakkıdır. Brahmanların bu göreve gelmeleri babadan oğla intikal yoluyla gerçekleşiyordu.¹⁴

Zira Hinduizm’de kast sistemi vardır. Kast, aynı işle meşgul olan, atadan miras kalan hakları, vazifeleri ve adetleri ile birbirine sınımsız bağlanan şahıslar grubudur. Kast seçilmez, ancak onun içinde doğulur ve muhafaza edilir. Kast sistemi Hinduizm inançlarından kaynaklanır. Belli başlı dört kast vardır: Brahmanlar (rahip ve âlimler), Ksatriyalar (prens ve askerler), Vaisyalar (tüccar, esnaf ve çiftçiler) ve Sudralar (işçiler, sanatkârlar, köleler). Kast içinde en önemli yeri işgal eden Brahmanların başlıca görevleri, kurban âyinlerini idare etmek, kutsal metinleri (vedaları) korumak, dini âyinleri icra etmektir. Hinduların, atadan evlada miras kalan ve Brahmanlar denen rahipler sınıfı vardır. Bu sınıfa mensup olanların sayısı bir hayli yüksek olmasına rağmen, ancak küçük bir kısmı, mabed ve din hizmetlerinde çalışırlar. Ayrıca değişik tarikat ve mezhep manastırlarında yaşayan rahipler, serbest münzeviler ve asketikler de (sadhu, sannyasi) bulunur. Ayrıca Hinduizm’de asketikler arasında asketisizm diye bir hareket vardır. Bu olay kişinin dünyadan el-etek çekerek kişinin tanrıya kendini adanmasıdır.¹⁵

Hinduizm’de rahipler hiyerarşisi, erken dönemlerden itibaren görünmeye başlar. Brahmanlar, kastın, en üst sınıfını teşkil ederler. Brahmanlar, dini eğitimden sorumludurlar. Vedalar’da “Saman, Prastatr” ve “Udgator” diye üç rahip sınıfı vardır. Bunlar kurbanların sunulması ve ilahilerin söylenmesiyle ilgili işleri yaparlar. “Hotr” adı verilen ilahi söyleyici bir sınıfa atıf yapılır. Yine “adhvargu” denilen bir grup rahip kurban sunusu ile ilgilenirler. Ruhbanlığın en ayırt edici yönü, dini hizmetleri ifa eden kişilerin dünya ile alakalarını tamamen keserek, kendilerini dinî işlere ve ibadetlere vermeleridir. Tarih boyunca, Brahmanların icra ettikleri en önemli görev, kurban takdim törenlerinin yerine getirilmesidir. Hinduizm’deki Brahmanların en aslî görevi, hâlâ

¹³ Güngör, Harun, “Eski Türk Dini,” **Yaşayan Dünya Dinleri**, D.İ.B. Yay., 2007, s. 536. Bknz. Tümer, Küçük, a.g.e., ss 123-125.

¹⁴ Tümer, Küçük, a.g.e., ss 183-184.

¹⁵ Raju, P. T. ve diğ., **Asya Dinleri**, Çev. Abdullah Davudoğlu, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 2002, s. 34.

kurban takdim törenlerini yönetmektir. Hinduizm'in ruhban sınıfını teşkil eden Brahmanların bu konumu Veda döneminde kurban âyinlerini yöneten din adamlarından kaynaklanır.¹⁶

Hinduizm'de Guru ve Sadhu kelimeleri dikkat çeker. Guru, Sanskritçede ağırlığı olan, önemli anlamlarına gelmektedir. Geleneksel Hinduizm'de ise Guru, mânevî üstadı belirtmek için kullanılır. Nirvana'ya ulaşan, evrene ait devri daimin sonuna eren kimsedir. Sadhu kelimesi, Sanskritçe mükemmel ve kutsal anlamlarına gelir. Bu kelime, cemiyetten uzak kalmaya karar veren Hinduları belirtmektedir. Sadhu, dış görünüş itibarıyla normal işlerin terkiyle kendini gösterir. Tarîk-i dünyadır, çalışmaz, yaşaması için gerekli olanı dilenir (Kimden olursa olsun, onu kabul eder). Traş olmaz, sakal bırakır, saçlarını kesmez. Birçok Sadhu çıplaktır, bir kısmı da dikişsiz safran renginde basit bir kumaş parçası giymektedir. Gerçek Sadhu, Guru'ya dönüşmez. O, durmadan Hind topraklarında dolaşır, şehir ve köylerden kaçır. Diğer târik-i dünyalarla ancak birkaç önemli hac vesilesiyle bir araya gelmektedir. Çokları, sessizlik içinde yasarlar. Onlar bu durumda “muni” adını almaktadırlar. Bazen de fevkalâde çile hayatı yaşamaktadırlar. (Mutlak hareketsizlik, ölüm orucu v.s. gibi). Yine de bir kısım Sadhular, bazı tilmizleri kabul ederek Üstad “Guru” olmaktadır. Modern Hindistan'da bugün milyonlarca Sadhu vardır.¹⁷

Ayrıca Hinduizm'de Bhakki kavramı vardır. Bu terim, Hinduizm'in çok önemli yönlerinden birini belirtmektedir. Burada, tamamen kişisel münasebetleri, mü'min ile Tanrı arasındaki ilişkileri düzenleyen ferdi bir hareket tarzı söz konusudur. Hind dinlerinde çilecilik ve zahitlik çok önemli bir yer tutar.¹⁸

Bugün, Budizm'in temel perhiz prensiplerini Budist keşişleri uygulamaya çalışmaktadır. Budist cemaatlerin içindeki aşırı uçlar Budist zahitliğine önem vermekte ve dünya ile ilişkilerini kesmektedir. Rahipler kendilerini dünyevi iğvâlardan korunmak için çok sıkı bir perhize vermişlerdir. Bekârlığa, fakirliğe, sükûnete kendilerini adamayı

¹⁶ Yitik, Ali İhsan, **Hind Dinleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2005, s. 57.

¹⁷ Kaya, Korhan, **Hinduizm**, Dost Kitabevi, Ankara, 2001, ss. 88-90.

¹⁸ Kaya, a.g.e., s. 87.

kabul eden Budist rahip adayı, yapılan bir merasimde cemaatin huzurunda tescil edilmektedir.¹⁹

Ayrıca Budizm'deki ruhbanlık anlayışında Buda'nın kurduğu Sangha teşkilatını da görmezlikten gelmemek gerekir. Budist rahip örgütü olarak ifade edilmektedir. Buddha ve Dhamma ile birlikte üç mücevheri oluşturur. Genel olarak Sangha, keşiş ve keşişeler topluluğu anlamındadır²⁰.

Buda'ya inanan ilk beş keşişten ilki Kondanna'dır. Bu sayı, zamanla Buda'nın da içinde bulunduğu altmış keşişe ulaşır. İlk etapta Sangha (Bekarlar teşkilatı) sadece erkeklerden oluşuyordu. Keşişlerle keşişler arasında bir takım ilişkilerin olabilirliği gibi sebeplerden dolayı Buda, kadınların girmesi gibi konular hakkında görüş beyan etmekten sakınmıştır. Ama üvey annesinin (teyzesinin) ve kendi talebesi Ananda'nın (yeğeninin) ricası üzerine kadınların da Sangha Teşkilatına katılmasını kabul etti. Buda'nın karısının da bulunduğu bu keşişeler, her zaman keşişlere bağlı kalmışlar ve nedametın simgesi olarak sarı cübbe giymiş ve erkek keşişlerde olduğu gibi başlarını tıraş ettirmişlerdir.²¹

Başlangıçta az sayıda insandan oluşan Sangha Teşkilatı, Buda'ya ve onun öğretilerine sadakatle bağlıken, zamanla bu sayının artmasıyla birlikte sorunlar çıkmaya başlamış, bu durumda Buda'yı bazı kurallar koymaya zorlamıştır. İlk kural da doğal olarak cinsellikle ilgiliydi. Ne şekilde olursa olsun, cinsel ilişkide bulunan keşiş atılacak ve bir daha teşkilata kabul edilmeyecekti. Cinsel ilişki, bir insanın hayatı boyunca yapmamak zorunda olduğu bir şeydi. Yine Budizm'de rahiplere yönelik bir takım müeyyideler vardır. Mesela, bir rahip kendine bir takım şeyler sağlarsa bunlar müsadere edilir. Çünkü rahibin yegâne malı, bir baston bir de sadaka tasıdır. Ayrıca böyle bir isi yapan rahibe bazı kefaretlere de yüklenir. Mesela, oruç tutmak, kutsal kitabı okumak gibi... Bazen de geçici olarak cemaatten ihraç edilmek cezaları verilir. Buradaki hedef, rahibin tam bir Buda örneği hayat sürmesini sağlamaktır. Buradan da anlaşıldığı gibi Budizm'de ruhbanlık hayatı vardır ve bizzat Buda tarafından tavsiye edilmiştir.²²

¹⁹ Eliade, Mircea, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, Çev: Ali Berktaş, Kabalcı Yay., İstanbul, 2003, s. 106.

²⁰ Kaya, Korhan, **Buddhistlerin Kutsal Kitapları**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, 182.

²¹ Taplamacıoğlu, Mehmet, **Karşılaştırmalı Dinler Tarihi**, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 151.

²² Tümer, Küçük, a.g.e., ss. 263-271.

Zerdüşt sonrasında, Zerdüştlüğü öğreten Med rahiplerine Mag denilirdi. Ayrıca Zerdüştlükte din adamları sınıfını oluşturan kimselere “moted” ismi verilir. Yani Zerdüşt sonrası Zerdüştlüğünde magların yerini alan ve yönetici konumları da bulunan yüksek sınıftan din adamıdır. Bu görev diğer geleneklerde de olduğu gibi babadan oğla geçmektedir. Moted olan kimse kutsal metinleri ezbere bilmek durumundaydı. Dini bilmesine gerek olmadan sadece kutsal olan ayinleri bilmesi yeterliydi.²³

İnka imparatorluğu boyunca And halkları kutsal yerlerde “Huaca” adını verdikleri tapınaklar inşa ederlerdi. “Huacalar” ruhanî gücü olduğuna inanılan mekanlardı. Bunlar mağaralarda, su kaynaklarında, büyük kayalarda, tepelerde ve dağların doruklarında inşa edilirdi. Burada kendini dine adanmış kişiler kalırdı. Bu huacalarda adaklar çok yaygındı. En popüler adaklar koka yaprağı dolu sepetler, renkli deniz kabukları, lamalar ve mısır birasıdır. Din adamı sınıfının hayatı ve mabetlerin giderleri, güneşin topraklarından ve lama sürülerinden elde ediliyordu. Din adamları çalışmaz, dünya işleri ile uğraşmaz, dini âyinleri yönetir, kendilerini ibadete verir ve kurban âyinlerini icra ederlerdi. İnkalar ölümden sonraki hayata inandıkları için ölümlerini mumyalayarak gömerlerdi. Ruhların, derin bir deniz üzerinde bulunan, kıldan yapılmış bir köprüyle, “Dilsizler Evine” gittiğine inanırlardı.²⁴

Aztek Dini, birçok Orta Amerika kültüründen değişik unsurları özümsemiş, çeşitli inanç sistemlerindeki karşıt öğeleri bir araya getirmiştir. Önceki halkların birçok kozmolojik inancını paylaşan bu din özellikle evrenin bir dizi yaratılışın sonuncusu olduğu ve dünyanın 13 gök, 9 yer altı dünyasına sahip olduğuna inanmaktadır. Azteklere göre, göğün en üst katında tanrı Tonacatecutli karısıyla beraber otururdu. Ana rahmine çocuk ruhlarını gönderen onlardı. Hâkimiyetleri altında sayısız tanrılar, yarı tanrılar, eski devirlerin kahramanları, iyi ve kötü cinler, tabiat ve ata ruhları bulunurdu. Mabetlerde yalnız tanrılara ibadet edilirdi. Rahipler itina ile düşünülmüş ve tecrübe edilmiş merasimleri öğrenmek zorunda idiler. Azteklerde rahipler, hiyerarşik olarak teşkilatlanmışlardır. Manastırlarda evlenmeden yaşarlardı. Kendilerini hadım etmeleri, kulak ve dilden kan aldirmaları rahipliğe giriş şartlarındandır. Azteklerde dini hayatı

²³ Korkmaz, Esat, **Zerdüştlük Terimler Sözlüğü**, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul, 2004, ss. 107-114. Bknz. Tümer ve Küçük, a.g.e., ss. 151-152.

²⁴ Zubritski, Y. ve diğ., **İlkel Topluluk, Köleci Toplum ve Feodal Toplum**, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, İstanbul, 1983, s. 93.

incelediğimizde, rahipler arasında ruhbanlığı görmekteyiz. Ruhbanlığın özelliklerinden biri olan evlenmemek ve bedene işkence etmek bunlardan bir kaçıdır.²⁵

Mayaların dinine genel olarak bakıldığında, pek çok hususlarda Aztekler ile aynı oldukları göze çarpar. Kült bakımından da Azteklere benzerdi. Kurban olarak meyve, çiçek, hindi ve köpek takdim ederlerdi. İnsan kurbanı nadir görülürdü. Ancak belirli zamanlarda, kutsal saydıkları derin bir kuyuya, bakire kızları kurban olarak atarlardı. Mayalarda dinsel âyinler çok karmaşık ve zengindir. Mayalarda dünya hayatına fazla tamah yoktur. Ruhun ölümsüzlüğünü ararlar ve ahirette kurtuluşu umarlar. Ama tamamen dünyadan el etek de çekmezler, mimarî eserleri ve oyunları buna şahittir. Mayalarda da din adamı sınıfı mevcuttur. Din adamları âyinleri ve törenleri düzenlemekle görevlidir.²⁶

C- YAHUDİ GELENEĞİNDE DİN ADAMLIĞI VE RUHBANLIK

Yahudilerde züht ve takvanın tam aksine dünyaya karşı olan hırs ön plandadır. Ama bunun aksine bazı Yahudi mezheplerinin dünya ve dünya nimetleri karşısında sergiledikleri tutum farklıdır. Bu mezheplerden biri de Essenîlerdir. Essenîlerin dünya hayatı ve zevkleri konusunda, kadınsız yaşamaları, yani evlenmeyi uygun görmeyişleri, ahireti de “Vadedilmiş Toprak” olarak görmeleri, bu dünyayı lanetlenenlerin dünyası olarak kabul etmelerine sebep olmuştur. Onların bu tutum içinde hayat sergilemeleri Yahudi şeriatına muhalif, bir perspektiften yaklaştıklarını göstermektedir.²⁷

Ayrıca Yahudilikte kahin, haham, levililer kavramları vardır. “Kahin” kelimesi Batı Sâmilinde bir cemaat adına kurban takdimi, uluhiyyet nezdinde bu cemaati temsil, ulûhiyyetin emirlerinin açıklanması ve arzularının önceden bilinmesi gibi görevler üstlenen kişiyi ifade etmektedir. Dolayısıyla kahin, hem kurban takdimi, mâbedin hizmet ve muhafazası görevini hem de ulûhiyyetle cemaatin irtibatını sağlama, ulûhiyyetin planlarını anlama ve arzularını önceden bilme görevlerini kendinde toplamıştır. Bu sebeple İbranicede kahen kelimesi “din adamı” anlamı taşımakta ve bu kavram Yahudilikte din adamı için de kullanılmaktadır.

²⁵ Sarıkçıoğlu, Ekrem, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Fakülte Yay., Isparta 2002, ss. 103-105.

²⁶ Berkmen, Haluk, **Mayalarda Dil-Din-Mimari**, İmge Yayınları, Ankara, 1983, s. 78.

²⁷ Mensching, Gustav, **Dini Sosyoloji**, Çev. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2004, s. 106.

Yahudi Din Adamlığını daha iyi anlamamız için görmemiz gereken bazı kavramlar söz konusudur. Bu kavramlar din adamı kavramının Yahudilikte nasıl ortaya çıktığını ve kendine nasıl yer bulduğunu bize anlatmaktadır.

1-İlgili Kavramlar: Levi, Kohen, Haham, Hazan, Rabi, Sofer, Essenî

“Levi” Kitab-ı Mukaddes’te Yahudi toplumunun dini rehberi manasında kullanılmaktadır. Levi denen şahıs, Hz.Yakub’un üçüncü oğludur. Kutsal Kitab’a göre Hz. Musa ve Hz. Harun Levi’nin torunlarıdır. Yahudilikte din adamlığı levililere bağlanır. Onlar Tanrıya hizmet etmek için seçilmişlerdir. Din adamlarının atası olan Levi’ye bütün insanlar saygı göstermektedir. Çünkü o, Tanrı’nın kanunlarını bilmektedir. Neredeyse peygamber gibi tasvir edilir. Dolayısıyla Antik dönemde dini hayat, her zaman din adamlarının bulunduğu özel yerlere ihtiyaç duymuşlardır. Din adamları, dini ritüelleri gerçekleştirmek, kehanette bulunmak, ibadet yerlerindeki işleri halletmek ve tanrıları memnun etmek isteyen insanlara dini konularda yardımcı olan ve eğitim veren kimselerdir.²⁸

“Kohen” Kitab-ı Mukaddes’te anlatılan ibadetleri yerine getiren kimseleri ifade etmektedir. Ayrıca levi kavramıyla aynı anlamlara gelmektedir. “Kahin” kelimesi Batı Sâmîlerinde bir cemaat adına kurban takdimi, uluhiyyet nezdinde bu cemaati temsil, ulûhiyyetin emirlerinin açıklanması ve arzularının önceden bilinmesi gibi görevler üstlenen kişiyi ifade etmektedir. Dolayısıyla kahin, hem kurban takdimi, mâbedin hizmet ve muhafazası görevini hem de ulûhiyetle cemaatin irtibatını sağlama, ulûhiyyetin planlarını anlama ve arzularını önceden bilme görevlerini kendinde toplamıştır. Bu sebeple İbranicede kahen kelimesi “din adamı” anlamı taşımakta ve bu kavram Yahudilikte din adamı için de kullanılmaktadır. Fakat Babil sürgünü döneminde aralarında ayrışmalar olmuştur. Dolayısıyla Kohenler daha baskın gelerek yüksek dini görevleri üstlenmişler, Levililer ise mabette daha alt görevlerde hizmet almışlardır. Kohenler kurban ritüelleri ve mabedin yönetimiyle ilgilenirken, diğerleri ilahi söylemek, kurban hazırlık, mabedin bakımı işleriyle meşgul olmuşlardır.²⁹

²⁸ Özen, Adem, **Yahudilikte İbadet**, Ayışığıkitapları, İstanbul, 2001, ss. 140-141. Bkz. Karşı, a.g.e., s. 55-57.

²⁹ Özen, Adem, a.g.e., ss. 136-137.

Haham (Hakam/Hakham) Yahudilikte, Sinagog'da görevli din adamına denir. Dinî âyinleri yöneten, nikah işlemlerini icra eden ve Yahudi şeriatını uygulayan kişiye denmektedir. Tora'nın bölümlerinden biri olan Levililer'de kahinler ve yardımcılarının Çadır mabedindeki görevleri ve bazı önemli ahlakî kurallar anlatılır.³⁰

Haham kavramı kelime itibariyle İbranice olup hikmet sahibi veya bilge kişi anlamına gelmektedir. Çoğunlukla Tevrat'ı bilen bilginlerle ilgili kullanılır. Yahudi olmasa bile, hikmetten bahseden eğitilmiş insan, hikmet ve ilim sahibi kişi (haham) olarak isimlendirilir. Resmi bir unvan olarak ikinci Mabet döneminde Sanhedrin'in ilk zamanlarına kadar ulaşmaktadır. Dolayısıyla en seçkin bilginlerden birisi seçilerek bu makama atanırdı. Haham, Sanhedrin Kurulu'ndaki görevine ilave olarak daha sonraları bir akademiye dönüşen okul (bet ha-midrash) yöneticiliği de yapmıştır.³¹

Hazan, sinagoglarda hahamla beraber dua okuyan memurlardır. Rabinik zamanlarda birçok insan duaları iyi bilmiyordu. Bu yüzden cemaat ibadetinde çok tecrübeli bir adam, yani hazan, ayinde yüksek sesle duaları okur, cemaat de onun hayır dualarına “amin” diyerek karşılık verirdi. Böylece, sanki cemaatin kendisi dua etmiş kabul edilirdi. Hazan, bilgili, ibadetleri iyi idare eden, sesi güzel ve okuması akıcı olan kimse olarak bilinmektedir.³²

“Rabi” kelimesi, Yahudi dilinde itibar edilebilir, hukukî kararlar alabilecek şahıslar için kullanılmaktaydı. Rabi'nin görevi sadece dinsel değil, sosyal konularda da yargıya varmaktı. Ritüelleri yerine getirme hususunda diğer Yahudilerden farklı herhangi özel bir yetkiye sahip olmadıklarından, çoğunlukla ibadet hizmetlerinde yöneticilik yapmazlardı. Esas görevleri, Yahudi hukuku ve geleneğini öğretmek ve topluma liderlik yapmaktı.³³

Onları dört sınıfta tanımlayabiliriz. Birinci sınıftakiler kanun yapımcılar olup “poskim” (tedvin ediciler) unvanını alır. “Sadranim” unvanına sahip olanlar, sadece tedvin edilmiş düzenlemeleri tasnif etmek ve zengin kaynakları taramakla meşgul olurlar. Talmud Metinlerin izahı ve beyanıyla uğraşan yorumcu sınıfını da “Parşanim”

³⁰ **Kutsal Kitap ve Deuterokanonik Kitaplar**, Kitabı Mukaddes Şirketi Yay., İstanbul, 2003, 112-114.

³¹ Özen, Adem, a.g.e., ss. 141-142.

³² Özen, Adem, a.g.e., ss. 142-143.

³³ Aydın, Mehmet, **Ansiklopedik Dinler Sözlüğü**, Din Bilimleri Yay., Konya, 2005 s.630.

tabiriyle, İnananların sorularına cevap veren ve karşılaştıkları sorunlara çözüm getiren “meşvim” sınıfı vardır.³⁴

“Sofer” veya “Sofrim” yazı yazan anlamına gelmektedir. Sofrim olan katipler, Yahudi metinleri dağılmak üzereyken onları bir araya toplayıp onları çoğaltan kimselerdir. Krallık dönemlerinde Kral’dan sonra en üst makamda olan kimselerdi. Rabbani kaynaklarında, Tevrat’ın ifadelerini kopyalama görevini yürüten ve kutsal metinleri muhafaza eden kimseler için kullanılır.³⁵

Yahudi tarihinde önemli bir yeri olan “Essenîler” ise yer olarak kendilerine çölleri, dağları ve sarp kayalıkları seçen münzevilerdi. Bu insanlar Ürdün Nehri’nin kenarında bulunan tepelerde komün hayatı yaşamaktaydılar. Çöl, Hz. Davut ile ondan önceki peygamberlerin sığınma yeri ve yabancı yönetimin baskılarından ve sahte tanrılardan kaçan Yahudilerin sığınma yeri idi. Orada pagan yöneticilerin gözüne girmek diye bir şey yoktu. Bu atmosferde sadece yaratıcıya bağlanabilir ve sadece O’na ibadet edilebilirdi. Çöl, monoteizmin beşiği idi. Çöl, dünyevî kötü düşünceleri defeder ve insan sadece gerçekliğe güvenmeyi öğrenirdi. Esseniler sade hayatlarında gönüllüğü fakirliği tercih etmişler ve zenginliği küçümsemişlerdi. Cinsel ilişkide bulunmazlardı ve evliliğe sadece neslin devamı amacıyla küçük bir grup için izin vermektedirler. Evlenmezlerdi, fakat başkalarının çocuklarını evlatlık olarak alır, besler ve büyütürlerdi.³⁶ Görüleceği üzere Essenîlerin çoğu Hıristiyanlıktaki ruhbanlara çok benzemektedir. Zaten Essenîlerin çoğu Hıristiyan olmuş ve ruhbanlık uygulamasının Hıristiyanlık içerisinde dogmasında da aktif rol almışlardır.³⁷

2- Yahudilikte Din Adamlığının Tarihsel Gelişimi

Yahudiliğin ilk dönemlerinde din adamlığı kavramı yoktu. Kutsal olan ibadetlerin yöneticiliğini toplumun önde gelen reisleri yapardı. Yahudi bilgini Maymonides, Hz. Musa’nın vahiy alışının, İsrailoğullarından “din adamları krallığı ve mukaddes bir millet” çıkarmak amacına yönelik olduğunu ifade eder. Buna göre, halkın daha sağlam bir inanca sahip olabilmesi için Tanrı, İsrailoğullarında din adamı sınıfını

³⁴ Aydın, Mehmet, a.g.e., ss. 278-279.

³⁵ Besalel, Yusuf, **Yahudilik Tarihi**, Universal Yay., İstanbul, 2000, s. 51.

³⁶ Yıldırım, Suat, **Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık**, D.İ.B. Yay., Ankara, 1988, s. 26, 28.

³⁷ Kutluay, Yaşar, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1965, s. 174. Bkz. Tümer ve Küçük, a.g.e., ss. 334-336.

çıkartırken aslında putperestliğe mani olmayı murat etmiştir. Böylece din adamları dini emir ve yasakları topluma anlatarak uygulamalarını sağlamıştır. Hz. Musa döneminde din adamlığı yoktu. Fakat Hz. Musa ile Krallar dönemi arasındaki zaman zarfında, on iki kabile içerisinde Levililerin ayinlerde ön planda oldukları görülmektedir. İbadetler konusunda uzman sayılırlardı. Din adamı sınıfı başlangıçta halkı bilgilendirmeye ve dini konularda rehberlik yapmaya yönelik özelliğini kaybetmiş, elde ettiği güç ve imtiyazlarla zamanla siyasî ve sosyal statü sahibi olmuştur.³⁸

Zaman içinde, din adamı kavramı eski sadeliğini kaybetmiş ve karmaşık bir hal almıştır. Kadim kehanet danışmasından geriye sadece Urim ve Tumim; yani başrahibin göğüslük levhaları gibi maddi malzemeler kalmıştır. İsrailoğulları tarihinde, din adamlığı konusunda en önemli değişikliklerden biri, Ezra (MÖ 432-397) ile gerçekleştirilmiştir. O gerçek anlamda bir din reformcusu olarak kabul ediliyordu. Talmud onun için şöyle der: “Eğer Musa, ondan önce gelmiş olmasaydı, Ezra Tevrat’ın vahyine mazhar olabilirdi”. Yaptığı dini düzenlemelerle bugünkü Yahudiliğin şekillenmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Onunlar beraber Tevrat’ın ilk beş kitabında anlatılan klasik kavram ve gelenekler, yeniden canlandırılmaya ve hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse, Babil Sürgünü sonrasında İsa dönemine kadar geçen süre, Yahudiliğin yeniden inşa edildiği dönemdir. Mabet ikinci kez yapılmış; kutsal metinler yeniden yazılmıştır. Yahudiler bu dönemde manevî ve ahlâkî değerlerden uzaklaşmış; şeklî ayin ve merasimlere yönelmiş; dünyevî ve maddî değerler hayat tarzlarında önceliği almıştır. Din adamı rabbânîlerin etkinliği bu süreçte iyice artmıştır.³⁹

İnsanlar önemli ve ciddi olaylarda bir üst karar verme yetkisine sahip insanlara ihtiyaç duyarlar. Normal insanlar, otorite sahibi insanlar olmadan ciddi bir mesele hakkında kolayca karar veremiyorlardı. İsrailoğulları tarihinde, din adamlığı kurumunun şekillenmesinde en önemli sebeplerden biri de buydu. Dolayısıyla din adamları önemli yetkilere sahip oldukları için kendilerini bir şekilde koruma altına almaktaydılar. Bir takım ihtiyaçların ve özel mülkiyetlerinin temin edilmesi de bu çerçevede gerçekleşmekteydi.

³⁸ Özen, Adem, a.g.e., s. 140.

³⁹ Karşı, a.g.e., s. 64-65.

a- Din Adamının Önemi ve Görevleri

Yahudilikte “din adamlığı”, herkese açık ve herkesin yapabileceği bir görev olarak görülmemektedir. Bu bağlamda erkek-kadın ayırımı söz konusudur. Meselâ “kohen” kavramının kadınlara ait bir formu yoktur. Dolayısıyla kadınlar ayin ve ibadet gibi ritüelleri yönetememektedir. Genel olarak ise, Yahudilerden bile din adamı olmak isteyen herkes din adamı olamıyordu. Çünkü din adamı olmak için levi kabilesinden ve Harun’un soyundan gelmeleri gerekiyordu. Bu soydan gelenlerin birçoğu önemli görevlerde bulunuyorlardı. Yani din adamı vasfı, bilgiyle ve eğitimle elde edilecek bir şey değildi. Din adamlarının görevlerinden bir diğeri de kehanettir. Bu da, ilâhi iradenin ilham etmesiyle geçmiş ve geleceğe ait gizemli konuların çözüme kavuşturulması, bilinmeyen bazı hususların aydınlatılması işidir. İlk dönemlerde kehanet ilişkisi daha yoğun, daha sonraları ise bir nebze azalsa da günümüzde de devam etmektedir.⁴⁰

Sonuç olarak, Yahudilikte din adamlığın belirli bir kabileye ait olması, bu görevi yerine getirenlerin kamu görevlisi olarak kabul edilmemesi sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla bu anlamda din adamlığı, halkın bazı kimselere verdiği bir yetki olma özelliğini taşımamakta idi. Çünkü kamunun elinde böyle bir hak ve yetki yoktu. Bu yüzden din adamlığı, seçilmiş bir kabileye veya onun ailesine bahşedilen “ilâhi bir lütuf” olarak görülmekteydi.⁴¹

Din adamları, dinî veya sosyal içerikli çeşitli görevler ifa ediyorlardı. Tapıntadaki dinî hizmetlerin yerine getirilmesi, onların esas sorumluluğunu oluşturuyordu. Bunların arasından en önemli olanı, kurban hizmetiydi. Çünkü bu görevi sadece din adamları yerine getirebiliyordu.

b- Din Adamlarının Kutsallığı

Bu konu, Eski Ahit’in bütün kitaplarında değişik şekillerde ifade edilir. Din adamları (kâhinler) kutsaldır. Hem ilk kaynaklara hem de daha sonraki gelişmelere göre, din adamlarının kehanetle olan ilişkisine özel bir önem vermektedir. Kralın emri

⁴⁰ Özen, Adem, a.g.e., ss. 136-137.

⁴¹ Karsh, a.g.e., s. 74.

dahi olsa öldürülmeleri doğru olmazdı. Onların kutsal olmasıyla ilgili o kadar ileriye gidilmiştir ki, “Tanrı’nın evinin kutsallığı” ile aynı seviyede tutulur.⁴²

Teorik olarak her İbrani bir hahamdır ve Allah’ın huzurunda ahiden mesuldur. Fakat özel olarak kutsallık, Levi kabilesine ve Harun’un nesli olan Levililere, kâhinlere tevdi edilmiştir. Yahudilikte Hahamlar, takdimelere başkanlık ederler ve Ahit sandığının muhafazasını sağlarlar.⁴³

İsrail halkı, din adamlarının varlığıyla diğer milletlerin sahip olamadığı bir yüceliğe ve kutsallığa sahiptir. Din adamları, kendilerine özgü fonksiyonları yerine getirirlerken bunları kutsal oldukları için yaparlar. Onlar, ilâhi imaj üzerine yaratılan kimselerdir; insanları var edip yok edebilirler. Çünkü onlar, dosdoğru, günahlardan korunmuş kutsal kimselerdir. Onlar kimsenin mazhar olamayacağı bir lütfâ mazhar olmuşlardır. Böylece onlar insanları kutsayabilir veya lanetleyebilirlerdi. İnsan veya hayvan var edebilir; aşkın olanla temas kurabilirler. Fizik ve metafizik olaylarında etkilidir. Duaları kabul edilir, yağmur yağdırabilir veya beddua ettiğinde ölüm getirebilir. Melekler tarafından ziyaret edilir ve bilgi alır. Şeytanları görür, onlarla konuşur ve ölümlerle iletişim kurar. Rüyaları yorumlama, büyülerini engelleme, lanet ve olağandışı şeyler hakkında yetenek sahibiydiler. Din adamları kutsallıklarını korumak ve daha etkili olmak adına evlenecekleri kadınların temiz ve kimse tarafından dokunulmamış olmaları gerekiyordu. Dul, boşanmış, bozuk veya fahişe alamıyordu. Çünkü kutsallığını zayıflatabiliyordu. Genel olarak din adamları görevleri itibariyle kutsal ve aziz kabul ediliyordu. Hahamlar profan âleme ait bir şahsiyet değil de, o mabedin çevresindeki bahçe ve orda takdim edilen adaklar gibi, farklı ve yüce bir niteliğe sahipti.⁴⁴

Levililer, Tanrı’ya hizmet için adanmış, diğer insanlardan ayrı, günahattan arınmış aziz varlıklardır. Bu itibarla hahamlar, profan dünyadan kendini tecrit etmiş ve kutsal alana dâhil olmuş kimselerdir. Bu sebepten dolayı onlar, herhangi bir hüremetsizlik yapmadan ve günaha düşmeden kutsal alanda gezinir, tapınağa girer, kutsal objeleri eline alır ve benzeri fiilleri gerçekleştirir. Bu yüzden o, daima profan şeylerden uzak

⁴² Özen, Adem, a.g.e., s. 136.

⁴³ Kaufmann, Francine, Josy Eisenberg, “Yahudilik Kaynaklarına Göre Yahudilik,” **Din Fenomeni**, Çeviren ve haz. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yay., 2. Baskı, Konya, 1995, ss.93-94.

⁴⁴ Karşı, a.g.e., s. 79.

durmalı, kendi arınmışlığıyla alâkalı yasak ve emirlere riayet etmelidir. Böylece pis ve kutsallıklarına zarar verecek her şeyden kaçınarak itibarlarını korumaktaydılar.⁴⁵

D- HİRİSTİYAN GELENEĞİNDE DİN ADAMLIĞI VE RUHBANLIK

Ruhbanlık, kimilerince Hıristiyanlığa ait bir kuruluş olarak görülmezken kimilerince de ruhbanlığın bağımsız bir şekilde Hıristiyanlık içinde canlandığı belirtilmiştir. Ruhbanlık, Hz. İsa'nın da İncil'de yoksulluk ve bekârlığı tavsiye ettiği ileri sürülerek kutsal kitaplara dayandırılmaya çalışılmıştır.

Hıristiyanlık iyi bir cemaat topluluğundan kiliseye dönüşmüştür. Erken dönem Hıristiyanlıkta havârilik ve tebliğcilik makamları vardı. On iki havâri öğretisine göre tebliğciler, cemaatin yüksek din adamlarıydı. Havâriilerin ölümlerinden sonra eski cemaati koruma ve gözetme görevi Kilise bünyesinde rahiplik makamına dönüşmüştür.⁴⁶

Ruhbanlık sınıfı, Hıristiyan din adamlarınca tekerci bir anlayışa büründürülmüş ve Allah ile kul arasında aracı bir kurum olarak kabul edilmiştir. Oysa Hz. İsa'nın, Allah ile kul arasında aracılık yapan bir rahipler hiyerarşisi asla kurmadığı bilinmektedir.⁴⁷

Diğer dinlerde ibadet yerleri normal faaliyet gösterirken, Hıristiyan kilisesi ayrı bir önem ifade etmektedir. Bütün mabetlerde şu veya bu ölçüde bulunan yapıcı unsurların birçoğu Hıristiyan Kilisesi'nde en mükemmel ve en çarpıcı şekliyle yer almaktadır. İbadetlerin yapılması için kullanılan mekânlara da kilise denmektedir. Ancak asıl olarak Kilise, evrensel ya da yerel Hıristiyan topluluğunu ve Hıristiyanlıktaki çeşitli akımları temsil eden bir isimdir. Hıristiyanlık tarihi, bir nevi ruhbanlık sınıfının ve Kilise teşkilâtının oluşum tarihidir. Hıristiyanlıktaki ayinler ve ruhbanlıkla ilgili kavramsal gelişme, Yahudi geleneğindeki “tapınak din adamlığı” ve “kurban” ibadetiyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Hıristiyanlığın başlangıçta, Yahudiliğin bir mezhebi olduğunu düşünürsek bunun niye böyle olduğunu anlamış oluruz.

⁴⁵ Özen, Adem, a.g.e., ss. 140-141.

⁴⁶ Aydın, Mehmet, a.g.e., ss. 283-284.

⁴⁷ Atâurrahim, Muhammed, *Bir İslâm Peygamberi Hz. İsa*, Çev. Kürşat Demirci, İnsan Yay., İstanbul, 1994, s. 178.

1- İlgili Kavramlar: Papa, Patrik, Kardinal, Piskopos, Rahip

Papa, Roma Katolik Kilisesi'nin başı, Katolik Hıristiyanların dini liderdir. Katolik Kilisesi, Petrus ve haleflerinin temsil ettiği en yüce makam olan papalığın, tanrısal bir kurum olduğunu iddia eder: İsa, papalık görevini Petrus'a devretmiş; o da bu görevi fiilen yapmıştır. Kilise'de yerleşmiş bir geleneğe göre Petrus, Roma'da din kurbanı olarak ölmüştür, dolayısıyla da en tabii halefleri Romalı piskoposlardır. Hıristiyanlıkta papanın yeri çok önemlidir. Mesela; papanın olağanüstü yeteneklere sahip olduğu söylenmektedir. Bunlardan biri, masum olduğu ve günah işlemesinin imkânsız olduğu iddiasıdır. Ayrıca Kutsal Ruh onun adına konuşmaktadır. Vahyin insanlığa ulaşma yollarından biri olduğundan Kitab-ı Mukaddes'in tefsirini papa hatasız ve yanılmadan yapmaktadır.⁴⁸

Patrik ise, Ortodoks Kiliselerinde kilisenin başında bulunan en yüksek rütbeli piskopostur. Yunancası "Patriarhis" olan kelime, "pater" (peder) ve "achon" (lider) kelimelerinden türemiştir. Patriğin yetkileri, sadece kendi bölgesiyle sınırlıdır. Papa'nın tersine kendi patriklik bölgesi dışında bağımsız kiliseler üzerinde karar yetkisi yoktur. Dolayısıyla, her ülkenin Ortodoks kilisesi, kendi başpiskoposunca idare edilir. Ortodoksluk bu yönüyle Katoliklikten ayrılır. Bu kavram, başlangıçta belirli meşhur piskoposlara atfen kullanılıyordu. Fakat Roma İmparatorluğu Hıristiyanlığı resmen kabul ettikten sonra bazı önemli değişiklikler oldu. Doğu kilisesi ile Batı kilisesi ayrıldı. Roma kilisesine göre, sadece bir havari tarafından kurulan bölge, patriklik kabul edildi. Ancak, Doğu Kilise liderleri, konuya şehirlerin büyüklüğü ve siyasî önemi gibi mülahazalarla yaklaştılar. Kadıköy Konsili'nden sonra da İstanbul'a patriklik verildi. Çünkü imparatorun yerleşim yeri idi.⁴⁹

İlk başta kilisede görev yapan din adamlarının kullandıkları bir sıfat olan "kardinal" sonraları merkezi kiliseleri yöneten din adamlarının genel ismi olmuştur. Onlar, özel bir kurul olarak, Papa'dan sonra en yüksek rütbeli din adamlarıdır. Papa'yı seçme hakkına sahiptirler. Ayrıca kardinal sınıfı Papa'yı temsil etme yetkisine sahip olarak birçoğu piskoposluk veya başpiskoposluk bölgelerini idare ederler.⁵⁰

⁴⁸ .Besnard, M. Albert, "Katolik Mezhebi," **Din Fenomeni**, Çeviren ve haz. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yay., 2. Baskı, Konya, 1995, s. 155.

⁴⁹ Aydın, Mehmet, a.g.e., ss. 602-603. Bkz. Karşı, a.g.e., s. 197.

⁵⁰ Aydın, Mehmet, a.g.e., ss. 367-369.

Piskopos kelimesi, Yunanca “idareci” anlamına gelen “episkopos”tan gelmektedir. Yeni Ahit’te, Hıristiyan topluluğunda liderlik görevini yapan insanlar için kullanılmaktadır. Cemaate yöneticilik ve öğretmenlik yapmakla yükümlüdür. Halkı idare etmek ve düşmandan korumak vazifelerinden biriydi. Zamanla piskoposların görevleri artış göstererek cemaatlerinin de genişlemesine neden oldu.⁵¹

Dolayısıyla bir takım görevleri de papazlara devretmek durumundaydılar. Fakat papazları yönetmek onları görevlerini belirlemek ve en önemlisi yeni piskoposları kutsamak görevi onlara aitti. Kısaca ifade etmek gerekirse, piskopos, bazı Hıristiyan Kilislerinde birkaç cemaatten oluşan bir bölgenin başpapazı ve fetva verme yetkisine sahip olan din adamıdır. Roma başpiskoposu Papa olarak adlandırılır ve Katolik Kilisesi’ndeki en yüksek makam sahibidir. Piskoposlar İsa’nın havarilerinin takipçileri sayılır ve ruhbanlık yetkilerini kesintisiz biçimde onlardan aldıklarına inanılır. Teolojik ve ideal manada piskopos, inanç toplumunda birliğin etkili bir ilkesi ve yaşayan bir sembolüdür.⁵²

Rahip (papaz) veya rahibe, tanrı veya tanrıların hizmetine tahsis edilen; görevleri sebebiyle insan ve tanrı arasında bir aracı gibi hareket eden şahıstır. Normal olarak din tarihinde rahiplik kral veya bir başrahip tarafından yönetilen hiyerarşi içerisinde organize edile gelmiştir. Rahiplik sadece görevleriyle değil, başın tıraş edilmemiş tepe kısmı, bekarlık, elbise ve davranış konusundaki yasaklar (tabular) gibi harici işaretlerle de ayırt edilen özel bir sınıf oluşturur. Rahip, görev halinde iken Tanrıyı temsil eder. Rahip bu ağır göreve bir takdis fiili veya rahipliğe atama töreni ile tayin edilir ve görevinin bir işareti olarak özel bir elbise giyer ve davranış şekilleri sergiler. Bekarlık çoğunlukla bu şekillerden biridir, fakat bekarlık her zaman aranan bir şart değildir.⁵³

Genel olarak kavramlar hakkında ise tespitler de bulunacak olursak, Hıristiyan din adamlığı, Yahudiliğin ilk dönelerinde olduğu gibi belirli bir kabileye ait değildir. Daha hiyerarşik bir yapılanma ortaya koymaktadır. Batı ve Doğu kiliseleri arasında farklılıklar vardır. Katolik kilisesi, yani yani Batı daha otoriter bir yapıya sahiptir diyebiliriz. Ayrıca Roma merkez olarak kabul edilerek, Papa tarafından bütün Katolik dünyasını temsil etmektedir. Ruhani lider olarak Tanrı’yı ve İsa’yı temsil ettiği kabul

⁵¹ Besnard, a.g.m., s. 157.

⁵² Aydın, Mehmet, a.g.e., s. 618.

⁵³ Sharpe, John Eric, **Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram**, Çev. Ahmet Güç, Arasta Yay., Bursa, 2000, ss. 67-69.

edilir. Ona bağı kardinallerin alacakları kararlar bütün dünyada uygulanır. Doğu yani İstanbul, İskenderiye gibi Ortodoks Kiliselerinde ise en yüksek makam sahibi patriklidir. O kendi bölgesi dışındaki yerlerde yetki sahibi değildir.

2- Din Adamlığının Tarihsel Gelişimi ve Rahiplik Sınıfının Oluşması

Hıristiyanlık dininde ruhbanlık sınıfı, Hz. İsa'nın ve Havarilerin rahiplik anlayışına dayandırılmaktadır. Fakat sınıfların belirlenmesi ve hiyerarşinin netlik kazanması veya statünün belirlenmesi tamamen Yeni Ahit ve son dönemlerdeki değişikliklerden kaynaklanmaktadır.⁵⁴

İslâm dininde olduğu gibi, Hıristiyanlık dininde de ilk dönemler de din adamları sınıfı diye bir topluluk söz konusu değildi. Dolayısıyla ruhbanlık sınıfı birden oluşan bir şey değildi diyebiliriz. Oluşmasında ki en büyük etkenler Hz. İsa ve Havarilerin tutumuydu. Çünkü Hıristiyanlığın başlangıcında din adamları zümresi mevcut değildi. O zaman din adamları sınıfının oluşunu daha iyi anlamak adına Rahiplik karakteri olarak Hz. İsa ve Havarilerin tutumlarını anlatmakta fayda var.

Havariler, İsa'nın temsilcileri olduklarından, onu örnek alacak ve hayatında yaptıklarını uygulayacaklardı. Kabul edildiğine göre, onların ilahi yetkiyle günahları bağışlayabilmeleri, İsa'nın kendilerine verdiği yetkiden kaynaklanmaktadır. Konu şu şekilde dile getirilmektedir: “ İsa yine onlara dedi: Size selamet! Baba beni gönderdiği gibi, ben de sizi gönderiyorum. Kimlerin günahlarını bağışlarsanız, onların günahları bağışlanmış olur.”⁵⁵ Bu ifadeler Hıristiyanlıkta havarilerin otoritesini daha güçlü ve yıkılmaz hale getirmiştir. Havarilerin yaptıkları amelleri veya öğrettikleri inanç ve pratikler, Mesih'in ve Kutsal Ruh'un bahsettiği hakikatler ve bilgelikler olarak görüldüler. Dolayısıyla Havarilere karşı çıkmak, Tanrı gazabını gerektirecek günahlar olarak kabul edilmeye başlandı.⁵⁶

Pavlus rahipliğini, kendi beşeri bir teşebbüs sonucu olmadığını, Tanrı'nın iradesiyle Mesih İsa'nın elçisi olmaya çağırıldığını olarak ifade etmektedir. Yani Mesih uğruna elçilik yaptığını ve Tanrı'nın kendisi vasıtasıyla insanları davet ettiğini belirtir.

⁵⁴ Hughes, John Jay, “Christian Priesthood,” **The Encyclopedia of Religion**, Ed. Mircea Eliada, New York, 1987, s. 536.

⁵⁵ Hughes, a.g.m., s. 536.

⁵⁶ Alıcı, Mustafa, “Yahudi-Hıristiyan Geleneğinde Dini Otorite,” **Dini Otorite**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 69-70.

Pavlus rahiplik görevini yerine getirmede yeterliliğin Tanrı'dan olduğunu ve Kutsal Ruh'un desteği sayesinde bunu gerçekleştirdiğini ifade eder. Korintoslulara yazdığı mektuplarda, İsa'nın kendisinde konuştuğu ve ilahi yetki sahibi olduğu iddiasını tekrar ettiğini görmekteyiz.⁵⁷

Pavlus, kilise'nin otoritesini sağlamlaştırmak için, cemaatte tam etki yaratabilmesi için aforoz'un önemli yaptırım yetkilerinden biri olup Kilise birliğinin sağlanmasına yönelik önemli caydırıcı bir ceza olduğunu belirtmiştir. Öğretilere kulak asmayanları Kilise aforoz etmelidir fikri Pavlus'a aittir.

Yeni Ahit'te Mesih İsa'nın başrahip olduğundan söz edildiği gibi din adamlığı görevini havarilerine devrettiğinden de bahsedilir. Fakat kilise hiyerarşisinden söz edilmez. İncillerde bununla ilgili herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.

Hz. İsa döneminde ve Havarilerin döneminde kilisenin bir kuruma ihtiyacı hissedilmemiş ama daha sonraları kilise cemaati çoğalınca, Hıristiyanlar birtakım düzenlemeler yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Zamanla kendilerini tamamen Kiliseye veren ve onun dışındaki işlerle meşgul olmayan gruplar oluşmaya başladı. Bu süreçte havariler/apostle, peygamberler/prophet, İncil vaizleri/evangelist, yaşlılar/elder, mahalli kilise başkanları/deacon gibi görevliler atandı. Ruhbanlık sınıfının ortaya çıkmasında ve oluşmasında değişik faktörler rol oynadı. Evharistiya ayininde İsa'yı temsil etmek görevlileri atamak, diğer kiliselerle ilişkileri geliştirmek, Gnostikler ve diğer muhaliflerle polemiklere girişmek bunlardan bazılarıdır.⁵⁸

Hz. İsa'dan sonra oluşan boşluk sebebiyle din adamlığı müessesesi doğmuştur. Bu durum Hıristiyanlık tarihinde oldukça açıktır. Böylece kutsal kitaplarla desteklenen sağlam bir geleneğin bekçisi ve inşa edicisi olarak güçlü bir piskoposluk kurumu teşekkül etmiştir. Kilise içerisinde en az ikinci yüzyıldan itibaren piskoposluğa ilave olarak, rahiplik ve diyakosluk şeklinde iki temel din adamı sınıfı daha oluşmuştur. Piskoposun atandığı görev başrahiplik olarak belirlenmiştir. Kilise'nin bulunduğu her yerde İsa'nın bulunması gibi, cemaatin mevcut olduğu her yerde de bir piskoposun bulunması gerekiyordu. Piskoposluğun yerleşik hale gelmesi, Kilise'de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu görevin, ruhani silsile ile herhangi bir kesintiye

⁵⁷ Hughes, a.g.m., s. 536-537.

⁵⁸ Hughes, a.g.m., s. 537.

uğramadan havarilere kadar geri gittiği kabul edildi. Papazlar da piskoposların yardımcıları olarak kabul edildi.⁵⁹

Dördüncü asırda kilise, teşkilatlanmasını tamamladı. Şartlar oldukça değişmişti. Çünkü ilk dönemlerde Hz. İsa'ya iman idealiyle bağlanan küçük havariler topluluğu yerine, artık her millet ve sınıftan insanların mensup olduğu Mesih İsa'nın Kilisesi teşekkül etmişti. İlk cemaatlerde dini hayat, inananlardaki olağandışı ruhi tecrübeden ve kutsalla olan doğrudan temastan kaynaklanıyordu. Fakat sonraki asırlarda Hıristiyan kilisesi, açıkça görülen bir gelişme göstermiştir. Artık kilise, İsa'yı şahıs ve eseriyle kurtuluşun ve inayetin mucizevi bir müessesesi olarak telakki etmek demektir. Çünkü kilise, şahısların kutsallığının müesseseye nakledilmesiyle doğmuştur. Böylece Tanrı'nın saltanatının sırrı, esrarengiz güçler yardımıyla ve titiz şekilde gözetilmesi gereken sağlam kurallar göre mekanik olarak işleyen müesseseye dönüşmüştü. Artık ruh tarafından çağırılan fertler yerine, takdis törenlerini yöneten din memurları geçmiştir. IV. Yüzyıl, konsil kararlarının ortaya çıktığı, onlara uymanın kilise tarafından yaptırımlarla zorunlu hale getirildiği dönem olmuştur. Protestanlara göre, bu dönemle birlikte din dışı yapay otoriteler oluşmaya başlamıştır. Bunlar, ruhbanlık, Kilise doktorluğu ve papalık gibi öze ait olmayan kurumlardır; reform öncesinde Kilise bu harici otoritelerle iyice kuşatılmış durumdaydı. Papa'nın nüfuzu ve etkisi dolayısıyla Roma İmparatoru, 445 yılında bir karar yayımladı. Devletin Hıristiyanlığı benimsemesi şeklinde yorumlanan bu gelişme, Hıristiyanlık tarihi açısından önemli bir merhaleyi teşkil eder. Ruhbanlık sınıfı bu gelişmeyle siyasi otoriteye tesir etme fırsatını elde etti. Devlet ve din adamları arasında, her iki tarafın kendi menfaatlerini koruyacakları şekilde bir ittifak oluştu. Maddi bakımdan güçlü bir din adamı zümresinin oluşmasına sebep olan bu durum, daha sonraları Hıristiyan teolojisinin başlangıçtaki safiyetinden uzaklaşmasına yol açacak gelişmelere zemin hazırladı.⁶⁰

Kısaca ifade etmek gerekirse Kilise bünyesinde ruhban bürokrasisinin oluşması, bazı önemli sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle belirtmek gerekir ki, ilk cemaat döneminden Kilise dönemine geçerken temel fikirlerde değişiklikler meydana gelmiştir. İlk cemaatle kilise arasındaki muhalefet sosyolojik olarak açıklanabilir; fakat bunun aynı zamanda din ve fikir sahasında da gerçekleştiği bilinmelidir. Böylece bir yandan

⁵⁹ Aydın, Mehmet, a.g.e., s. 180.

⁶⁰ Karşı, a.g.e., s. 205.

doktrinler ve Kilisenin tezahür şekilleriyle diğer yandan din kurucusunun öğrenmek istediği inanç ve pratikler arasında bir farklılaşma meydana gelmiştir.

3- Din Adamının Teolojik Konumunun Kaynağı

Hıristiyanlıkta din adamlığının meşruiyeti, ruhbanlık sakramentine dayanmaktadır. Sakrament, Hıristiyan tebliğinin İsa tarafından havarilere devredilmesi geleneğine kadar çıkarılır. Ruhbanlık sırrının Yeni Ahit'teki zeminine delil olarak Mesih'in insan ve Tanrı arasında ara bulucu konumu gösterilir. Kilisenin başı olan Mesih, yetkilerini Havarilere, havariler de din adamlarına aktarır. Katolik mezhebinde Papa, bütün kiliselerin başı, Petrus aracılığıyla İsa'nın vekili kabul edilir. Katolik ve Ortodoks Kiliselerine göre, din adamlarının görevleri ve hiyerarşisi, ilk havarilerden günümüze kadar değiştirilmeden gelmiştir; bugünkü hiyerarşisi de, dünyevi kurallara göre belirlenmeyip "luro divino"ya (ilâhi karar) dayanır. Bu sebeple kilise kutsal bir özellik taşımaktadır.⁶¹

Katolik Kilisesinde ruhban sınıfı, kutsal otoritesini esas itibarıyla tanrılaştırılan İsa'dan almaktadır. Buna bağlı olarak, din adamlarının nüfuzunun güçlendirmeye yönelik başka dogmalar da geliştirilmiştir. Bunlardan biri de, papanın masum olduğu, hata ve günah işlemesinin imkânsız olduğu iddiasıdır. Çünkü papa kutsal ruh adına konuşmaktadır. Papa, havarilerin temsilcisi olup vahyin insanlığa ulaşma yollarından birisini oluşturmaktadır. Bu sebeple o, Tanrı'nın kelâmını güvenilir bir tarzda yorumlama sorumluluğunu üstlenmiştir. Bunu yerine getirirken Kutsal Ruh tarafından desteklenmektedir. Katolik ve Ortodoks mezheplerinde, rahiplerin dinsel otoritelerinin kaynaklarından biri de, Mesih İsa tarafından ihdas edildikleri iddia edilen bu ayinlerdir.⁶² Hıristiyan, özelde Katolik inancına göre sakramentler yedi tanedir: 1- Vaftiz, 2- Evharistiya (Ekmek-şarap ayini), 3- Konfirmasyon (Vaftizi kuvvetlendirme), 4- Hastaları yağlama, 5- Tevbe, 6- Evlilik, 7- Rahip takdisi. Bu ibadet çeşitleri Kilise'nin inhisarındadır. Çünkü Hıristiyanlara göre Kilise, bizzat Mesih'in kendisi, onun bedeni, eti ve kanıdır.⁶³

⁶¹ Mensching, a.g.e., s. 226.

⁶² Karşı, a.g.e., ss. 207-208.

⁶³ Sakramentler konusunda bkz. Ali Erbaş, **Hıristiyan Ayinleri (Sakramentler)**, Nun Yay., İstanbul, 1998, s. 121 vd.

Katolik Kilisesinde rahipler, sakramentler yoluyla tanrısal lütfun müşahhas bir hazinesi olarak görmesi anlamına gelmektedir. Kilise görevlileri, bu işlevlerini yönetmeliğe göre tanzim etmektedirler. İnanan kimse, rahipler sınıfının sahip olduğu bu yüksek manevi otorite karşısında edilgen bir konumda bulunmaktadır. Kilise onu kendisine itaat ettirir; ayin ve ahlâk alanında ondan bir faaliyet talep eder. Bu aranan ve emredilen bir faaliyettir. Kısaca ifade etmek gerekirse sakramentler, ruhban sınıfının dinsel otoritesinin en temel kaynaklarından birini oluşturmaktadır.⁶⁴

E- İSLAM GELENEĞİNE GÖRE DİN ADAMLIĞI

1- İslam'a Göre Din Adamı Sıfatı

İslam'da din kavramı kapsamında “din adamı” diye bir sıfat ve buna bağlı özel bir statü yoktur. Mevcut sistem içinde kurulmuş kadrolarda çalışanlara yakıştırılan bu sıfat esasen Hıristiyan kaynaklıdır. Dolayısıyla “din adamı” tabiri, Hıristiyanlıkta kullanılan (rûhânî:spiritual) unvanının Türkçeleştirilmiş karşılığıdır. Nitekim Türk dil literatürünün ciddi kaynaklarında bu sözcük bulunmamaktadır. Örneğin en güvenilir lügatlerde “işadami” kelimesi bulunduğu halde “din adamı” tabiri bunlarda henüz yer almamaktadır. İslam'da kariyer sahibi olan şahsiyetlere “âlim” denir.

“Din adamı” aslında Allah ile kul arasında aracılık yapmak isteyen ruhanilerin niteliğidir. İslam'da ise böyle bir dini meslek ve sıfat yoktur. Nitekim Müslümanlar da bu kelimedenden hiç bir zaman böyle bir anlam çıkarmamışlardır. Aynı zamanda din adamları da şimdiye kadar böyle bir tezle ortaya çıkmış değildirler. Ancak “din adamı” terimi her şeye rağmen İslam'daki din kavramıyla ve Kur'ân'ın ruhuyla asla bağdaşmayan Hıristiyanca bir anlayışı çağrıştırmaktadır. İslam'da âlimler arasında rütbe ve statü farkları olmadığı için hiyerarşi de yoktur.⁶⁵ Ancak İslam dini literatüründe din işleri ile meşgul olan kimselerin ayrıcalıklı bir statüye sahip olmadıklarını vurgulamak amacıyla “din adamı” sınıfının yokluğu sıklıkla ifade edilmiş olsa da reel-teolojik yapılanmanın bu şekilde teşekkül etmediği görülmektedir. Klasik dönem Osmanlı toplumunda ilmiye sınıfından beslenen dini bürokrasinin temel aktörleri (kadı, naip,

⁶⁴ Karşı, a.g.e., ss. 209-210.

⁶⁵ Aydın, Ferit, **İslam'da İnanç Sistemi**, Kahraman Yay., Adana, 2010, ss. 34-36.

subaşı, müftü vb.), dinsel alanın dışında sosyal ve ekonomik alanlarda da siyasal merkez politikalarının uygulayıcısı konumunda idiler.⁶⁶

Din hizmeti, toplumu dinî konularda aydınlatmak ve toplu şekilde yapılması gereken ibadetlerde halka rehberlik etmek demektir. Din görevlisi genel olarak “halka dini öğretmek ve toplu şekilde yapılması gereken ibadetlerde rehberlik etmek maksadıyla hizmet veren kişilere” denir. Cumhuriyet öncesinde din görevlileri; ‘hayra hizmet verenler’ ve din hizmetlileri anlamına gelen ‘hademe-i hayrat’ ismi ile anılıyordu. Nitekim 1960’lı yıllara kadar, Diyanet İşleri Başkanlığı’na ilişkin mevzuatta da cami görevlilerini ifade etmek üzere “hademe-i hayrat”, “hayrat hademesi” ve “cami hademesi” terkiplerine yer verilmiştir. Bu adlandırmadan hareketle din görevlisi kavramı dini iyi öğrenmiş, anlatım tekniklerini iyi kavramış, topluma örneklik eden, dini kurumlara ve dindarlara hizmet veren kişileri ifade eder.⁶⁷

2- İslâm Toplumunda Resmî Dini Örgütlenme

İslam toplumlarının hemen her döneminde bir dinî bürokrasi söz konusu olmuştur. Şüphesiz bu örgütlenme biçimi devletten devlete farklılık göstermekte, ayrıca kendi içinde gelişim kaydetmektedir. Bu açıdan bütün İslam toplumlarını temsil eden tek bir resmi örgütlenmeden söz etmek mümkün olmadığı için, çalışmamızda Osmanlı Devleti’ndeki dinî örgütlenme örneklem olarak ele alınmış, ancak yeri geldiğinde farklı uygulamalara da değinilmiştir.

İslam’daki dinî bürokrasinin ilk ve en önemli unvanının “kadı” olduğu söylenebilir. Bugünkü anlamda hem yargıçlık hem şehir yöneticiliği hem vakıf idareciliği hem de müftülük kadılık kurumu Hz. Osman döneminin sonlarına doğru ortaya çıkmış, Hz. Ömer devrinde davalara bakmaya başlamışlardır. Davalara bakmak fetva vermeye benzediği için onlara müftü adı da verilmiştir. Emeviler döneminde halife ve valiler sadece mezâlîm mahkemelerine intikal eden davalara bakmaktaydı. Kadılar ise taşradaki görevlere devredilerek medeni ve cezai her türlü davaya

⁶⁶ Okumuş Ejder, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Din-Devlet İlişkileri*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2005, s. 109.

⁶⁷ Karagöz İsmail, “Cami Ve Din Görevlileri,” *Diyanet Dergisi*, Ankara, 2005, Sayı: 178, s. 30.

bakarlardı. Abbasi döneminde sınırlar genişlediği için aşırı bir kadı tayini olmuştur. Dolayısıyla bunların idaresi ile ilgilenecek kadılıkudâtlık kurumu ortaya çıkmıştır.⁶⁸

Dinin yürütme içinde yoğun bir işlev gördüğü ve hatta devletin doğrudan dinî kaynaklı olarak görüldüğü⁶⁹ Selçuklularda adalet sisteminin en önemli unsuru kadılar idi. Ayrıca kadılar şer'i konularla ilgilenmelerine mukabil diğerleri örfi davalara öncelikli olarak bakmışlar, böylece yargı sistemi şer'i ve örfi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kadı ve kadıl-leşker (kadı-asker) ise, ordu mensuplarının davalarıyla ilgilenmiştir.⁷⁰ Benzer bir şekilde kadılar Osmanlı yönetiminin belkemiğini teşkil etmekte idi. Dini bürokrasiye mensup olan kadı, uzun bir medrese eğitiminden sonra yönetimde görev almaya hak kazanmakta ve sünni İslam'ın temsilcisi olarak Osmanlı yönetiminin taşradaki temel birimi olan kaza yönetiminde etkin bir pozisyonda bulunmaktaydı. Kaza merkezi olan şehir veya kasabanın en yetkili yöneticisi olan kadının görev ve yetki alanı sadece adlî ve şer'i işlerle sınırlı olmayıp aynı zamanda idari, mali ve beledi alanlarda da otorite sahibi idi.⁷¹ Bu görevler sefer sırasında geçilecek yol, köprü, çeşmelerin tamiri ve erzak temininden avarız (mahalle) vergisi toplamaya kadar çeşitlilik gösterirdi.⁷²

Osmanlı Devleti'ndeki en yüksek dereceli rütbe olan şeyhülislamdan önce İslam dünyasında "kâdilkudât" unvanının yer aldığı bilinmektedir. Bu, İslâm devletlerinde yargı sisteminin başında bulunan görevliye verilen bir unvandır. İlk defa Abbasîler tarafından Bağdat'ta kurulan kâdilkudâtlık müessesesi, daha sonra birçok İslâm devletinde aynı adla uygulanmıştır.⁷³ Osmanlılar ise, İslam geleneğinde ulema ve sufilere verilen bir şeref unvanı olan "şeyhülislam"ı ilmiye ve adliye teşkilatının başı için kullanmışlardır. Önceleri İstanbul müftüsü olan Şeyhülislam'ın görevi dini, siyasi ve idari konularda fetva vermek iken zamanla yetkileri genişlemiş, kadı ve müderris gibi sınıfların tayinlerini yapmakla görevlendirilmiştir. XIII. asırdan itibaren padişah ve sadrazamlar, Divan-ı Hümayun üyesi olmamakla birlikte giderek artan bir şekilde şeyhülislamın görüşüne müracaat etmiş, ayrıca XVII. yüzyıldan itibaren şeyhülislam

⁶⁸ Atar Fahrettin, "Kadı", **DİA**, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2001, c. 24, ss. 66-68.

⁶⁹ Kara, Seyfullah, **Selçukluların Dini Serüveni Türkiyenin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı**, Şema Yay., İstanbul, 2006, s. 447.

⁷⁰ Yazıcı, Nesimi, **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi**, T.D.V. Yay., Ankara, 2005, ss. 303-306.

⁷¹ Dursun, a.g.e., s. 265-267.

⁷² Bkz. Ortaylı İlber, "Osmanlı Devleti'nde Kadı", **DİA**, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2001, c. 24, ss. 69-71.

⁷³ Özen, Şükrü, "Kadilkudat", **DİA**, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2001, c. 24., ss. 79-82.

idarenin fiilen içinde bulunmuştur.⁷⁴

“Müftü” kendisine sorulan herhangi bir sorunun, dini hükmünü beyan eden, yani fetva veren bir kamu görevlisi idi. Fetva vermekle görevli olan müftü aslında kadının emrinde çalışmıyordu. Kadı hükmünü bilmediği şeyleri müftüye danışırdı. Bir nevi kadının müşaviri durumunda idi. Kadı, müftünün verdiği fetvaya uymak zorunda değilse de onun çalışmalarına müftünün yardımcı olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁵

“İmam” ise Osmanlı Devleti’nde müslüman topluma hizmet veren kadrolar içinde en geniş yeri işgal eden kimselerdi ve hizmet sahaları itibariyle de çeşitlilik gösterirlerdi. Mahalle imamları yanında sivil ve askerî kesimlerde hizmet veren imamlar vardı ve bunlar özel ve resmî kimlikleri içinde de geniş bir kitle oluşturmaktaydılar. İmamlar, padişah beratı ile hizmete alındıklarından Osmanlı devlet sisteminde "askerî"den sayılmaktaydılar ve görevleri sürecinde vergiden muaftılar.⁷⁶ İmamların yardımcıları pozisyonunda olan “müezzin”ler de resmen atanmışlarsa devlet memuru sınıfından kabul edilmekteydiler.⁷⁷ İmamların birer memur olarak telakki edilmesi Osmanlı öncesine gider. Örneğin Selçuklularda imamlar memur olarak camilere atanır ve maaşlarını devletten alırlardı. Genel olarak ise, Abbasilerden itibaren imamlık bir meslek ve zamanla devlet memurluklarından biri haline gelmişti.⁷⁸

Köy ve mahallelerde görevli olan imamlar kadının bir nevi yardımcılarıydılar. Kadı veya naip gibi bir hukuki özellikleri olmamasına rağmen köy ve mahallelerdeki birtakım küçük sorunlar, tabii lider rolündeki imamlar tarafından çözülmekteydi. Ayrıca köylerdeki nikah görevleri de imamlara aitti. Bütün bu görevleri yapan imamlar, kadı tarafından verilen izin belgesine sahiptiler. Bunun yanında mahallede düzenin sağlanması, içki ve fuhuş gibi gayrimeşru işlerin önüne geçilmesi, mahalle sakinlerinin ikamet işleri gibi konularla ilgilenmekteydiler.⁷⁹

Osmanlı dini bürokrasisi içinde halka din eğitimi veren “müderris”leri ayrıca zikretmek gerekir. Din eğitimi veren kişiler tabii olarak görüşlerine başvuru ve

⁷⁴ İpşirli, Mehmet, “Şeyhülislam”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2000, c. 39, ss.91-96.

⁷⁵ Dursun, Davut, **Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, İşaret Yay., İstanbul, 1989, s. 274.

⁷⁶ Beydilli, Kemal, “Osmanlı Devleti’nde İmamlık”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2000, c. 22., s. 181.

⁷⁷ Müezzinlerin tayin ve görevleri konusunda bkz. Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, “Müezzin”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2006, c. 31., s. 491-494.

⁷⁸ Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, “İmam”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2000, C. 22., ss. 178-180.

⁷⁹ Beydilli, a.g.m., c. 22, s. 181.

yüksek saygı duyulan insanlardı. Müderris kavramı ilk defa Selçuklular döneminde medresede eğitim veren kimseler için kullanılmıştır. Müderris denildiğinde; hadis, kıraat, tasavvuf ve nahiv gibi ilimleri öğreten kimseler anlaşılır. Bunlar için yaygın bir şekilde “şeyh” kelimesi de kullanılırdı. Müderrislerin kendilerine özgü elbiseleri vardı. Endülüs devletinde müderrislerin kıyafetleri değişerek günümüz üniversite hocalarının giydikleri kıyafetlere öncülük etmiştir.⁸⁰ Selçuklular döneminde medreseleri kurumsallaştıran kişi Nizamülmülk olmuştur. Özellikle Bağdat’ta Nizamiye medresesinin kurup en büyük bilginlere ders verme fırsatı tanımıştır. Selçuklular, medresede eğitim veren müderrisleri resmi makam sahibi olarak kabul ederlerdi. Müderrisler sadece ders değil ayrıca ders verdikleri medresenin personeline maaş verme yetkisiyle görevli idiler.⁸¹ Osmanlı ilmiye teşkilatında kadılık ve müftülükle birlikte üç temel görevden biri olan müderrislikti. Klasik İslâm medrese sisteminde olduğu gibi Osmanlı medreselerinde de eğitim öğretim faaliyetinin temelini müderris oluşturmaktaydı. Medrese aslında bir kurum veya yapı olarak bir önem taşımazdı, buradaki müderrisin bizzat kendisi ön plandaydı. Müderrisin belirleyici olduğu bu anlayış İslâm dünyasında teşekkül eden bir gelenek halinde Osmanlılara da yansımıştır.⁸²

“Dersiam” ise medreselerde öğrencilere, camilerde halka açık ders verme yetkisine sahip müderris için kullanılan unvandır. "Umuma, halka açık ders" anlamına gelen dersiâm tabirinin ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte XVI. yüzyıla ait kaynaklarda buna rastlanması daha önce de kullanıldığını gösterir. Bu tabirin halka açık dersler veren müderrisin unvanı olması ise muhtemelen XVII. yüzyılda gerçekleşmiştir. Dersiâmlar, genellikle görev yaptıkları camilere atfedilerek “Fatih dersiâmi”, “Bayezit dersiâmi” şeklinde bilinirlerdi. Cami derslerini umumiyetle sabah namazı ile öğle namazı arasında verirlerdi.⁸³

3- İslam Toplumunda Gayri Resmi Dinî Örgütlenme

İslâm toplumlarında resmi dini örgütlenme olduğu gibi, gayri resmi dinî örgütlenme de söz konusudur. Bu zümreye mensup kişiler devlet otoritesiyle ilişkisi

⁸⁰ Bozkurt, Nebi, “Müderris”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2006, c. 31., s. 467.

⁸¹ Kara, a.g.e., s. 616, 632.

⁸² İpşirli, Mehmet, “Osmanlılar’da Müderris”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2006, c. 31., s. 468.

⁸³ İpşirli, Mehmet, “Dersiam”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 1994, c. 9., ss. 185-186.

olmayıp, tayin edilme veya memuriyet gibi görevlerde yer almayan kimselerdir. Bunları ibadet ve ilim peşinde olup halka karşılıksız olarak hizmet veren din adamı sınıfı olarak ifade etmek de mümkündür. Bu zümre çoğunlukla bir tarikat altında bir araya gelmişlerdir.

İslam toplumunda etkin olan ve hala etkinliğini sürdüren gayri resmi din adamlarını kısaca ifade edecek en başta “şeyh” gelmektedir. Bu kelime sözlükte yaşlı kimse olarak geçmekle birlikte saygınlık ifadesi olarak da kullanılmıştır. Çeşitli ilim dallarında otorite kabul edilmiş âlimlere şeyh denilmektedir. Üst düzeydeki meslek sahiplerine de şeyh denilirdi.⁸⁴ Tasavvufta ise “şeyh” veli, pir ve mürşitle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Türkçede er, eren ve ermiş kimse anlamında kullanılmaktadır. Tasavvuftaki şeyh kavramı bir kaç kısma ayrılır: Eğitim usullerine göre tâlim şeyhi, sohbet şeyhi ve tarikat (irşad/sülûk) şeyhi gibi. Tasavvuftaki şeyhlerin müritleri (üyeleri, takipçileri) vardır. Şeyh, görevini Allah rızası için yapmaktadır. Devlet otoritesiyle bağlantısı veya herhangi bir anlaşması bulunmamaktadır.⁸⁵

Muhtaç, yoksul, dilenci anlamlarına gelen “derviş” Farsça bir kelime olup, bütün müslüman milletlerin dillerine girme başarısı göstermiştir. İlk dönemlerde güçlü bir ruhi cazibesi olan irfan ve ahlak sahibi şeyhler etrafında toplanan dervişler meşicilerde, evlerde ve özellikle zaviyelerde mürşitlerin sohbetinden faydalanma fırsatı buluyorlardı. Dervişlerin özelliği gezgin olmalarıdır. Seyahat önemli olduğundan sürekli sefer halinde olmaya özen gösterirlerdi. Sünniliğin kabul ettiği hakiki derviş yoksuldur. Bir hırka, bir lokma ile yetinen dervişler için fakirlik külfet değil ülfettir.⁸⁶

Şeyh ve dervişten daha geniş bir kapsama sahip olan “sufi” ise tasavvufta nefsinin kemale erdiren kimsedir. Sufilik Hz. Peygamber’in zamanında ve hemen ondan sonraki döneme de rast gelmektedir. Sufileri manevi hayata aşırı önem veren din adamları olarak tarif etmek mümkündür. Dünya hayatından ellerini çekip ahiret hayatına titizlik içinde önem vermektedirler. Hıristiyanlık, Budizm v.s dinlerdeki keşişlik gibi bir benzetme yapma uygundur.⁸⁷

⁸⁴ Avcı, Casim, “Şeyh”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2010, c. 39., s. 49.

⁸⁵ Öngören, Reşat, “Şeyh”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2010, c. 39. ss. 50-52.

⁸⁶ Yazıcı, Tahsin, “Derviş”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 1994, c. 9., ss. 188-190.

⁸⁷ Öngören, Reşat, “Sufi”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2009, c. 37., ss.471-472.

Sonuç olarak, İslâm dininde din adamı sıfatı ve ruhbanlık anlayışı kabul görmemekle birlikte, buna benzer dini temsil eden şahsiyetler ve belirli bir hiyerarşik sınıf oluşmuştur. Fakat bunlara din adamı veya ruhban sınıfı demek doğru değildir. Çünkü İslam dininde, dini eğitim veren, ibadetleri öğreten ve yönlendiren şahsiyetlere kutsallık atfedilmez. Yani Tanrı ile irtibatı söz konusu değildir. Diğer geleneklerde din adamlarına atfedilen bir kutsallık söz konusu idi, ayrıca din adamlarının Tanrı ile irtibatı devam ettiğine dair inançlar vardı. Diğer geleneklerde gerçek otorite din adamları sayılırken, İslam dininde gerçek otorite sahibi Allah kabul edilir, ayrıca Peygamberimizin (Hz. Muhammed)'in öğretisi, sözleri ve davranışları Allah'ın otoritesinden sonra gelmekle birlikte, Allah'ın otoritesinin bir nevi tezahürü olarak ifade edilebilir. Peygamberden sonra İslâm toplumunu idare eden en büyük otorite Halifeler olmuştur. Halifelerden sonra, İslâm toplumları farklılık kazandıkları için, değişik otorite sınıfları oluşmuştur. Fakat İslâm toplumunda oluşan ve en fazla bilenen hiyerarşik sınıfını Osmanlı oluşturmuştur. Şeyhülislâm ile başlayan, kadılarla ve ona yardımcı olan, müftüler, imamlar, müezzinler, vaizler vs. gibi bir zümre ile devam eden görevliler halkası meydana gelmiştir. Bunlar görevi halka dini hizmet vermektir. Görevlilerin amacı, toplumu din konusunda aydınlatıp, zorluk ifade eden ve toplum tarafından çözülmesi zor olan meselelere çözüm bulmaktır. Dolayısıyla İslâm toplumları, halkın işlerini kolaylaştırmak adına, sadece dini hizmet veren bir hiyerarşik yapının oluşmasına yol açmışlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ LİDER TİPOLOJİSİ VE GÜNÜMÜZ İSLÂM DÜNYASINDA DİNİ LİDERLİK

A-DİNÎ LİDER: TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

Bireyin içerisinde var olan dinî duygunun doğuştan olup olmadığı tartışmalıdır.¹ Ancak insanların yaygın olarak bir dinî inanca sahip oldukları toplumsal bir olgudur. Dolayısıyla insan pek çok özelliğinin yanında, aynı zamanda “dindar”dır. Dindar birey çoğunlukla kendi inancına mensup bir toplum içinde yaşar. Toplum farklı inançlara mensup topluluklardan oluşsa bile, aynı inancın mensupları görünmez bir daire içinde ayrı bir dinî topluluk oluştururlar. Bu dinî topluluğa Budizm’de “samgha”, Hıristiyanlık’ta “ecclesia”, İslamiyet’te ise “ümme” adı verilmektedir.

Dinî topluluk kendi içerisinde dinî-resmî veya dinî-doğal bir hiyerarşiye sahiptir. Topluma dini tebliğ edecek veya uygulanmasından sorumlu olacak bireyler bu hiyerarşinin zirvesinde bulunur. Bu birey, dindar insandan farklı olarak “dinî insan”dır (*homo religiosus*). Bu kişi dinî-sosyal konularda otoriter ve karizmatiktir. Her iki özelliğın de ilâhi olduğuna inanılır. Manevî, zihnî ve ahlakî büyük yetenekler din adamının, toplum tarafından saygı görmesine ve yücelik kazanmasına katkıda bulunurlar. İşte bunlar sosyolojik manada düşündüğümüzde toplumun din konusundaki liderleridir. Dinî liderin (*homo religiosus*) başka bir dünya ile temas kurabildiği inancı vardır. Tecrübe, zihnî feraset, icat zenginliği, ilim ve hikmet gibi özellikler onu olağanüstü bir insan yapar. Hemen her alandaki maharet ve kabiliyetler, “*homo religiosus*”ün üstünlüğünü kabul ettirmede önemli araçlardır. Örneğın rahiplerin, bazı doğall olayları halktan daha iyi bilmeleri, ayrıca otların tedavide kullanılması, astronomi bilgileri vs. onların otoritelerini daha da kuvvetlendirmiştir. Bir başka dini otorite kaynağı olarak “büyüsel” olaylar ve buna benzer etkinlikler sayılabilir. Bu durum onların büyücü mü yoksa din adamı mı olduğú çelişkisine sebebiyet vermektedir. Fakat sahip olduğú özellikler ve bildiğı şeyler onun ilâhi bir varlıkla irtibatta olan kimse olarak düşünülmesine yol açmıştır. Din adamlarına halk tarafından ilâhi şahsiyet olarak

¹ Bkz. Hayati Hökeleli, **Din Psikolojisine Giriş**, Değerler Eğitimi Merkezi Yay., İstanbul, 2010, s. 101-103.

bakıldığından, sahip olduğu şahsi eşyalar, yiyecekler, aletler v.s. gibi şeylerin de kutsal sayılmasına sebep olmuştur. Bu şahıslar, ulûhiyet nezdinde aracı veya şefaathçi olabilirler, onun arzusunu ilan edebilirler veya yorumlayabilirler. Adaleti yönetebilir, prensleri idare edebilir veya nasihat verebilir, eğitebilir yahut öğretebilir ve nihayet tapınma ayinlerini yerine getirebilirler. Dolayısıyla olağanüstü bir güç tarafından kontrol edilebilir veya kontrol onların eline verilebilir. *Homo religiosus* grubuna giren tipleri sahip oldukları özellikleri ve konumları itibariyle ilkel veya ilerlemiş medeniyetlerde; kâhinler, peygamberler, rahipler, reformcular ve veliler gibi şahsiyetler olarak görmek mümkündür.²

Bir tanıma gidebilmek için, topluma dinî anlamda liderlik eden kişinin özellik ve işlevlerini şu şekilde ifade edebiliriz:

Dinî lider her şeyden önce *bir inancı tebliğ eder ve yaşanmasında öncülük* yapar. Bir inanç doğrudan doğruya bütün insanların kalplerine ilham olunmaz. İnancın tebliğinde aracı olarak insanlara ihtiyaç vardır. Aynı zamanda bu kişi dinin yaşanmasında öncülük yapmak zorundadır. Zira birisinin dinî uygulamaları göstermesi gerekir. Pek çok dinde ibadetler yetkili din adamları tarafından yönetilir. Sıradan insanların ayin yönetme yetkisi yoktur.

Dinî lider aynı zamanda kendi özel yaşantısı ile de *insanlara örnek olmak* ve rehberlik etmek zorundadır. Liderin bu dinî yaşantısı karizmasını³ artırır. Lider herkesten fazla ibadet eden, herkesten fazla çileye katlanan, herkesten fazla fedakarlık yapan kimse olmak durumundadır. Takipçileri, onun davranışlarını ve alışkanlıklarını izler, uygulamalarını görürler ve onun gibi olmak için birbirleriyle yarışır. Liderin yaşantısına benzer bir yaşantıya sahip olmaya çalışırlar.

Ardında büyük kalabalıklar ve yüzyıllar süren bir inanç sistemi bırakmaya aday dinî liderler, *faaliyetlerinin merkezine inançlarını alırlar*, dünyevi amaçlarla hareket etmezler. Bu dinlerde *Allah rızası* veya *ihlas* olarak isimlendirilen olgudur. Takipçi liderinin mesajının içeriği kadar onun samimiyetine bağlıdır.

² Wach, Joachim, **Din Sosyolojisi**, Çev. Ünver Günay, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1995, ss. 404-409.

³ Karizma kavramını sosyolojik literatüre kazandıran Max Weber'dir. Weber'in karizmatik liderler arasında peygamberleri de sayması tezimiz açısından önemlidir. Bkz. Weber, Max, **Ekonomi ve Toplum**, Çev. Latif Boyacı, Yarı Yay., İstanbul, 2012, c. 1, s. 363-364.

Güçlü bir dinî lider *takipçilerine değer verir ve empati kurar*. Zira onlar liderin kişisel amaçlarını gerçekleştirmede bir araç değil, aksine aynı yolun, aynı inancın ortakları yani kardeşleridir. Dini liderin empati kurması takipçilerin gönüllerini kolaylıkla fethetmesini sağlamaktadır. Onların dini yaşamlarında katkıda bulunmak, ruh alemlerini daha iyi anlamak, onlara daha fazla önem ve değer vermek, dertleriyle dertlenmek, onları dinlemek, dış cevreden gelen tehlikelere karşı onları uyarmak ve korumak liderden beklenen özelliklerdir. Toplumla en iyi anlaşılan ve saygı gören liderler empati kuranlardır. Lider takipçilerine değer verdikçe insanlar onu izlemek, onunla olmak, için özel bir çaba ve istek içinde olurlar. İnsanlara olan ilgisi ve duyarlılığı, kendisini bazen hiç mesafesinde görüp kitleyi öne çıkarması, lideri büyüten (cemaat veya tarikat) içinde, zihinlerde en yukarılara çıkaran bir güçtür. Dış dünyaya baktığı kadar iç dünyayı görebilen yeteneğine sahip olan dini lider, kendisini yukarılarda görmedikçe yücelir, irtifa kazanır.⁴

Dinî lider *kollektif düşünce ile hareket eder*: Başarılı olan bütün dini liderlere baktığımız zaman, kendilerine değil takipçilerine odaklandığını görmek mümkündür. Her faaliyeti ve icraatı takipçilerinin çoğalmasında ve gelişmesi için yapar. Çünkü algıları başkalarının hislerine körelmiş olan liderlerin etkili olması, yol alması mümkün değildir. Bireysellikten sıyrılıp kolektif düşünceyle hareket eden bütün dini liderler başarılı olmuştur.

Dinî lider fiziki ve manevi anlamda *takipçilerine dengeyi öğretir*: Dini lider, her türlü aşırılıktan ve tutuculuktan sakınır, ayrıca takipçilere de aynı düşünceleri öğretir. Bedenine ve ayrıntılarına hâkimdir. İradesi arzularının üstündedir. İçgüdüleri ve manevi dünyası bir disiplin içindedir. Bu özellikleriyle kendisini ve takipçilerini, hayat algısını, yaşam biçimi, bireysel kültür ve geleneği, duyguları, tutumları, davranışları, alışkanlıkları ve aşırılığı değil, ortalama insan tipini oluşturmaya çalışır.

Bütün bu özelliklerden sonra şöyle bir tanım yapmak mümkündür:

Dinî lider yoğun zihinsel, manevi ve sosyal yeteneklere sahip, takipçileriyle arasında güçlü bir bağ oluşturan, onları dinin daha iyi anlaşılması ve yaşanması amacıyla yönelen, bu doğrultuda bir mücadelenin gerçekleşmesini hedef gösteren kimsedir.

⁴ Fındıkçı, İlhami, **Hizmetkâr Liderlik**, Alfa Yay., İstanbul, 2009, s. 51.

B-DİNÎ LİDERLİĞİN İÇKİN BİR ÖZELLİĞİ: KARİZMA

Bir kişiyi sıradan insanlardan ayıran ve onun doğa-üstü, insan-üstü veya istisnai niteliklere sahip olduğunu düşündüren özellik şeklindeki tanımıyla Max Weber tarafından ortaya konan “karizma” kavramı⁵ ilkel kabilelerde “mana”, Farsçada dini veya siyasi otoriteyi ifade etmek için “hvarnah” (şöhret) gibi kavramlarla ifade edilir. Karizma terimini, teolojik ve hukuki dilden alan Weber, “şahsi” karizma- “fonksiyon” karizması olarak ikiye ayırmaktadır. Şahsi karizma daha etkin, fonksiyon karizması ise daha az etkinmiş gibi görünmektedir. Şahsi karizma heyecana bağlıdır, fonksiyon karizması ise aklıdır. Birincisi toplu itaat ister, ikincisi ölçülü itaat ister. Ayrım teorik olmaktan ziyade pratiktir. Karizma kısa ömürlü olduğundan, karizmatik liderin ölümü, toplumsal bir hareketi asıl otorite kaynağından mahrum bırakır ve karizmatik otoritenin kişisel temellerini “görev karizması” ve “tevarüs eden karizma” gibi çeşitli şahsi olmayan karizma türlerine dönüştürür.⁶

Karizma kavramı bizi, bütün din önderlerinde, din kurucularında, peygamberlerde, dinî teşkilatın liderleri olan rahiplerde mevcut olduğuna inanıldığı için ilgilendirmektedir. Bunların içinde ilahî varlıkla ilişkisi sadedinde müstesna bir yeri olan peygamberler, Weber'in işaret ettiği gibi, şahsında karizmayı toplayan ve kullanan insanlardır.⁷

Fonksiyon karizması ise, bazı bölünmelere yol açtığı için “resmi” dini otorite tiplerini doğurmaktadır. Kısaca Weber, hâkimiyet ilişkilerini meşrulaştıran üç çeşit inanç sistemi tanımlar: yasal, geleneksel ve karizmatik inançlar. Karizmatik hakimiyet yasalara veya geleneklere değil, kutsallık, kahramanlık veya bazı olağanüstü nitelikler insnat edilen bir kişiye bağlılıkla karakterize edilir.⁸

Dolayısıyla fonksiyon karizmasında farklı ve değişik, ödev, görevler ve ayrıntılı bir hiyerarşi görmekteyiz. Neredeyse bütün dinlerde böyle bir teşkilat mevcuttur. Fonksiyon karizması üç temel tip arasında ayırım yaparak, üç terim tarafından

⁵ Weber, a.g.e., c. 1, s. 362.

⁶ Turner, Bryan S., **Max Weber ve İslam**, Çev., Yasin Aktay, Vadi Yay., Ankara, 1991, s.40.

⁷ Weber, Max, **Sosyoloji Yazıları**, Çev. Taha Parla, İletişim Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2003, s. 96.

⁸ Turner, a.g.e., s. 40.

gösterilmektedir. “Rahip” (pretre) , “Papaz” (ministre), “Hatip” (orateur). Rahip takdis edilmiş, papaz seçilmiş ve hatip göreve davet edilmiş veya bizzat kendisi işe başlamıştır. Bu durumda resmi otoriteden karizmatik otoriteye geçiş mevcuttur. Dini otorite sahipleri "homo religiosus" her şeyi ulûhiyet gücü çerçevesinde söylemekte ve yapmaktadırlar. Görevleri dini şeyleri topluma anlatmak, toplumun yaşadığı sıkıntılara; (veba, savaş, düşman tehlikesi, aile huzuru ve toprak verimi) gibi şeylere çareler bulmaktır. Başarılı olduğu ölçüde yüksek prestije sahip olmaktadır. James Frazer'a göre büyücü veya sihirbaz ruhlara sahip olduğu kadar karizmasını koruyabiliyordu. Ruhlar onu terk edince toplumun saygısı da azalıyordu.⁹

Yani bir dini liderin otoritesi zorunlu olarak onun iddialarına eşit değildir. Bir ilkel sihirbaz, bir ruhun cesede bürünmüş hali olduğunu, ancak bilinmemiş bulunduğunu iddia edebilir. Hz. Muhammed, Allah’ın elçisi olarak tanınmasını talep ettiği zaman, Mekkeliler tarafından oradan hicret etmek durumunda bırakılmıştır. Sahip olduğu “emin” sıfatı bile elçi olarak kabul edilmesinde etkili olmadı. İnsanlar bir otoriteyi tamamen kabullenmek için ilâhi bir mucizeye gerek duyarlar. Hz. İsa’nın halkı davasını desteklemişti yine de O, Mesih olduğunu reddetmişti. Bazen dini önderin kendisi hakkında yapacağı açıklamalar değişikliklere sebep olabiliyor.¹⁰ Yani dini lider karizması ve otoritesiyle halkı etkilemekle birlikte, onların istemediği bir şeyi açıklamaya kalkıştığı zaman, halk karizmayı ve otoriteyi görmezlikten gelebilir.

C-GENEL ANLAMDA DİNİ LİDER TİPLERİ

Dini liderleri sınıflandırmak oldukça zordur. Çünkü normal şartlarda beklenen dini lider tipleri; ortalama olarak birbirlerine benzer olmalıdır gibi bir izlenim söz konusudur. Oysa bu konuda büyük bir çeşitlilik görmek mümkündür. Oldukça geleneksel dini liderler kadar modern şartlara adapte olanlar görülmektedir. Ayrıca bazı liderler son derece sosyal yönü kuvvetli teşkilatçı tipler iken bazıları bundan uzak ama insan ruhuna nüfuz edebilen bir yapı sergilemektedir. Dolayısıyla tipolojiye ihtiyaç olduğu kesindir ancak tek bir tipoloji ile yetinmek mümkün değildir.

Tipolojinin esası olan ideal tip, “Herhangi bir olgunun daha iyi anlaşılabilmesi için başat unsurlarının ön plana çıkarılıp diğer unsurlarının yok sayılarak sanki homojen

⁹ Wach, a.g.e., s. 410.

¹⁰ Fındıkçı, a.g.e., ss. 303-304.

bir yapıdan oluşuyormuşçasına zihnimize yeniden üretilmesi, kurgulanmasıdır.”¹¹ Sosyolojide Weber’le birlikte kullanılmaya başlanan ideal tipleri oluşturabilmek için farklı tutum ve davranışlarda bulunan insanların olması gerekir. Sosyolog açısından bu oldukça kolaydır. Ancak tipoloji yapılırken dikkat edilmesi gereken diğer bir husus belirli bir kritere göre hareket edilmesidir. Çok geniş bir yelpaze içindeki dinî liderler hangi kritere göre tiplere ayrılacaktır? Biz çalışmamızda iki temel kriteri esas aldık. Bunlardan birincisi dinlerin kuruluş ve gelişimindeki rollere göredir. Ki kanaatimizce en temel tipoloji buraya dayanmaktadır. Diğer tipolojiler ise takipçileriyle ilişki biçimleri, bilgi kaynakları ve politik görüşleri gibi kriterlere göre yapılmıştır. Bu son iki kritere göre yapılan tipoloji Müslüman coğrafyayla ilişkili olmuştur.

1-Din Kurucuları

Hz. Muhammed, Buda, İsa-Masih, Jina, Zerdüşt, Konfüçyüs ve Lao-Tse gibi büyük din kurucularının hayat hikayelerinde, dikkat çekici noktalar ve benzerliklerin mevcut olduğunu görmekteyiz. Bunlar hiçbir zaman bir dinin kurucusu olduklarını iddia etmemişlerdir. Sadece Tanrı ile olan ilişkilerini dünya ile insanlar arasında sürdürdüğünü sözleriyle ve yaşantılarıyla göstermişlerdir. Hz. İsa yaptıklarıyla devrimci bir ilahiyat doktoru, bir reformcu ve bir peygamber idi. Sosyolojik açıdan baktığımızda ise bir toplumun başkanı ve bir dini grubun rehberi olduğunu söyleyebiliriz. Fakat ölümünden sonra bu söylediklerimizden daha fazla bir şey ifade ettiğini görürüz. Hıristiyanlığı kuran bir şahsiyet olarak ifade edilebilir.

Gerçekte tüm kurucular bizzat dini bir saygı konusu olmuşlardır. Kurucu kültürünü, Hıristiyanlık, Budizm, Jainizm, İslâmiyet, Zerdüştlük, Mani dini, Konfüçyanizm ve Taoizmde bulmaktayız. Sikhizm, Ahmediyye, Babizm, Vedantizm, vs. gibi önemi daha az olan dinler için de durum böyledir. Başka dinlerdeki kuruculara olan saygı da büyüktü. Fakat genel olarak bir ibadet konusu teşkil etmemişlerdir. Her kurucunun en başta gelen uğraşı, kurtuluş ve mükemmellik bildirisini başkasına nakletmek ve onu kendisine temel tecrübesi boyunca vahyolunan gerçeği kabule götürmektir. Bu faaliyet, iyileştirme, yiyecek dağıtımı, şekil değiştirme vs. gibi mucizevî hadiselerle refakat edebilir. Bu hareketler din adamının kusursuz ve belirsiz

¹¹ Bilgin, Vejdi, **Bizi Kuşatan Toplum: Sosyolojiye Giriş**, Düşünce Kitabevi yay., 2. Bs., İstanbul, 2010, s. 64.

olmayan bir yolda olduğunu göstermekte olan, özel şahsi karizmanın değerini ortaya koyan pek çok örnekler olarak görülmelidirler. Din adamı, Tanrı tarafından görevlendirilmiş ve seçilmiş olduğunu bilmesi gerekir. Hz. İsa Baba tarafından gönderilmiş olma bilincine sahipti; Hz. Muhammed Allah'ın elçisi idi; Zerdüş Ahura-Mazda'nın, Lao-Tse Tao'nun sözcüsüydü. Psikolojik olarak farklılıklara sahip olan bu şahsiyetlerin ortak özelliği "büyüklük" özelliğine sahip olmalarıdır. Hz. Muhammed mükemmel bir temsilciden ziyade, önderi olduğu halk ve toprak içerisinde siyasal ve toplumsal bir düzen kurmaya çalışmıştır. Sadece dini tebliğlerini ilan etmekle yetinmemiştir. Dolayısıyla hem dini hem toplumsal bir değişiklik söz konusu olmuştur diyebiliriz.¹²

Büyük dinlerdeki din kurucularının önemli bir özelliği de farklı sosyal sınıflara mensup olmalarıdır. Bütün din kurucuları, kendi toplumlarında belli sosyal sınıflara mensuptu. Buddha, savaşçı, asil bir sosyal sınıfa mensup olup, müntesiplerinin sosyal sınıfı da buna uygundu. Hz. İsa da sosyo-ekonomik bakımdan alt sınıftan çıkmış, mesajları da alt sosyoekonomik sınıflara cazip gelmişti. Bu anlamda Hıristiyanlığa ilk girenler bu sınıflara mensuptu. Bu durum, Hz. İsa'nın ve Hıristiyanlığın temel amacının bu sosyal sınıfların ihtiyaçlarını karşılamak veya niyetinin bu sınıfları kendi saflarına çekmek olduğunu göstermez. Ama yine de Hıristiyanlığın, yüzyıllar boyunca Hz. İsa'nın çıktığı sosyal çevre veya sınıfa dayandığı, hatta bugünkü kilisenin de böyle bir görüntü verdiği söylenebilir. Bir zamanlar büyük itibar gören bir aileye mensupken, nispeten durumu zayıflamış, ama yine de Mekke'de orta tabakaya mensup bir aileden gelen Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği İslam'ın mütenasiplerinin sosyal sınıf ve çevresi, diğer dinlerden farklıdır. Ona her sosyal sınıftan katılanlar olmuştur. Buddha ve İsa'nın aksine Hz. Muhammed orta sınıfa mensuptu. Bu yüzden İslam'ın ne aristokratlara ne de alt sosyo-ekonomik sınıflara dayandığı iddia edilebilir. O bütün sosyal sınıflardan taraftar toplayabilme özelliğine sahiptir.¹³

Hangi sosyal sınıfa mensup olursa olsun üstadın doğduğu milli dini cemaatlerin en belirgin özelliği, kutsal bir geleneğin yaygınlaştırılması ve güçlendirilmesidir. Bununla birlikte bu topluluklarda ortaya çıkan yeni dinî hareketin protestosunun etkili

¹² Wach, a.g.e., ss. 414-416.

¹³ Akyüz, Niyazi, "Dinlerin Teşekkülünde Dini Liderlerin Karizması", **A.Ü.İ.F.Dergisi**, C. XLIV, S. 2, 2003, s. 282.

olduğu söylenebilir. Fakat hiç biri, din kurucularının, sözleri ve fiilleri ile, kutsal geleneğin etkilerini azaltıp ortadan kaldırması kadar etkili olmamıştır. Mesela Araplar için doğru olan, sadece atalarından miras kalan adet ve örfler ile gelenek olarak toplumda yerleşmiş alışkanlıklardı. Eğer Hz. Muhammed'in onlara haber verdiği "cennet-cehennem" ve "son yargılama" gibi kavramlar, onların atalarından duyduğu şeyler olsaydı itiraz etmeyeceklerdi. Çünkü onlar atalarının bıraktığı şeylere çok değer vermekteydi. Hatta onlar Hz. Muhammed'in söz ve davranışlarına önce hiç tepki göstermedi. Hz. Muhammed onların atalarına dil uzatmaya, atalarından gelen örf ve adetlerin yanlış olduğunu ifade etmeye başladığı zaman Araplar ona açıkça tavır koymaya başladı. Hz. Muhammed'in burada yaptığı, milli dinde kökleşmiş olan bu adetleri alarak bazılarının yerine yenilerini koymak, bazılarında da yeni anlamlar yüklemek olmuştu. Esasen her din kurucusu, dini kitlelerin temel eğilimlerini teşkil eden bu adet ve alışkanlık faktörüne karşı çıkmıştı. Ayrıca bu, İslam'da açıkça dinin ve pratiğinin temel bir unsuru haline gelmişti. Aynı durum Hz. İsa ve Buddha için de söz konusuydu. Bu anlamda kurucuların her üçü de kutsal geleneğe karşı çıkmış ve bu geleneğin temsilcileriyle mücadele etmiştir.¹⁴

Yani genel anlamda, en büyük din kurucuları semavi dinleri temsil eden peygamberlerdir diyebiliriz. Çünkü onlar kurucu olarak yerlerini en üst sırada korumaktadır. Sözleri, uygulamaları, kişisel yaklaşımları, ikna güçleri, karizmaları ve liderlik özellikleriyle toplumu etkilemişlerdir. Başlangıçta sadece bir tek kişi tarafından benimsenen inanç, zamanla milyonlarca kişi tarafından benimsenerek takip edilmiştir. Şöyle ki bir tek kişi herhangi bir zorlama olmadan, belirli bir kurallar zincirini insanlara kendi istekleri ile benimsemeleri sağlayıp kabul ettirmekteydi. Üstelik bu kurallar tartışılmazdır, dogmatiktir ve olduğu gibi kabul edilmek zorundadır. Bu özellik din kurucularında, mezhep kurucularında, ekol kurucularında veya temelinde inanç taşıyan birtakım ideolojiler öne süren bütün şahsiyetlerde bulunmaktadır.

Genel olarak insanlar, bir inancı, bir düşünceyi veya bir şahsiyetin ideolojisini takip etme mecburiyeti duymaktadır. Dolayısıyla dünyada bir dine veya bir düşünce sistemine bağlı olmayan insan yoktur. Bazen takip edilen olgu din değildir, fakat insanlar kaynağını ve sebebini bilmedikleri düşünce sistemlerinin takipçisi veya üyesi olabiliyor. Dünyada en büyük takipçi kitlesine sahip olan kişiler şüphesiz din

¹⁴ Akyüz, a.g.m., s. 282.

kurucularıdır. Aynı zamanda geniş bir takipçi kitlesine sahip olan din içindeki liderler ve din reformcuları da söz konusudur.

2-Din İçindeki Liderler

Din içindeki liderler bizzat varolan bir dini temsil eden kimselerdir. Onlar dinin kurallarına bağlı kalarak, farklı yorumlar yaparak toplumu etkilemeyi başaran dini liderlerdir. Daha doğrusu din kurucularının temsilcileridir diyebiliriz. Hıristiyanlıkta havariler ve onlardan sonrakiler gibi lider örnekleri büyük önem arz ederler. Çünkü dinlerin gelişmesi ve ilerlemesi ikincil derecede olan din içindeki liderler tarafından yapılmaktadır. Dinlerdeki mezhep kurucularını, cemaat, tarikat, grup veya buna benzer bir yapıyı temsil eden şahsiyetler din içindeki liderlerdir. Hatta dinlerdeki hiyerarşik sınıfı veya din adamlarını bu kategoriye almak mümkündür.

Dinî liderler içerisinde zaman zaman peygamberlerle kıyas edilen bir reformcu lider tipi de söz konusudur. Bunlar halk arasında normal bir dinî liderin ötesinde görülseler de kelimenin ne psikolojik, ne sosyolojik ve ne de teolojik anlamı ile peygamber olarak nitelenemezler. Zira reformcuların hepsi, aynı özel karizmaya sahip değildirler. Onların yaratıcı gücü, olayları bakış açısı, nüfuzu ve ikna gücü farklıdır. Bazıları dindarlık ve takva konusunda üstat iken bazıları mükemmel zihni veya ahlaki rehber, bazıları da iyi birer teşkilatçılardır. Bazıları münzevî bir hayat sürdürürken veya küçük bir grubu yönetirken, bazıları daha geniş bir kitleyi etkilerler. Dolayısıyla diyebiliriz ki, bazı reformcular ibadet dehalari iken; bazıları büyük bilgin ve derin düşünürdürler. Nicelik yönünden reformcu, faaliyetinin genişlik ve derecesi ile, nitelik bakımından ise kurucununkine oranla daima aşağı kalacak olan yaratıcılık ve inşa edici gücü ile karakterize olmaktadır. Kurucudan daha az orijinal, fakat biraz önce zikrettiğimiz otoritelerden daha orijinal olan reformcu, tüm dinlerin içerisinde, grubun hayat ve hareketlerinde bir devri ve böylelikle büyük toplumsal önemi haiz bir dini karizma tipini temsil etmektedir.¹⁵

¹⁵ Wach, a.g.e., ss. 417-419.

D- TAKİPÇİLERİYLE İLİŞKİSİ AÇISINDAN DİNİ LİDER TİPLERİ

Hz. Muhammed, Hz. İsa, Buddha ve Konfüçyüs'ün hayat hikayelerine bir göz atıldığında onların, hayatının belli bir döneminden sonra, "çağrı" şeklinde gerçekleşen kesin sonuçlu dini tecrübeden sonra taraftar toplamaya başladığı görülür. Bütün bu hareketlerin ilk taraftarları, karakter bakımından olduğu gibi, sosyal, kültürel ve entelektüel bakımdan da birbirinden çok farklı çevrelerden gelebilmektedir. Aralarındaki farklılık, sadece bunlardan ibaret değildir. Onlar birbirinden hem mizaç ve ahlâki seviye bakımından hem de kurucuya bağlılık ya da fedakarlık derecesi bakımından farklıdır. Din kurucusunun etrafında topladığı grup bazen gevşek olabilir, bazen de tabiatını ortaya koyduğu ve açıkladığı ortak dini tecrübe tarafından birleştirilmiş, samimiyetle birbirine kenetlenmiş bir topluluk olarak görünür. Aralarında gittikçe artan dayanışma duygusu, üyeleri birbirine sıkıca bağlar ve onları sosyal teşkilatın her şeklinden ayırt eder. Güçlü dayanışma duygularıyla karakterize edilen böyle bir kardeşlik cemaati, kurucunun etrafında yer alan halkalardan müteşekkildir. Böyle bir oluşumun halka olarak telakki edilmesi, halkalara dâhil olan üyelerin her birinin samimi bir temas halinde olduğu merkezi bir figüre (kurucuya) doğru yönelmesini ifade eder. Dini cemaat için kurucu, ya vahyin ilk alıcısı ya da genel bir tarzda ilişki kurulduğuna inanılan tabiatüstü gücün ve inayetin aracı olarak iki anlam ifade edebilir. Kurucunun bu iki anlamlılığı, tilmizlerin (takipçilerin) davranışında tutumunda ve yerine getirdiği fonksiyonların çeşitliliğinde tezahür eder.¹⁶

Acaba takipçileriyle ilişkileri bakımından dinî liderleri bir tipolojiye tabi tutmak mümkün müdür? Durumsal teoriler içinde yer alan ve Robert House ile Martin Evans tarafından ortaya atılan Yol-Amaç teorisi liderin gösterdiği davranışın takipçilerin motivasyonu, tatmini ve başarı dereceleri üzerindeki etkisini açıklamaya çalışmaktadır. Bu modelde liderin takipçileri nasıl etkilediği, faaliyet ile ilgili amaçların nasıl algılandığı ve amaca erişme yollarının neler olduğu üzerinde durulmaktadır.¹⁷ Dini liderlik davranışı da, liderin takipçilerle ya da öncülük yaptığı grupla olan ilişkilerindeki tutum ve davranışları ile ilgilidir. Liderlerin takipçilerine nüfuz etmede kullanabilecekleri çeşitli dini liderlik stilleri vardır. Bunlar bir araya toplandığında genelde beş tür dini liderlik stili ortaya çıkmaktadır:

¹⁶ Wach, a.g.e., s. 151-152.

¹⁷ Erdoğan, a.g.e., s.347.

1- Otoriter Dini Lider

Otoriter liderler esas itibariyle takipçileri yönetimin dışında tutarlar. Diğer bir deyimle, amaçların, planların, politikaların belirlenmesinde takipçilerin hiçbir söz hakkı yoktur. Onlar sadece liderden aldıkları emirleri harfiyen yerine getirmekle yükümlüdürler. Şu halde yönetim yetkisinin tamamı liderde toplanmaktadır.¹⁸

Otoriter dini liderlik, otoriter ve bürokratik toplumlarda yetişmiş ve eğitim görmüş takipçilerin bekleyişlerine uygun görülür. Eğer toplum, aile ve okul hayatından devlete kadar aşırı geleneksel, büyüğe aşırı saygı ve kararı büyükten bekleme alışkanlıklarına sahipse, böyle bir toplumda takipçiler de hiç kuskusuz liderlerinden tam yetkisini kullanmalarını bekleyecek ve ancak otoriter davranan liderin bilgili olduğuna ve kendilerine güven ve tatmin sağladıklarına inanacaklardır. Ayrıca otoriter dini liderler kendilerini tam yetkili oldukları zaman daha etkili ve rahat hissetmektedirler. Bu da otoriter dini liderlik davranışının ikinci yararını oluşturmaktadır. Çünkü bağımsız hareket edebilme inanç ve güvenine sahip olabilmekte ve lideri güdüleyici bir ödül niteliği taşımaktadır. Otoriter biçimin üçüncü bir yararı da lideri daha fazla amacı ile ilgilenmeye, daha etkin ve hızlı karar vermeye götürmesindedir. O halde, otoriter liderlikte karar süreci hızlanmıştır ve zaman kayıpları asgariye indirilmiştir.¹⁹

Otoriter dini liderliğin en önemli sakıncası, liderin aşırı ölçüde bencil davranması ve takipçilerin sözlü olması dahi düşüncelerini, görüşlerini ve duygularını hiç dikkate almamasında görülür. Sadece liderin benimsediği fikir ve görüşler ile onun algılayabildiği gerçeklerle sınırlandırılmış bir takım düşünceler uygulamaya konmaktadır. Dolayısıyla fikrini, görüş ve sezgilerini dile getirmeyen takipçiler sonunda hiç yaratıcı olmamanın daha iyi olduğu kanı ve alışkanlığını edinmektedirler. Otoriter dini lider biçimiyle yönetilen toplumlarda değişim ve çağdaş çevreye uyma faaliyetleri asgariye inmektedir. Kısa vadede başarılı sayılabilir, fakat uzun vadede toplumun başkaldırmasına sebep olacak bir dini lider tipidir.

İslâm geleneğinde Halife denildiğinde aklımıza bu tip yönetim şekli gelebilir. Çünkü Halife, ümmet tarafından seçilen ve tek otorite olarak kabul edilen bir dini lider tipidir. İslâm toplumlarında bu tarz yönetim şeklini benimseyen ve uygulayan halife, din

¹⁸ Dereli, Toker, **Örgütsel Davranış**, Mentş Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul, 1995, ss.192-194.

¹⁹ Erdoğan, İlhan, **İşletmelerde Davranış**, İ.Ü. İşletme Fakültesi Yay, İstanbul, 1991, s.348.

adamları veya farklı dini lider tiplerini görmek mümkündür. Fakat İslâm dinine göre bu yönetim biçimi fazla tercih edilmemelidir. Çünkü İslâm dini zorlayıcı yönetimlerle toplumu idare etmeyi önermez. Dini lider toplumun fikirlerinden de faydalanmayı tercih etmelidir. Bazı durumlarda bir fikir toplumun değişmesini ve ilerlemesini sağlayabilir. Otoriter dini lider tarzıyla toplum ilerleyebilir ama tam anlamıyla gelişemez. Dolayısıyla dini liderler yönetim biçimlerini, davranışsal ve durumsal teorilerinin gidişatına uygun olarak belirlenmelidir. Yani durum liderin otoriter olmasını gerektiriyorsa öyle olmalıdır. Toplumun davranışları otoriteyi zayıflatacak şekilde ilerliyorsa, dini lider otoriter yönetim tarzını geçici olarak tercih edebilir. Bunun dışında İslâm toplumlarını yönetmek adına dini liderlerin kullandıkları farklı yönetim tiplerini görmekte fayda vardır.

2-Demokratik Dini Lider

Demokratik dini liderlik tarzında merkezi otorite söz konusu değildir. Lider ve grup sosyal bir birim olarak hareket etmektedirler. Takipçiler yaptıkları işi etkileyen durumlar hakkında bilgilendirilmekte ve fikirlerini söylemeleri ve öneriler getirmeleri için lider tarafından cesaretlendirilmektedirler.

Demokratik dini liderler, yönetim yetkisini takipçilerle paylaşma eğilimindedirler. Bu nedenle amaçların, plan ve politikaların belirlenmesinde, faaliyet bölümünün yapılmasında ve faaliyet emirlerinin meydana getirilmesinde lider daima yardımcılarında aldığı fikir ve düşünceler doğrultusunda liderlik davranışı belirlemeye önem gösterir. Bu tip liderler yönetim esnasında, yönetimin tüm süreçlerinde ve her türlü karar verme davranışlarında gerekli olan bilgi ve gücü takipçileri ile paylaşma yoluna giderler. Demokratik liderlik her zaman başarılı olmayabilir. Ancak grup amaçlarına ulaşmanın üst düzeyde üyelerin istikrarına bağlı olduğu durumlarda da katılımcı liderin başarısı yüksek olacaktır.²⁰

3-Serbestliğe Dayalı Dini Lider

Bu tür dini liderler yönetim yetkisine en az ihtiyaç duyan, takipçileri kendi hallerine bırakan ve her takipçinin kendisine verilen kaynaklar dahilinde amaç, plan ve

²⁰ Erdoğan, a.g.e., ss. 350-351.

programlarını yapmalarına imkan tanıyan davranış gösterirler. Diğer bir deyişle tam serbesti tanıyan dini liderler, yetkiye sahip çıkmamakta ve yetki kullanma haklarını tamamıyla yardımcılarına bırakmaktadır.²¹

Bu tür dini liderler, güç ve sorumluluktan kaçmaktadırlar. Onlar kendi amaçlarını gerçekleştirmek için takipçilere bağımlıdırlar. Grup üyeleri kendi kendilerini eğitir ve motive ederler. Liderin rolü çok azdır.

Serbestliğe dayalı liderlik, grup üyelerinin amaç, plan ve politikalarını kendilerinin belirlemesi, uygulama ile ilgili kararları kendilerinin alıp uygulaması, her üyenin bireysel eğilim ve aktivitesini harekete geçirmesi nedeniyle yararlıdır. takipçiler kendilerini yetiştirip problemlere en iyi çözüm şekli bulma konusunda güdülenmişlerdir. Gerekli gördüğü zaman isteyen kişi istediğiyle grup oluşturarak sorunları çözmekte, yeni fikirleri test etmekte en uygun kararları almaktadır. Burada liderin görevi ise malzeme ve kaynak sağlayarak, bunlarla ilgili sınırları çizmektir. Bu tür liderlik biçimi, mesleki uzmanlık hallerinde, bilim adamlarının çalışmalarında, örgütlerin araştırma geliştirme departmanlarında sorumluluk duygusuna sahip ve sorumluluktan kaçmayan kişilerin olduğu durumlarda uygulanabilir. Aksine eğitim düzeyi düşük, iyi bir organize bölümünün ve sorumluluk duygusuna sahip olmayan kişilerin bulunduğu gruplarda bu tür bir liderlik biçiminin yürümeyeceği ise kesin bir sonuçtur.²²

Bu dini lider tipine uygun olan sınıf velileridir. Çünkü veli bir başka ifade ile "ermiş kişi" olarak ifade edilmekle birlikte, otoritesi şahsın içerisinde dahildir ve onun öteki evsafından müstakildir. Hz.Muhammed, Buda veya Konfüçyüs'e ermiş tabirini kullanmak doğru olmaz. Çünkü velinin otoritesi, bir din kurucusunun otoritesinden aşağıdadır. Aralarındaki benzerlik şahsi bir karizmaya sahip olmalarına dayanır. Velinin mesleki görevlerini yerine getirmesi zorunlu değildir. Fakat toplum sürekli onun rehberliğine ve mutlak özelliklerinden biri olan yol gösterici vazifesine ihtiyaç duyar. Müslümanların, velilerine karşı daima büyük bir saygı ve hürmet göstermişlerdir. Hatta

²¹ Eren, Erol, **Yönetim ve Organizasyon**, 3.Baskı, Beta Yay, İstanbul, 1996, s. 457.

²² Erdoğan, a.g.e., s. 349

ölümlerinden sonra onların peşinden giden ve şefaathçi olacaklarına dair inanan gruplar olmuştur. Hıristiyanlıkta ise aziz olacak ilân edilerek saygı görmüşlerdir.²³

Genel olarak diyebiliriz ki serbestliğe dayalı dini lider İslâm toplumlarında pek tercih edilecek bir yönetim tarzı değildir. Çünkü toplum tamamen özgür kalmayı istememektedir. Fakat gerekli şartlar yerine getirildiğinde kısa vadede kullanılabilir bir yönetim tarzıdır. Cemaat, tarikat, geleneksel veya siyasi dini liderlerin kullanmadıkları bir yönetim tarzıdır. Çünkü onlarda otoriteye dayalı bir yetki sistemi vardır. Dolayısıyla akademik ve entelektüel dini liderlerin kullandıkları yönetim biçimidir. Çünkü genel anlamda takipçileri serbest bırakmak bu iki dini lider tipinin özelliğidir. Gereken bilgiler ve yöntemler açıklanır ve geriye kalan düzenlemeler ve uygulamalar takipçilere bırakılır.

4-Dönüşümcü Dini Lider

Dönüşümcü liderlik ilk kez Burns tarafından ortaya konulmuş ve daha sonra Bass tarafından geliştirilip örgüt yönetimine kazandırılmıştır. Bu teori modern liderlik teorileri içerisinde çok önemli bir yere sahiptir.²⁴ Burns dönüşümcü liderliği çekici, yüksek ideal, hedef ve moral değerleriyle takipçilerin motive edildiği bir süreç olarak karakterize etmektedir.²⁵ Bass ise, liderin takipçilerce güvenilir kabul edilmesi gereğinin önemini belirterek, dönüşümcü lideri toplum için tanımlanabilir bir vizyon belirleyen kişi olarak tanımlamaktadır.²⁶

Dönüşümcü liderliğin karakteristik özellikleri şunlardır:

Entelektüel Teşvik: Dönüşümcü dini liderliğin etik ve normatif boyutunu ön plana çıkaran entelektüel teşvik sağlama özelliği, takipçilerin katkılarını, bilinç düzeylerini ve yaratıcılıklarını sergilemelerine destek olan dinamik bir süreçtir. Bu özellik, takipçilerin, sorunların çözümüne yönelik olarak yeni yaklaşımlar ve bakış açıları geliştirmeleri konusunda cesaretlendirilmesi temeline dayanır.²⁷

²³ Wach, ss. 431- 434.

²⁴ Burns, James Macgregor, **Leadership**, Harper&Row Publishers, New York, 1987, s. 258.

²⁵ Burns, a.g.e., ss.141-143.

²⁶ Bass, Bernard M., Samuel D.Deep, **Current Prespectives for Managing Organizations**, Prentice Hall Pub., New Jersey, 1970.

²⁷ Burns, a.g.e., ss.141-169.

Ortak vizyon yaratma: Dönüşümcü dini liderler, esas olarak, takipçilerinin gelişimine yönelik ihtiyaçları ile ilgilendikleri için proaktif'tir. Bugünü gelecekteki amaçların başarılmasında başlangıç noktası olarak görürler takipçilerinde yeni beklentiler ve onları harekete geçirecek güçlendirme süreçleri oluştururlar.

Vizyonu İletme: İzleyicilere ortak anlam ve amaçlar aşılır. Bu, takipçileri heyecanlandırır, ilham verir ve güdüler. Lider ve takipçileri birleştirir. Özelliklerini yansıtır. Dönüşümcü liderler arkadaşa, doğal, nazik ve kibar, cana yakın davranırlar ki bu da takipçilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılar.

Destekleyici örgüt kültürü geliştirme: Dönüşümcü dini liderler ortak değerleri açık şekilde iletmeli ve davranışları bu değerleri yansıtmalıdır. Eşitlik, dürüstlük, insana saygı, sosyal adalet temel değerlerdir. Toplumda politika, program ve uygulamalar bu değerleri esas almalıdır.

Uygulamaya rehberlik etme: Dönüşümcü dini lider iyi bir rehber ve öğretmendir; takipçilerine öğrenme ve gelişme fırsatları sağlar. Katılımcı karar verme ve uzlaşma sağlanması esastır.

Bir kişilik (karakter) sergileme: Ortak vizyon ve değerlere sahip bu liderler kural merkezlidir. Dürüstlük, güven, insana saygı ve eşitlik gibi nitelikler sergilerler. Dönüşümcü dini liderler tutkuları olan kişilerdir; kendilerini hizmete adanmış kişiler olarak görürler.

Sonuçlara ulaşma: Dönüşümcü dini liderleri takipçi kişilerin güdülenme, bağlılık, fedakârlık doyum ve başarı düzeyleri yüksek olur. Çünkü bu liderler gurur, saygı ve güven aşılırlar.

Karizma: Karizma dönüşümcü liderlik kavramının en önemli unsurudur. Burns bu faktöre “idealize edilmiş etki” de demiştir ki, takipçilerin liderlerine olan güven, saygı ve hayranlıklarına dayanır. Karizma, dönüşümcü dini liderlik için zorunlu ancak yeterli tek koşul değildir. Dönüşümcü liderlerin karizmatik davranışlarını yol gösterme, ilham ve güven verme, misyon duygusu aşılama ve takipçileri motive etme şeklinde belirtmek mümkündür.²⁸

²⁸ Burns, a.g.e., ss.241-257.

Bireysel İlgisi: Liderlerin takipçilerin istek ve ihtiyaçlarına özel ilgi göstermelerine dayanmaktadır. Liderlerin takipçilerini cesaretlendiren, destekleyen, onlara insan olarak saygı duyan ve güvenen, fırsatlar vererek gelişmelerini sağlayan davranışları bireysel ilgi kapsamına girmektedir. Bu tür liderler her bir takipçiyi bireysel olarak eğitirken kişisel dikkat göstermektedir.

İlham Verici Motivasyon: Bu faktör takipçilerin liderin vizyon ve değerlerine güven duymalarına ve beklentiler konusundaki iletişime dayanmaktadır. Lider, bazı sembol ve imajları kullanarak takipçilerinin motivasyonunu artırmakta ve onları paylaşılan amaçlara yönlendirmektedir.

Dönüşümcü dini liderlik teorisine göre lider, takipçilerinin ihtiyaçlarını, inançlarını ve değer yargılarını değiştiren kişidir. Bunlar takipçilerinin gereksinimlerini, inançlarını ve yargılarını değiştiren kişilerdir. Dönüşümcü dini liderler toplum için iyi olduğuna inandıkları şeyleri takipçilerin de benimsemesini sağlamaktadırlar ve gelecek ile ilgili vizyonları bulunmaktadır.

Dönüşümcü dini liderlik, kökten değişim, kökleşmiş sorunlara getirdiği çözüm önerileri ve yeni yapılar oluşturmasıyla toplumlar, gelişmiş birlikler ve tüm toplum için büyük umutlar dağıtmaktadır. Dönüşümcü dini liderlik, etkin olarak değişimi başlatma, bu değişime rehberlik edecek ileri görüşlülüğü yaratma ve değişim için duyulan ihtiyacı tanımlamada lidere olanak tanıyacak yeteneklerin bir kümesidir.²⁹

Dönüşümcü dini lider tipine en uygun şahıslar peygamberler ve habercilerdir. Peygamber, geçmişi aydınlatır ve açıklar, fakat aynı zamanda geleceğe de el atar. "Kairos" (şimdiki zaman) peygamber tarafından bu çift yönlü ışık altında açıklanır. Aristokratlar arasından değil, halkın arasından çıkarlar, sadelik ve basitlikleri ile dikkati çekerler. Toplumda meydana gelecek tehlikeleri ve bir takım yanlış şeylere düzen verdiğinden, genel anlam itibarıyla uyarıcı görevini üstlendiği için ona peygamber terimini kullanmak uygun düşmüştür. Peygamber, ister bayağı isterse dayanıksız olsun, kelimeler, işaretler, jestler ve değişik hareketler kullanarak konuşur. Ağır ve hikmetli beyanlar kullanarak vaazlar ederler. Peygamber, dindaşlarının geleneksel teorik ve pratik dilini kullanabilir veya onu terk edebilir. Netice olarak, çoğunlukla peygambere ait karizma, mevcut dini kurumların iktidarları ile çatışmalara götürür. İslâm kelâmı,

²⁹ Keçecioglu, Tamer, **Liderlik ve Liderler**, Kalder Yay., İstanbul, 1998, s.34.

gayet dakik bir "peygamber mucizeleri" ortaya koymuştur. Genel anlam itibariyle diyebiliriz ki, diğer otorite tiplerin otoritesi peygamberî türdendir. Peygamberlik, başka her dinî otorite şeklinde ziyade, çağdaşları ve sonraki kuşaklar tarafından öteki dinî önderlik tipleri ile karşılaştırılmıştır.³⁰

Haberciler bir nevi peygamberlerin öncü olarak sayılmaktadırlar. Prestij olarak büyük saygı görseler bile onların otoritesi peygamberin otoritesinden zayıftır. Daha pasif bir tip olarak karşımıza çıkarak, ilâhi güçler ve ruhlar tarafından destek aldığını söyleyebiliriz. Haberciler önce takipçi olarak başlayarak daha sonra tecrübe ve bilgi edinerek kendi takipçilerini yaratır. Peygamber gibi bu "homo religiosus" tipi de vecdî hallere, vizyonlara, işitilebilir vahiylerle ve hattâ saraya benzer kendinden geçmelere maruz kalabilir. Gençlerden pek az haberciye rastlanır, uzun bir hayat tecrübesi zorunlu gibi görünmektedir. Habercilere mazi ile samimi bir münasebet atfolunur ve bu husus onun prestijini arttırır. Sonuç olarak bugün bir peygamber olarak adlandırılan kişi eskiden haberci diye adlandırılırdı.³¹

Özetlemek gerekirse; dönüşümcü dini liderlik değişime yönelik liderlik ve değişimi konu alan bir rol modelidir. Dönüşümcü dini liderler de değişim ve değişim süreci ile ilgilenirler. Bu bakımdan dönüşümcü liderlik modelinin değişim ihtiyacı ve fırsat sunan kriz ortamlarında, kriz ortamlarının aşılmasında, istikrarsız yapılarda, düzenin tam olarak yerleşmediği toplumlarda ve toplum kültürü açısından ise insana ve çıktıya yönelik kültürlerde ortaya çıkma ihtimali daha yüksek bulunmaktadır.

5-Etkileşimci Dini Lider

Etkileşimci liderlik, toplum yönetimi ile takipçiler arasında karşılıklı etkileşime ve destek düşüncesine dayanan bir liderlik tarzıdır. Buna literatürde "al-verici liderlik" de denmektedir. Buna göre, takipçiler, toplumsal hedeflerin gerçekleşmesi ölçüsünde, maddi-manevi ödül almakta veya cezalandırılmaktadır. Bu amaçla, lider, takipçilerin gösterdiği yüksek performans karşılığında onların gereksinmelerini karşılayarak onları belirli hedeflere doğru motive etmektedir. Etkileşimci liderler, değişimin yavaş olduğu, durağan ortamlarda faaliyet gösterirler. Bu nedenle, girişimci tutum ve davranışları zorunlu olmadıkça sergilemezler, risk almazlar. Bu tür liderliğin uygulandığı

³⁰ Wach, a.g.e., ss. 420-424.

³¹ Wach, a.g.e., ss. 425-426.

toplumlarda, değişim ve yenilenmeden daha çok, var olan faaliyetlerin sürdürülmesine önem verilir. Zira bu liderlik tarzı organizasyonun performansının sürekli olarak arttığını, fakat büyük çıkışlar göstermediği hipotezini temel alır.³²

Burns ‐Liderlik‐ adlı eserinde liderliği; insanların ekonomik, politik veya buna benzer güç ve değerler kullanarak bağımsız veya karşılıklı oluşturdukları amaçlara ulaşmak için takipçilerini harekete geçirme olarak tarif etmektedir. Bu tanımda en önemli nokta amaçlar olup, bu amaçlar birbirinden bağımsız ancak birbiriyle ilişkilidir. İki kişi bağımsız bir amaca ulaşabilmek için karşılıklı mal ve hizmet alışverişinde bulunabilir. Bu şekil ilişkide, takipçilerin ortak çıkarlarına ulaşmaları konusunda ortak bir çaba söz konusu değil, pazarlık söz konusudur. Bu durum etkileşimci liderlik anlayışının gereğidir. Sadece liderlik sürecini kullanarak, liderlerin takipçilerinin amaç ve değerlerini değiştirip şekillendirebilme ise dönüşümcü liderlik ile ilgilidir. Eğer takipçi ve lider arasındaki davranışlar her birinin amaçlarını gerçekleştirmesini sağlıyorsa, etkileşimci liderlik takipçileri tatmin edecektir. Etkileşimci liderin şekle ilişkin değerleri sorumluluk, doğruluk, kararlılık olacaktır.³³

Etkileşimci liderlik ikincil derece olan din liderlerinin tercih ettikleri bir yönetim tarzı olarak görülebilir. Din kurucuları bu tip yönetim tarzına uygun değildir. Fakat din içerisindeki liderler ve din adamları genellikle bu şekilde faaliyet göstermekte ve sürdürmektedirler.

Etkileşimci dini liderler faaliyetlerinde dünden bugüne, bugünden geleceğe değişim yapmaksızın devam ederler. Mevcut durumu değiştirmek için her hangi bir çaba sarf etmezler. Sadece ufak tefek iyileştirmeler yapmak suretiyle etkinliğini artırmaya çalışırlar. Mevcut durumun en iyi savunucusu ve koruyucusudurlar. Çünkü bu sistem içerisinde ortaya çıkmışlardır. Ancak etkileşimci liderlerin ilgilenmiş oldukları konular, toplumun ihtiyaçlarına cevap verme arayışları günümüz koşullarında yeterli olmamaktadır. Günümüzde yaşanan değişimin hızı dikkate alındığında toplumun mevcut durumunu korumaya çalışan, statükocu liderlere değil bu ihtiyaçlara cevap verebilecek çok yönlü liderlere ihtiyaç duydukları görülecektir. Bunun için liderlerin vizyonu, güçlü bir kişiliği, insanların üzerinde etkileyici bir yapısı bulunmalıdır.

³² Burns, a.g.e., ss. 258-259; Alpan, Lütfihak, Hakan Dilek, Recep Bozlağan, ‐Liderlik Tarzlarının Güven ve Adalet Algısı Yoluyla Örgütsel Bağlılık, Tatmini ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkileri,‐ **Savunma Bilimleri Dergisi**, C. 4, Sayı: 4, 2005, s.45.

³³ Burns, a.g.e., ss.18-20.

Özetlemek gerekirse etkileşimci dini lider, geleneklerin koruyucusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim çeşitli dini liderlerin de amacı var olan geleneği korumak ve sürdürmektir. Modern dünyanın getirdiği değişimlerle birlikte dini liderlerin geleneklerden uzaklaştığını görmekle birlikte, tarikat şeyhleri ve bir takım cemaat liderleri gelenekleri sürdürmeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla geleneklere sahip çıkan dini liderler bu yönetim tarzını benimseyerek faaliyet göstermektedirler.

E- BİLGİ DONANIMINA GÖRE DİNİ LİDER TİPLERİ

Modern dünyada dinî liderin yetişme tarzı ve sosyal rolünde değişiklikler meydana gelmiştir. Dinin kurumsal gücünde meydana gelen değişim, aynı şekilde değişen eğitim sistemi, din adamının geleneksel usullerin dışında yetişmesi ve yeni roller üstlenmesine sebep olmuştur. Şüphesiz bir taraftan bütün alanlarda olduğu gibi dini eğitim sisteminde de bir yenilenme söz konusu iken, diğer taraftan geleneksel eğitim sistemi de devam ettirilmektedir. Geleneksel “âlim” sıfatının içeriğinde bir farklılaşma söz konusudur. Farklı kaynaklara dayalı dinî bilgi ile donanan din bilginleri sosyal ve düşünsel alanda da farklı rollere bürünmektedir. Dolayısıyla modern dönemlere ait yeni tipolojilerin yapılması zorunludur.

Biz bilgi kaynağı açısından bu tipolojinin daha sağlıklı olabilmesi için İslam coğrafyası ile sınırlı tutulmasının daha doğru olduğu kanaatindeyiz. Yakın dönem İslam tarihine bakıldığında, toplumların yaşadığı problemlere bağlı olarak yeni dinî lider tiplerinin ortaya çıktığını rahatlıkla görmekteyiz. Türkiye'de Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç, Mısır'da Seyyid Kutub ve arkadaşları, Pakistan'da Mevdudi, Nedvi ve arkadaşları, Kuzey Afrika'da Malik Bin Nebi ve daha çok bir çok yazar, düşünür ve şair bu çağın ikinci İslâm düşüncesi hareketini yürütmüşler ve İslâm insanının kültür, siyaset ve ekonomide batı köleliğinden kurtulması için bir düşünce mücadelesine girişmişlerdir. Bunlar aynı zamanda birer aksiyonerdir, zira düşünceleri uğruna haislere atılmış suikastlere uğramışlar ve can vermişlerdir.³⁴

Kanaatimizce bu kadar farklı yelpazede ortaya çıkan liderleri yeni bir tipolojiye tâbi tutmak için yeni kriterler ortaya konulması gerekmektedir. Bu çerçevede bilgi kaynakları ve politik duruş şeklinde yeni kriterler düşünülebilir. Bilgi kaynakları

³⁴ Karakoç, Sezai, **İslâm'ın Dirilişi**, Diriliş Yay., 11. baskı, İstanbul, 2012, s. 35.

açısından dinî liderler entelektüel, akademik ve geleneksel liderler şeklinde üçe ayrılabilir.

1- Entelektüel Dini Lider

Bu grubu genellikle yüksek eğitim alan şahıslar temsil etmektedir. Bir grubu veya herhangi özel bir grup faaliyeti olmaksızın genel anlamda toplumu dinî konularda aydınlatmaktadır. Entelektüel lideri, diğer lider tiplerinden ayıran özellik bağımsız olmasıdır. Genellikle gündemle alakalı konular hakkında görüş ve fikirlerini dinî bakış açısı etrafında ortaya koyar. Bu tür liderlerin hususi takipçileri söz konusu olur; ancak onlar bu takipçilerini organize edip gruplaşma cihetine gitmezler. Bağımsız olduklarından çok rahatlıkla farklı görüşleri eleştirebilirler.

Yakın dönem İslam dünyasında entelektüel lider olarak ortaya konulabilecek en önemli şahıs Ali Şeriatî'dir. İranlı olan Şeriatî bir din âlimin oğluydu ama doğrudan dinî bir eğitim almamış, Edebiyat Fakültesi'ni bitirmiş ve daha sonra Fransa'da doktora yapmıştı. Ülkesine döndüğünde geleneksel İslam anlayışı ile Batı düşüncesinden farklı yeni görüşler ortaya koymuştur. İlgili alanı Batı felsefesi, sosyolojisi, dinler tarihi, İslam, özelde Şiiilik, eğitim gibi çok geniş konuları kapsar. Bağımsız yapısından dolayı bugün bile İran'da geleneksel âlimler tarafından tam olarak benimsenmemektedir.³⁵

Bazı dinî liderler entelektüel yapılarıyla ön plana çıkmakla birlikte dinî gruplardan ayrılmamışlardır. İlk dönem İhvan-ı Müslimîn liderlerinden Seyyid Kutub grubun tamamen içindeydi. Bunun yanında daha yakın dönemde *Dr. Yusuf el-Kardavi* ve *Şeyh Muhammed el-Gazzali* birer entelektüel lider olmalarına rağmen İhvan grubunun düzenledikleri toplantılara davetli olarak konuşmalar yapmışlardır. Bu grup genellikle akademik veya entelektüel şahsiyetlerin liderliğini tercih etmekteydi. Belki de bu yüzden başarılı olmuşlardır.³⁶

Türkiye açısından bakıldığında Necip Fazıl Kısakürek entelektüel lider örneği olarak sunulabilir. Kısakürek düzensiz bir eğitime sahipti ancak Türkiye'de Amerikan ve Fransız okullarında bir süre okumuş ve üniversitede Darülfunun Felsefe Bölümüne yazılmış; buradaki öğrenimini tamamlamadan Fransa'ya felsefe okumaya gitmişti. Daha

³⁵ Bkz. Subaşı, Necdet, "Şeriatî, Ali," **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2010, c. 38, s. 577-579.

³⁶ el-Verdani, Salih, **Mısır'da İslâmi Akımlar II**, Fecr Yay., Ankara, 1991, s. 44.

çok şair ve edebiyatçı kimliğiyle tanınan Kısakürek Abdülhakim Arvasi'ye intisap ettikten sonra büyük bir fikri dönüşüm geçirmiş³⁷ ve zaman içinde Türkiye'de İslâmi hareket üzerinde önemli etkide bulunmuştur. Özellikler aksiyoner mücadele anlayışı, güçlü kalemi ve polemikçi üslubu, İslâmcı-Milliyetçi kanatta heyecanla takip edilirken, iktidar tarafından da sürekli takip altında tutulmuştur. İslâmcı ve Milliyetçi kesim tarafından en fazla takdir edilen isimler arasında ilk sıralarda yer almaktaydı. Necip Fazıl Büyük Doğu dergisini çıkarırken, 28 Haziran 1949 tarihinde Büyük Doğu cemiyetini kurarak entelektüel bir lider olarak, kısmen siyasi bir dini lider kimliğine açıldığını ifade edebiliriz.³⁸

Sezai Karakoç, geniş anlamda sağ kesimin ve dar anlamda da İslâmi kesimin özellikle 1960'lı yıllardan beri yakından takip ettiği edebiyatçı ve fikir adamları arasında yer almaktadır. Şair ve fikir adamı olan Karakoç, önceleri Büyük Doğu dergisi ve onun fikir dünyası çerçevesinde yer almış ama daha sonra kendisine özgü bir fikir çerçevesi geliştirmeye başlamıştır. Karakoç, Türkiye'de İslâmcı ve milliyetçi kesimin âdeta geleneksel yaklaşımı olan "sola karşı olma" sergilememiştir. Bunun sebebi ise sola karşı olması değil, sola yönelik eleştirilerin solu güçlendirdiği düşüncesidir. Karakoç'a göre İslâm medeniyeti aynı zamanda bir düşünce medeniyetidir. Ayrıca diriliş kavramına farklı bir boyut katarak, diriliş dergisini çıkartıp, sonraki yıllarda da Diriliş Partisi'ni kurarak geniş kitlelere diriliş misyonunu anlatmayı hedeflemiştir.³⁹

2- Akademik Lider

Yüksek bir eğitim almış olmakla birlikte üniversitelerde hocalık da yapmakta olan lider tipidir. İslâm'ın daha bilinçli yaşanması için, kitap, makale, İslâmi yazılar ve konferanslar vermektedir. Toplum tarafından saygı gören kimsedir. Çünkü bilgisi, kişiliği ve görüşleri İslâm'ı yansıtmaktadır. Basın-yayın organlarına çıkan, kitap kaleme alan, konferanslar veren akademik liderler toplum tarafından izlenmekte ve görüşleri dikkate alınmaktadır. Akademik dini liderin hedefi, kendine bir kitle edinmek değildir. Onun hedefi araştırmalar yaparak toplumu geniş bir bilgi yelpazesıyla

³⁷ Okay, M. Orhan, "Kısakürek, Necip Fazıl," *DİA*, T.D.V. Yay., Ankara, 2002, c. 25, 485-486.

³⁸ Şentürk, Hulusi, *İslâmcılık; Türkiye'de İslâmi oluşumlar ve Siyaset*, Çıra Yay., İstanbul, 2011, s. 167.

³⁹ Karakoç'un hayatı ve düşünce dünyası konusunda bakınız. Diclehan, Şakir, *Sanat ve Düşünce Dünyasında Sezai Karakoç*, Piran Yay., İstanbul, 1980, s. 13-20, 113-153;. Son yıllardaki gelişmeler için bkz.Şentürk, a.g.e., ss. 544-548.

bilinçlendirmektir. Ayrıca toplumda sönen dini hareketleri diriltmek ve bireylerin manevi yükselişe geçmelerini sağlamaktır. Akademik lider, bir araştırmacıdır, Batı ile Doğuyu iyi tanıyandır, toplumun eksikliğini gidermeye çalışan modern bir âlimdir de diyebiliriz.

Günümüz Türkiye'sinde yaşayan en önemli akademik lider olarak Hayreddin Karaman örnek verilebilir. Bir İslam Hukuku profesörü olan Karaman uzun yıllar üniversitelerde öğretim üyeliği yaptıktan sonra emekli olmuştur. Farklı konularda eserler vermekle, hatta bir şiir kitabı da olmakla birlikte esas uzmanlık alanı İslam Hukuku'dur. Bu konuda otaya koyduğu temel eser İslam Hukuku'nu modern hukukla mukayeseli olarak vermektedir.⁴⁰ Fıkıh alanında Türkiye'de en yetkin kişi olarak büyük saygı görmekte ve fikirlerine danışılmaktadır.

Bütün tip örneklerinde olduğu gibi burada da geçişler söz konusudur. Akademik bir lider entelektüel bir özellik de taşıyabilir veya bir dinî gruba öncülük etmeye başlayabilir. Örneğin el-Ezher Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan *Dr. Ömer Abdurrahman* selefî bir kişiliğe bürünerek kendini Cemâtü'l-İslâmiyye'ye kabul ettirerek önderlik yapmıştır. Bu tutumuyla dini ve resmî bir müessese olan Ezher çizgisinin dışına çıkmıştır. Dr. Ömer Abdurrahman bu tavrıyla akademik ve entelektüel kimliğinin yanına cemaat lideri kimliğini de ilave etmiş bulunmaktaydı. Yani İbn-i Teymiyye'nin kurmuş olduğu selefî ekolünün önderliğini yaparak belirli bir kitleye kendini takip ettirmeyi başarmıştır.⁴¹

Ülkemizde Nureddin Topçu yazmış olduğu eserlerle hem akademik hem de geniş bakış açısıyla bir entelektüel lider olarak kabul edilebilir. Nurettin Topçu'ya göre, önce sosyal bir cemiyet düzeni kurulmalı, sonra halka sistemli ve inanılmış bir "medenî terbiye aşısı" yapılmalıdır. Topçu, Milliyetçiler Derneğini kurarak, İslâm, milliyetçilik ve sosyalizmi kendi şahsında bir araya getirdi. Anadolu Sosyalizm'i ve temelinde milliyetçi olan bir düşünce sistemi kurdu. Sosyalizm düşüncesiyle anlatmak istediği şey; cemaatçi-danışmacı toplum yapısıdır. Bu sebeple, Yunus Emre'den, Mevlâna'dan örnekler vererek Hz. Ömer'in yöneticiliğinden bahseder. Topçu, "akıntıya karşı yüzen bir muhafazakârlığın entelektüel temsilcisi" olarak ifade edilebilir. Hareket dergisini

⁴⁰ Örnek olarak bkz. Karaman, Hayreddin, **Mukayeseli İslam Hukuku**, Nesil Yay., İstanbul, 1986, c. 1, s. 201-204.

⁴¹ el-Verdani, a.g.e., s. 18.

çıkartarak geniş bir kitleyi etkilemekle birlikte, entelektüel dünyada da etki yaratmıştır.⁴²

3- Geleneksel Dini Lider

Normların ardında yatan temel değerleri ikinci plâna atıp normları vurgulayan lider tipidir. Geleneğe bağlı kalarak, sosyal davranış biçimlerini, elbise şeklini, giyim-kuşamı ve buna benzer davranış ve adet şekillerini değiştirmeden toplumun liderliğini yapan şahsiyettir. Geleneksel liderler; modern çağ dediğimiz zihniyetinin maddi hayatı ön plâna alarak, manevi hayatı yok etmeye çalışan sisteme ayak uydurmadan hatta faydalanırken bile seçici davranan bir şahsiyetler topluluğudur. Dolayısıyla hem dinin yaşanabilmesi için gayret eden, hem de geleneksel usulleri temsil eden lider tipidir. Geleneksel lider, geleneği dini bir çerçevede sürdürmektedir. Belki de gelenekleri terk etmek, dini tahriplere yol açılacağı korkusunu doğuracaktı, belki bu yüzden geleneklere bağlılık devam etmekteydi. Çünkü bazı topluluklarda yapılan ve ibadet yerine geçen etkinlikler ve davranışlar dini olmakla birlikte, geleneklerle iç içe olmuştur.

Geleneksel dinî lideri belirli davranışsal norm ve değerleri benimseyip aşıl原因an, gerçek ya da hayali bir geçmişle süreklilik gösteren ve genellikle yaygın biçimde benimsenen ritüelleri veya ibadetleri benimseyen ve değiştirmeyen, ayrıca belirli bir gruba veya topluluğa anlatan kimse olarak da tarif etmek mümkündür. Bu tipin en önemli özelliği resmi devlet okullarında dinî eğitim almış olsalar bile, mutlaka geleneksel usullerdeki dinî eğitimden geçmiş olmalarıdır.

Bu bağlamda, Nakşibendi tarikatının şeyhi olan, *Mehmet Zahid Kotku*'yu (1897-1980) bir geleneksel lider olarak ifade edebiliriz. Bursa'da ilk ve orta öğrenimini görmesine rağmen özel olarak hafızlığını tamamlamış ve geleneksel usüllerle dinî ilimleri öğrenmiştir. Gümüşhanevi Tekkesi'ne mensuptu ve geçimini resmi olarak imamlık yaparak kazanmaktaydı.⁴³ Ayrıca yine Nakşibendi şeyhlerinden olan *Abdülhakim Arvasi*'yi zikredebiliriz. Işıkçılar cemaatinin kurucusu olmakla birlikte geleneksel bir kişiliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Vefatından sonra talebesi ve

⁴² Şentürk, a.g.e., s. 240. Topçu'nun muhafazakarlık anlayışı konusunda bkz. Mollaer, Fırat, **Türkiye'de Liberal Muhafazakarlık ve Nurettin Topçu**, Dergah Yay., İstanbul, 2008, S. 220-242.

⁴³ Coşan, Mahmut Esat, "Kotku, Mehmet Zahit," **DİA**, T.D.V. Yay., Ankara, 2002, c. 26, s. 227-228

damadı olan Hüseyin Hilmi Işık'ın liderliğinde “Işıkçılar Cemaati” olarak anılmaya devam etmiştir.⁴⁴

F-POLİTİK DURUŞUNA GÖRE DİNİ LİDER TİPLERİ

Modern dönemde dinî liderlik açısından üzerinde durulması gereken bir husus politik duruştur. İslam tarihinde bir hanedandan gelmediği müddetçe ilmiye sınıfından birisinin açıkça siyaset ile uğraşması, diğer toplumsal zümrelerde de olduğu gibi, olağan bir durum değildi. İlmiye sınıfı kendi nüfuzlarına göre ülke siyasetine karışarlardı ancak bu durum sınırlıydı.⁴⁵ Zira krallık sistemi –doğal olarak- çok az kişinin siyasete karışmasına izin vermekteydi. Ancak modern demokratik sistemler neredeyse halkın çoğunluğunun siyasi sisteme entegre olmasını hedeflediklerinden durum değişmiş ve din adamları da siyasete karışmaya başlamışlardır.⁴⁶ Ayrıca modern dönemde devlet kurumlarının laikleşmesi dinî liderlere kendi inançlarını hayata geçirme noktasında yeni bir endişeye sevk etmiş, siyaset de bu dinî mücadelenin bir aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Bu çerçevede İslam dünyasına baktığımızda iki tür politik duruşa sahip dinî lider görmekteyiz: Açıkça gözlenebilir veya resmen ilan edilmiş siyasi bir harekete liderlik eden tipler ve politik duruşu gizli olan salt dinî hareketlere liderlik eden tipler. Bunları açık politik duruşa sahip (siyasi) dinî liderler ve politik duruşları gizli dinî liderler (dinî grup liderleri) şeklinde isimlendirebiliriz.

1- Açık Politik Duruşa Sahip (Siyasi) Dini Liderler

İslâm dininin dirilişinin siyaset ile olacağına inanan lider tipidir. Dini temsil etmekle birlikte devlet otoritesinde kendine yer edinerek, temsil ettiği dini ideolojiyi de yansıtarak siyaset yapan bir şahsiyettir. Güttüğü politika ile onu takip eden kitlenin genişlemesine ve daha sıkı bağlanmasını sağlama gayretleri içerisinde. Siyasi dini lider, hem akademik hem de entelektüel bir kişiliğe sahiptir. Fakat siyasetle olan resmi

⁴⁴ Şentürk, a.g.e., s. 167.

⁴⁵ Örneğin Kadı Burhanettin Eretnaoğulları'nda vezirlik almış, daha sonra da müstakil hükümdarlığını ilan etmiş eser sahibi bir âlimdi. (Bkz. Özaydın, Abdülkerim, “Kadı Burhaneddin,” *DİA*, T.D.V. Yay., İstanbul, 2001, c. 24, s. 74.) Şeyh Bedreddin ise bir isyan hareketine liderlik etmişti. Özellikle Osmanlı Devletinde “mehdi” ismi altında kimi Şii, kimi de Sünni olmak üzere muhalefet ve isyan hareketleri görülüyordu. Bkz. Coşkun, Ali, **Osmanlı Dönemi Dinî “Kurtuluş” Hareketleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996, s. 222-305.

⁴⁶ Köktaş, M. Emin, **Din Ve Siyaset**, Vadi Yay., Ankara, 1997, ss. 39-40.

ilişkisinden ötürü siyasi liderliği daha baskın gelmektedir. Necmeddin Erbakan'ı bu gruba dahil etmek doğru olur. Hem dini bir hareketi temsil etmekteydi hem de siyasi bir kimliği vardı. Ona bağlı olan bir örgütün liderliğini yapmaktaydı. Sürdürdüğü ideoloji toplum tarafından onay alarak geçerliliğini korumuştur. Resmi bir organ olarak Saadet Partisi ile ona bağlı olan kitleyi temsil etmekteydi.

Mısır'da Hizbüt-Tahrîrî'l-İslâm partisinin kurucusu olan *Muhammed Takıyyüddin en-Nebhâni*'yi bir siyaset dini lider olarak ifade edebiliriz. İlk başta ihvan-ı Müslimîn'e katılarak, Hasan el-Benna'yı takdir etmiştir. Fakat Seyyid Kutub'un görüş ve ifadelerine yer vererek cemaat olarak kalmayı hedefleyen İhvan'dan ayrılmıştır. Çünkü ona göre İsrail'in işgali altında olan Filistin bölgesi ancak fikri ve siyasi çalışmalarla kurtarılacaktı. Amacı halifeliği ihya ederek İslâmi bir yönetim kurmaktı. Nebhâni'yi siyasi lider yapan Müslümanların olaylara siyasi bir gözle bakmaları gerektiği görüşüdür. İslâm dini siyaset ile yükseleceğine inanmış ve geniş bir kitleyi buna inandırmıştır.⁴⁷

İslam dünyasında yakın dönemin önemli dini-siyasi aktörlerinden birisi *Aliya İzzetbegoviç*'tir. Siyasi bir lider olarak genç yaşından itibaren İslâmi çalışmalara ve Müslümanların sorunlarına ilgi gösterdi. Genç Müslümanlar Örgütü'ne üye olduğu gerekçesiyle 1946 yılında üç yıl hapse mahkûm edildi. Kendini entelektüel çalışmalara verdi. İslâm Deklarasyonu'nu yayınladı. 1983 yılında düşüncelerinden dolayı 14 yıl hapse mahkum oldu. Cezasının beş yılını hapiste geçirdi. Yugoslavya'nın dağılma sürecine girdiği dönemde Demokratik Eylem Partisi (SDA)'ni kurdu ve genel başkanı seçildi. Dolayısıyla denebilir ki, Aliya İzzetbegoviç entelektüel, eylem adamı, siyasetçi ve düşünür kimliği ile hem Bosna halkına hem de İslâm toplumlarına öncülük etmiş bir isimdir. Bu özellikleriyle İslâm dünyasında yeni bir lider tipinin öncüsü sayılmaktadır. Yerel olanla evrensel olanın buluştuğu kavşak noktasında karşımıza çıkan Aliya gibi özgün bir lider ve düşünür prototipi tarihte ender zamanlarda ortaya çıkar. Aliya, ait olduğu topluma yabancılaşmadan, o toplumdan biri olarak öncülük etmiş ama evrensel boyutlarda mesajı olan bir lider, bir düşünür, “bilge kral” olarak kabul edilmiştir.⁴⁸

⁴⁷ Köse, Ali, “Hizbü't- Tahrîrî'l-İslâm,” **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2009, c. 18, s. 184-185.

⁴⁸ İzzetbegoviç, Aliya, **Özgürlüğe Kaçışım**, Çev. Hasan Tuncay Başoğlu, Klasik Yay., İstanbul, 2011.

2- Politik Duruşları Gizli Dinî Liderler (Dinî Grup Liderleri)

Dinî grup lideri denildiğinde, bir grubu resmi veya gayri resmi olarak temsil eden kimse akla gelmektedir. Dinî grup lideri, ona tabii olan zümreyi belirli bir inanç etrafında, olağanüstü kişilik ve özellikleriyle toplayan, yöneten ve itaat edilen kimsedir. İstisnai durumlar hariç, dinî grup lider tarafından kurulmaktaydı. Dolayısıyla grubun sistemi ve işleyişi liderin görüşlerine bağlıdır. Bu liderlerin amacı, kurdukları gruplarla İslâm çizgisinin dışına çıkmadan insanlara farklı bir bakış açısı ve kolay kurtuluş yolları sunmaktır. Dinî grup liderleri olağanüstü gözlem yapma yeteneğine sahiptirler, dolayısıyla toplumun eksikliğini hemen seçebilmekte ve çözüm yolları üretmektedirler. Bu özellikler onları takip edilmesine ve kutlu sayılmalarına sebebiyet vermektedir.

İhvan-ı Müslimîn'in (Müslüman Kardeşler) kurucusu olan *Hasan el-Benna* bir cemaat lideri olarak büyük bir önem teşkil etmektedir. İlmî bir kişiliğe sahip olmakla birlikte eleştirel ve ıslahatçı tutumlarıyla boy göstermekteydi. Cemaatin başında Genel Mürşid unvanıyla cemaati idare eden önder bulunmaktaydı. İhvan cemaatinin bir diğer özelliği, siyasi otorite ile işbirliği yapmasıdır. Hasan el-Benna'ya göre, İslâm davasının iki aşaması vardır; Önce içte bir İslâm devleti kurulmalı, sonra da İslâm Dünyaya egemen kılınmalıdır. Benna daha çok ulusçuluk, Arapçılık, doğuculuk, evrenselcilik, ırkçılık gibi görüşler üzerinde durmuştur.⁴⁹

Şükrü Mustafa; Et-Tekfir ve'l-Hicret örgütünün kurucusudur.⁵⁰ Mustafa, Müslümanlara işkence yapanları ve İhvan'dan kendilerine karşı çıkanları da içine alacak şekilde "kâfir" teriminin anlamını genişleterek, ihvan mensuplarını düşman olarak ilân etmiştir. Kur'an'da geçen terimlerin anlamlarını gerçek anlamlarından uzaklaştırdıkları için âlimlere uymanın ve onları taklit etmenin küfür olduğunu söylemiştir. Kaynak olarak sadece Kur'an ve Sünnet kullanmayı uygun görmüştür. Dolayısıyla Mustafa'ya göre; gerçek İslâm hem din, hem toplum, hem de devlettir; bunlar birbirinden ayrılamaz.⁵¹

⁴⁹ Erkilet Başer, Alev, **Ortadoğu'da Modernleşme ve İslâmi Hareketler**, Yöneliş Yay., İstanbul, 2000, ss. 254- 257. Hasan el-Benna konusunda detaylı bilgi için ayrıca bkz. Tilmisani, Ömer, **Hasan el-Benna ve Davet Mektebi**, Çev. Mehmet Yolcu, Madve Yay., İstanbul, 1987.

⁵⁰ Celi, Ahmet M. A., **Çağdaş Haricilik Düşüncesi: Tekfir ve Hicret Cemaati Örneği**, Çev. Adnan Demircan, Beyan Yay., İstanbul, 1997, s. 19.

⁵¹ Erkilet Başer, a.g.e., ss. 298-300.

Türkiye'deki Nurculuk hareketinin kurucusu olan *Said Nursi* ve Süleymancılık hareketinin kurucusu olan *Süleyman Hilmi Tunahan* tipik dinî grup liderleridir. Her ikisi de açıkça bir örgütlenmeye gitmemişler ancak grup kendiliğinden teşekkül etmiştir. Özellikle Süleymancılık olarak bilinen gruptaki tasavvufî anlayış gruplaşmanın oluşmasına doğrudan etki etmiştir. Nurculuk hareketinde bir tarikat anlayışı yoktur ancak bu grup da geliştirdiği özel tesbihat yöntemleriyle gruplaşmalarını kolaylaştıracak dinî enstrümanlar ortaya koymuşlardır. Her iki liderin de özelliği geleneksel usullerle dinî eğitim görmeleri ve doğrudan siyasete bulaşmadan faaliyetlerini sürdürmeleridir. Ancak dolaylı olarak siyasi görüşlerini zaman zaman ihsas ettirmişlerdir. Siyasetten uzak durduklarını özellikle vurgulamışlar ve kendilerini Kur'an hizmetine adadıklarını söylemişlerdir.⁵²

⁵² Bkz. Vahide, Şükran, **Bediüzzaman Said Nursi: Entelektüel Biyografisi**, Çev. Celil Taşkın, Etkileşim Yay., İstanbul, 2006, özellikle s. 401-408; Ali Ak, **Süleymancılık İle Yaftalanan Federasyon ve Dernekler**, İstanbul, 1987, s. 31-32; Erkilet Başer, a.g.e., s. 153; Şentürk, a.g.e., s. 91-98, 163-166.

SONUÇ

Toplumdaki değişimlere yol açan, gelenekleri kökten değiştiren ve toplumun sahip olduğu değerlerin yerine farklı değerler getiren şahsiyetler olarak liderler, tarihçilerin ve sosyologların her zaman ilgi odağı olmuşlardır. Çünkü toplumun gidişatını tamamen etkilemişlerdir. Fakat toplum değişime ihtiyaç duyduğundan kendi içinden lider seçmektedir. Dolayısıyla lideri yaratan toplumdur ve bu nedenle toplum kendi seçimleriyle içindeki değişimlere yol açmıştır. İster olumlu ister olumsuz olsun her toplum bir lider tarafından yönetilmiştir. Toplum bulunduğu duruma göre lider seçmiştir veya bizzat davranışlarıyla toplumu etkileyerek liderlik vasfını kazanan şahsiyetler olmuştur. Ayrıca toplumdaki bireylerin özelliklerinden farklı özelliklere sahip ve bu özelliğini gösteren şahsiyetler liderlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Topluma dine bağlı olarak öncülük yapan din adamlarına da liderlik vasfı yüklenmiştir. Farklı dini geleneklerde toplumları farklı bir inanışla yöneten ve yönlendiren din adamları olmuştur. Her ne kadar İslam geleneğinde din adamı kavramı itibar görmese de etkin olduğunu görmekteyiz. Fakat diğer geleneklere göre farklılık arz etmektedir. Çünkü Yahudilik ve Hıristiyanlıkta din adamına kutsallık atfedilirken, İslam geleneğinde böyle bir durum söz konusu değildir. İslam dini din adamı olarak gözükene sınıfa kutsallık ithaf etmemektedir. Çünkü din adamı sadece toplumdaki farklı kitleleri yönlendiren ve görev alan bir bireydir. Yani mutlak otorite sahibi değildir. Ancak Müslüman toplumlarda din adamı sınıfı çeşitlilik arz ederken farklı fonksiyonlar üstlenmiş ve buna bağlı olarak hiyerarşik bir yapı oluşmuştur.

Toplumun dini açıdan gelişmesini sağlayan farklı dini lider tipleri her zaman varolmuştur. Dini liderler ilahi olduğuna inanılan otorite ve karizma özelliklerine sahip olduklarından toplumu etkileyerek takipçiler edinmekteydiler. Ayrıca tecrübe, zihni feraset, icat zenginliği, ilim ve hikmet gibi özellikler dini liderlerin olağanüstü bir nitelik kazanmasına vesile olmaktadır. Bu özellikleri taşıyan, ilkel veya ilerlemiş medeniyetlerde; Kâhinler, büyücüler, peygamberler, rahipler, keşişler, reformcular, veliler ve dervişler gibi şahsiyetler, dini lider tipleri olarak görülmekteydi. Genel olarak bu tiplere kutsallık ve büyük değer atfedilmiştir. Çünkü olağanüstü güçlere sahip olduklarına inanılırdı. En önemli dini lider tipleri din kurucularıdır. Toplumda tam anlamıyla değişim sağlayan ve yenilikler getiren dini lider tipidir. Farklı sosyal sınıflardan gelmelerine rağmen, topluma duyurdukları kutsal mesajlar, sosyal sınıf gözetmeksizin yapılmaktaydı. Nitekim din kurucuları olarak, peygamberler ve

peygamber gibi itibar kazanan bütün şahsiyetler kutsal mesajları topluma başarıyla benimsetmeyi başarmışlardır. Aynı etkiyi mezhep (ekol) kurucuları ve din reformcularında da görmekteyiz.

Genel olarak dini lider tipleri toplumun bulunduğu duruma veya bizzat liderin davranışlarına göre çeşitlilik kazanmıştır. Mesela toplumu yönetim dışında tutup, takipçileri karizmasıyla etkileyen, fakat bütün kararları tek başına alan otoriter ve karizmatik dini liderler vardı. Toplumun kararlarından faydalanmayı ilke edinen ve takipçileriyle birlikte hareket eden demokratik dini lider tipi; ayrıca güç ve sorumluluktan kaçarak, toplumun isteklerine göre hareket eden serbestliğe dayalı dini lider tipi görülmekteydi. Fakat din kurucularının tipine uygun olarak, toplumda köklü değişimler yapan, toplumu etkileyen ve kendisine bağlayan dönüşümcü dini lider tipi de bulunmaktadır. Bu, en etkili ve istikrarlı lider tipidir. Toplumla birlikte ilerlemeyi seçerek bir nevi devrim gerçekleştirmektedir. Ayrıca değişim yapmadan ve yenilik getirmeden mevcut bir yapıyı faaliyete geçiren din içindeki din liderlerini tarif eden etkileşimci dini lider tipi de mevcuttur. Dolayısıyla bütün bu dini lider tipleri farklı tarzlarla toplumu idare etmektedirler.

Donanım ve vizyon açısından bakıldığında yüksek eğitilmiş ve medyatik sayılan, toplumu yazdığı eserlerle, yaptığı konuşmalarla etkileyerek dini anlatan ve takipçiler edinen entelektüel dini liderler vardır. Ayrıca belirli alanlarla uzmanlaşmış, üniversitelerde eğitim vererek topluma dini anlatan ve genellikle takipçiler zümresini öğrencilerden oluşturan akademik dini liderler söz konusudur. Bu iki dini lider tipi daha fazla fikir bazlıdır. Dolayısıyla bu iki dini lider tipini fikir adamları olarak tarif etmek mümkündür. Çünkü toplumu bizzat fikirleriyle etkilemeye çalışan lider tipleridir. Yani hareket etme noktasında pek etkin değillerdir. Fakat geleneksel dini eğitime bağlı olan, modern dünyadan faydalanan fakat etkilenmemeye çalışan ve aksiyon içinde olan (birey ya da grup lideri olarak) geleneksel dini liderler mevcuttur. Geleneksel âlim tipiyle hem dini anlatır, hem de toplumu etkileyip takipçiler edinir. Aksiyoner olup dini, siyasi bir kimlikle anlatan ve topluma bu doğrultuda hizmet eden dini liderlerle birlikte, belirli bir grubu kendine has kurallarla yöneten ve yönlendiren liderler de mevcuttur. Dinî grup liderleri doğrudan olmasa da dolaylı yoldan siyasette rol oynamaktadırlar. Görüldüğü gibi toplumun istek ve ihtiyaçlarına göre dini lider tipleri de çeşitlilik arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ak, Ali, **Süleymanlık İle Yaftalanan Federasyon ve Dernekler**, İstanbul, 1987.
- Akdemir, Ali, **Vizyon Yönetimi**, Avrupa İnsan Hakları Merkezi Yay., İstanbul, 1998.
- Akyüz, Niyazi, "Dinlerin Teşekkülünde Dini Liderlerin Karizması", **A.Ü.İ.F.Dergisi**, C. XLIV, S. 2, 2003.
- Aldair, J., **Kışkırtıcı Liderlik**, Çev. Pelin Ozaner, Alteo Yay., İstanbul, 2005.
- Alicı, Mustafa, "Yahudi-Hıristiyan Geleneğinde Dini Otorite," **Dini Otorite**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.
- Alpkan, Lütfihak, Hakan Dilek, Recep Bozlağan, "Liderlik Tarzlarının Güven ve Adalet Algısı Yoluyla Örgütsel Bağlılık, Tatmini ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkileri," **Savunma Bilimleri Dergisi**, C. 4, Sayı: 4, 2005.
- Ana Britannica**, "Ruhbanlık", Ana Yayıncılık, İstanbul 1990, c. 26.
- Arslantürk, Hamit, "Karşılıklı Amaç Bağlılığı, Lider-Üye Etkileşimi ve Liderin Gücünün Takım Etkinliği Üzerine Etkileri," **Toplum Bilimleri Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 7, Ankara, 2010.
- Atar Fahrettin, "Kadı", **DİA**, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2001, c. 24.
- Atâurrahim, Muhammed, **Bir İslâm Peygamberi Hz. İsa**, Çev. Kürşat Demirci, İnsan Yay., İstanbul, 1994.
- Avcı, Casim, "Şeyh", **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2010, c. 39.
- Aydın, Ferit, **İslam'da İnanç Sistemi**, Kahraman Yay., Adana, 2010.
- Aydın, Mehmet, **Ansiklopedik Dinler Sözlüğü**, Din Bilimleri Yay., Konya, 2005.
- Balta, Paul, **World Religions (Past and Present)**, Çev. John Fletcher, Moonlight Publishing, London, 1991.
- Bass, Bernard M., Samuel D.Deep, **Current Prespectives for Managing Organizations**, Prentice Hall Pub., New Jersey, 1970.
- Berkmen, Haluk, **Mayalarda Dil-Din-Mimari**, İmge Yayınları, Ankara, 1983.
- Besalel, Yusuf, **Yahudilik Tarihi**, Üniversal Yay., İstanbul, 2000.

- Besnard, M. Albert, “Katolik Mezhebi,” **Din Fenomeni**, Çeviren ve haz. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yay., 2. Baskı, Konya, 1995.
- Beydilli, Kemal, “Osmanlı Devleti’nde İmamlık”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2000, c. 22.
- Bilgin, Vejdi, **Bizi Kuşatan Toplum: Sosyolojiye Giriş**, Düşünce Kitabevi yay., 2. Bs., İstanbul, 2010.
- Birdal, İlker ve Nilgün Aydemir, **Yönetim Teorileri**, Sistem Yay., İstanbul, 1992.
- Bozkurt, Nebi, “Müderris”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2006, c. 31.
- Burns, James Macgregor, **Leadership**, Harper&Row Publishers, New York, 1987.
- Can, Halil, **Organizasyon ve Yönetim**, Siyasal Kitabevi, 7.Baskı, Ankara, 2005.
- Celi, Ahmet M. A., **Çağdaş Haricilik Düşüncesi: Tekfir ve Hicret Cemaati Örneği**, Çev. Adnan Demircan, Beyan Yay., İstanbul, 1997.
- Coşan, Mahmut Esat, “Kotku, Mehmet Zahit,” **DİA**, T.D.V. Yay., Ankara, 2002, c. 26.
- Coşkun, Ali, **Osmanlı Dönemi Dinî “Kurtuluş” Hareketleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, Doktora Tezi, Marmara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.
- De Vries, Manfred Kets, **Liderliğin Gizemi**, Çev. Zülfü Dicleli, Mess Yay., İstanbul, 2007.
- Dereli, Toker, **Örgütsel Davranış**, Mentesh Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul, 1995.
- Diclehan, Şakir, **Sanat ve Düşünce Dünyasında Sezai Karakoç**, Piran Yay., İstanbul, 1980.
- Dursun, Davut, **Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, İşaret Yay., İstanbul, 1989.
- Eliade, Mircea, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, Çev: Ali Berktaç, Kabalcı Yay., İstanbul, 2003.
- Eraslan, Levent, “Liderlik Olgusunun Tarihsel Evrimi, Temel Kavramlar ve Yeni Liderlik Paradigmasının Analizi,” **Milli Eğitim Dergisi**, Sayı: 162, 2004.
- Erbaş, Ali, **Hıristiyan Ayinleri (Sakramentler)**, Nun Yay., İstanbul, 1998.

- Erdoğan, İlhan, **İşletmelerde Davranış**, İ.Ü. İşletme Fakültesi Yay, İstanbul, 1991.
- Eren, Erol, **Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi**, 11.Baskı, Beta Yay, İstanbul, 2008.
- _____ , **Yönetim ve Organizasyon**, 3.Baskı, Beta Yay., İstanbul, 1996.
- Erkilet Başer, Alev, **Ortadoğu'da Modernleşme ve İslâmi Hareketler**, Yöneliş Yay., İstanbul, 2000.
- Fındıkçı, İlhami, **Hizmetkâr Liderlik**, Alfa Yay., İstanbul, 2009.
- Fromm, Erich, **Özgürlükten Kaçış**, Çev. Selçuk Budak, 2. bs., Öteki Yayınevi, Ankara, 1994.
- Genç, Nurullah, **Yönetim ve Organizasyon: Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar**, Seçkin Yay., Ankara, 2004.
- Gündüz, Şinasi, "Keşiş," **DİA**, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2002, c. 25.
- Güngör, Harun, "Eski Türk Dini," **Yaşayan Dünya Dinleri**, D.İ.B. Yay., 2007.
- Gürkan, Salime Leyla, "Ruhban," **DİA**, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2008, c. 35.
- Hayreddin, Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, Nesil Yay., İstanbul, 1986, c. 1.
- Hökelekli, Hayati, **Din Psikolojisine Giriş**, Değerler Eğitimi Merkezi Yay., İstanbul, 2010.
- Hughes, John Jay, "Christian Priesthood," **The Encyclopedia of Religion**, Ed. Mircea Eliada, New York, 1987.
- İpşirli, Mehmet, "Dersiam", **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 1994, c. 9.
- _____ , "Osmanlılar'da Müderris", **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2006, c. 31.
- _____ , "Şeyhülislam", **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2000, c. 39.
- İzzetbegoviç, Aliya, **Özgürlüğe Kaçışım**, Çev. Hasan Tuncay Başoğlu, Klasik Yay., İstanbul, 2011.
- Kara, Seyfullah, **Selçukluların Dini Serüveni Türkiyenin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı**, Şema Yay., İstanbul, 2006.

- Karagöz İsmail, “Cami Ve Din Görevlileri,” **Diyanet Dergisi**, Ankara, 2005, Sayı: 178.
- Karakoç, Sezai, **İslâm'ın Dirilişi**, Diriliş Yay., 11. baskı, İstanbul, 2012.
- Karlı, İbrahim H., **Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı**, T.D.V. Yay., Ankara, 2010.
- Kaufmann, Francine, Josy Eisenberg, “Yahudilik Kaynaklarına Göre Yahudilik,” **Din Fenomeni**, Çeviren ve haz. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yay., 2. Baskı, Konya, 1995.
- Kaya, Çetin, **Liderler Liderliğe Giden Yollar**, Beta Yay., İstanbul, 2002.
- Kaya, Korhan, **Buddhistlerin Kutsal Kitapları**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- _____ , **Hinduizm**, Dost Kitabevi, Ankara, 2001.
- Keçecioglu, Tamer, **Liderlik ve Liderler**, Kalder Yay., İstanbul, 1998.
- Kitagawa, Joseph, **Priesthood in the History of Religions**, New York, 1975.
- Koçel, Tamer, **İşletme Yöneticiliği**, Arıkan Yay, İstanbul, 2005.
- Korkmaz, Esat, **Zerdüştlük Terimler Sözlüğü**, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul, 2004.
- Köktaş, M. Emin, **Din Ve Siyaset**, Vadi Yay., Ankara, 1997.
- Köse, Ali, “Hizbü't- Tahrîr'l-İslâm,” **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2009, c. 18.
- Krech, David ve diğ., **Cemiyet İçinde Fert**, Çev. Mümtaz Turhan, M.E.B. Yay., İstanbul, 1971.
- Kutluay, Yaşar, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1965.
- Kutsal Kitap ve Deuterokanonik Kitaplar**, Kitabı Mukaddes Şirketi Yay., İstanbul, 2003.
- Küçüktaşçı, Mustafa Sabri, “İmam”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2000, C. 22.
- _____ , “Müezzin”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2006, c. 31.
- Likert, R., **The Human Organization**, McGraw Book Company, New York, 1961.
- Marshal, Gordon, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999.

- Maxwell, C. John, **Liderlik Nitelikleri**, Çev. İbrahim Şener, Beyaz Yay., 3.Baskı, İstanbul, 2006, s. 53.
- Mensching, Gustav, **Dini Sosyoloji**, Çev. Mehmet Aydın, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2004.
- Mollaer, Fırat, **Türkiye’de Liberal Muhafazakarlık ve Nurettin Topçu**, Dergah Yay., İstanbul, 2008.
- Okay, M. Orhan, “Kısakürek, Necip Fazıl,” **DİA**, T.D.V. Yay., Ankara, 2002, c. 25.
- Okiç, M. Tayyib, **İslâmiyette Kadın Öğretimi**, D.İ.B. Yay., Ankara 1978.
- Okumuş Ejder, **Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Din-Devlet İlişkileri**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2005.
- Ortaylı İlber, “Osmanlı Devleti’nde Kadı”, **DİA**, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2001, c. 24.
- Öngören, Reşat, “Sufi”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2009, c. 37.
- _____, “Şeyh”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2010, c. 39.
- Özaydın, Abdülkerim, “Kadı Burhaneddin,” **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2001, c. 24.
- Özen, Adem, **Yahudilikte İbadet**, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001.
- Özen, Şükrü, “Kadilkudat”, **DİA**, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2001, c. 24.
- Rost, C., Joseph, **Leadership for the Twenty-First Century**, Praeger Publishers, New York, 1993.
- Raju, P. T. ve diğ., **Asya Dinleri**, Çev. Abdullah Davudoğlu, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 2002.
- Sarıkçıoğlu, Ekrem, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Fakülte Yay., Isparta 2002.
- Sharpe, John Eric, **Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram**, Çev. Ahmet Güç, Arasta Yay., Bursa, 2000.
- Subaşı, Necdet, “Şeriatı, Ali,” **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 2010, c. 38.

- Şentürk, Hulusi, **İslâmcılık; Türkiye'de İslâmi oluşumlar ve Siyaset**, Çıra Yay., İstanbul, 2011.
- Taplamacıoğlu, Mehmet, **Karşılaştırmalı Dinler Tarihi**, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1966.
- Tilmisani, Ömer, **Hasan el-Benna ve Davet Mektebi**, Çev. Mehmet Yolcu, Madve Yay., İstanbul, 1987.
- Turner, Bryan S., **Max Weber ve İslam**, Çev., Yasin Aktay, Vadi Yay., Ankara, 1991.
- Tümer, Günay ve Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Berikan Yay., Ankara, 2010.
- Vahide, Şükran, **Bediüzzaman Said Nursi: Entelektüel Biyografisi**, Çev. Celil Taşkın, Etkileşim Yay., İstanbul, 2006.
- el-Verdani, Salih, **Mısır'da İslâmi Akımlar II**, Fecr Yay., Ankara, 1991.
- Wach, Joachim, **Din Sosyolojisi**, Çev. Ünver Günay, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 1995.
- Weber, Max, **Ekonomi ve Toplum**, Çev. Latif Boyacı, Yarın Yay., İstanbul, 2012.
- _____, **Sosyoloji Yazıları**, Çev. Taha Parla, İletişim Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2003.
- Yazıcı, Nesimi, **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi**, T.D.V. Yay., Ankara, 2005.
- Yazıcı, Tahsin, “Derviş”, **DİA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 1994, c. 9.
- Yıldırım, Suat, **Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık**, D.İ.B. Yay., Ankara, 1988.
- Yitik, Ali İhsan, **Hint Dinleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2005.
- Zel, Uğur, **Kişilik ve Liderlik**, Nobel Yay., 3.Baskı, Ankara, 2001.
- Zubritski, Y. ve diğ., **İlkel Topluluk, Köleci Toplum ve Feodal Toplum**, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, İstanbul, 1983.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Emir		CEVİROV
Doğum Yeri ve Yılı	Pehçevo/Makedonya		1987
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Makedonca (çok iyi),		
	İngilizce (orta)		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2001	2005	Balıkesir İmam Hatip Lisesi
Lisans	2005	2009	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2009	2013	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.			
2.			
3.		-	
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	emir_kosturica@hotmail.com		
		Tarih İmza Adı Soyadı	